BİR FACİANIN HİKÂYESİ

İçindekiler (Orijinal)

İçindekiler (Yeni sayfa düzenine gore)

Bölüm – 1: ANARŞİ - TERÖR - ANOMİ

GİRİŞ

Zavallı şair... Bülbül hamûş, havz tehî, gülsitan harab diye inliyordu. Ne bülbül kaldı, ne havz.

Toplum zıvanadan çıkmış. Cinayet cinayeti kovalıyor. Akıl susmuş ve mefhumlar cehennem! Bir raks içinde tepinip duruyor. Sloganlar yönetiyor insanları. İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrâke giydirilen deli gömlekleri. Aydın dilini yutmuş; namlular konuşuyor. Bir kıyametin arifesinde miyiz acaba? Dünyayı Şeytan mı yönetiyor? Düzeni büyücüler mi bozdu? Bu kördüğümü çözecek İskender nerede?

Tarihlerin tanımadığı bir tahrip cinneti karşısındayız. Sosyal bir kuduz veya kanser. Bu sinsi, bu kancık, bu sürekli boğazlaşmaya anarşi demek hata. Anarşi saman alevi gibi yanıp söner. Her ülkede, her çağda, her düzende belirebilir: fitne, fesat, kargaşa. Anarşizm desek düpe düz münasebetsizlik. Anarşizm, bir dünya görüşüdür. Tutarlı bir felsefesi, gözüpek havarileri, ölümle alay eden kahramanları vardır. Anarşizm, hürriyet aşkıdır; insanın asaletine ve yüceliğine inanıştır; tek kusuru hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve gerçekleşemiyecek olması. Anarşizm Avrupa'nın rezil ve yalancı medeniyetini yokedip bahtiyar bir çağın yaratıcısı olmak hülyâsıdır.

Nihilizm? Nihilizm, Anarşizm'in Çarlar Rusya'sında aldığı isim. Batı, bizim yaşadığımız faciaya şahit olmamış

ama başlayacak diye tir tir titrediği bu felâketin adını koymuştur: Anomi. Anomi: şuursuzluk. Anomi, bütün değerlerin tepetaklak olması, çürüyüş, çöküş...

Aydının görevi: karanlıkları aydınlatmak. Yazık ki o da kasırganın içinde. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşırken soğukkanlılığını nasıl koruyabilir! Evet, ama görev görevdir. Önce kafalardaki keşmekeşi dağıtmağa; metafizik birer orospu olup çıkan kaypak, hain, aldatıcı mefhumlara ışık tutmağa çalışalım. Bu araştırma zifiri bir karanlıkta çakılan kibrit... Kuledeki nöbetçinin feryadı.

Konuyu şu başlıklar içinde ele alacağız:

1 — Avrupa'nın son iki yüz yıllık tarihi.

a) *Anarşizm*: Bu dönemde azgınlaşan bir hastalık; daha doğrusu Avrupa toplumlarının içine düştüğü buhranı sona erdirmek için başvurulan cerrahî bir ameliyat.

b) *Terörizm*: Hiçbir felsefî veya sosyal sisteme bağlanamaz. Her çağda, her ülkede insanlığın başına belâ olan bir öfke, bir isyan, bir intikam belirtisidir.

BİR ÇAĞIN OTOPSİSİ

Bir İktisatçının Tespitleri

Önümde bir kitap duruyor: Alman Sosyalizm'i. Yazarı: Sombart. Eseri Fransızcaya çeviren : "Dünyanın bütün iktisatçılarını toplasanız, bir Sombart yapmaz" diyor. Ama "yalnız iktisatçı değil Sombart. Sosyolog, tarihçi, hatta şair." Birinci bölüm, ekonomi çağının eleştirisi. Sombart'a göre, kapitalist dönemin kötü yönü ne politikası, ne iktisadiyatı. İnsan, mukaddeslerinden koparılmış, maddî hazlar peşinde koşmağa mahkûm edilmiştir. Suç, ne patronda, ne işçide, ne makinada... Çağdaşlarımıza böyle bir yaşayış tarzı kabul ettiren: Şeytan. Marksizm de, Kapitalizm de ekonomi çağının ürünü. Al birini vur ötekine. İkisi de insandışı, ikisi de maddeci.

Babil kulesinde yaşıyoruz Sombart'a göre. Avrupa insanı doğru yoldan uzaklaştı... Bir buçuk asırdır Avrupa'da ve Amerika'da olup bitenleri anlamak için Şeytan'ın gücüne inanmak lâzım. Gördüklerimizi Şeytan'ın işi diye vasıflandırmaktan başka çıkar yol yok. Mavera inancını yıktı Şeytan. İnsanları kibirlerinden yakaladı. Tanrı'dan ne farkımız var demeye başladılar. Ve Şeytan içimizde uyuklayan aşağılık insiyakları şahlandırdı : "Hırs, tama'ı, altın aşkı." Bu insiyakların doludizgin at koşturacakları bir iktisat düzeni ilham etti: Kapitalist ekonomi.

"Ve Şeytan, Âdemoğlu'nu yüksek bir tepeye çıkardı. Arzın bütün ihtişamını gösterdi ona. Bu ülkeler benim, dedi. Onları dilediğime bağışlayabilirim. Bana secde et, bu nimetlerin hepsi senin." Âdem, İblis'e boyun eğmedi ama çağımızın insanları secde ettiler.

Verdiği sözü tuttu Şeytan. "Dünyada uzun zaman yaşayacaksın" demişti insana. Üstelik eskisinden daha iyi yaşıyordu şimdi. Nüfustan daha hızlı artıyordu servet. Keşifler keşifleri, icadlar icadları kovaladı. Ufak tefek aksilikler de oluyordu şüphesiz. Meselâ medeni kavimler 1914'de, birbirini boğazlıyordu. Adaaam, bu belâ da sona erdi nihayet. Herkes işine gücüne döndü. Kulenin kuruluşu devam ediyordu.

Neredeyse göklere varacaktı zirvesi. Sonsuz terakki, sonsuz refah.

Birden yıldırım düştü kuleye. İşçiler kaçıştı. Mühendisler, temelleri yokladılar. Bir de gördüler ki temeller hiç de sağlam değilmiş. Bina, geçen asırda, dünya ülkelerinin Avrupa devletlerine bağlılıkları dikkate alınarak kurulmuş.

Modem cağ, XVIII. asrın ortalarına doğru bulunan kok kömürü ile yaşıt. O zaman dünyada kendi kendilerine yeten bir sürü millî ekonomi vardı. Başka ülkelerle ticaret yapmağa girişiyorlarsa, sırf çıkarları içindi bu. Merkantilizm dönemi. Liberalizm bu düzene son verecektir. Nihayet kapitalizm aşaması. Dünya ekonomisi bambaşka bir zihniyetle teşkilâtlanır. Tâyin edici güç, artık, devletlerin değil ferdlerin çıkarıdır. Amaç, millî ekonomilerin birbirine ulanması değil, bütün dünyayı kucaklayan bir ekonomidir. Bu amaç zaman ve mekâna boş veren, üretimi ve insanları görülmemiş bir biçimde seferber eden bir teknik sayesinde gerçekleşebileceğe benziyordu. Ama bu işin olabilmesi için sınaî ve meslekî alışkanlıkların, topyekûn

ve her ülkede, değiştirilmesi de lâzımdı. Öyle ki milletlerarası münasebetler yeni bir işbölümüne göre düzenlenmeli, tabii kaynaklar veya yollar bakımından en iyi olan noktalarda yoğunlaşmalıydı. Bu değişiklik büyük kapitalist milletlerin girişimleriyle gerçekleşti. Bu devletler dünya üzerindeki hâkimiyetlerinin zirvesine ulaştılar böylece. Geçen asrın özelliği, beyaz ırkın hâkimiyetidir.

Sanayileşmiş Avrupa, yüz milyonlarca ahalisi olan bir şehre benzedi. Kıtayı oluşturan memleketler birer sanayi devleti, daha doğrusu birer ihracat devleti haline geldi. Dünyanın öteki ülkelerine mal ihraç eden birer sanayi devleti. Öteki devletler, Batı Avrupa'nın etrafında birer banliyö gibiydiler. Görevleri, büyük şehrin mamul mallarını tüketmek ve buna karşı ona hammadde, besin sağlamak. Avrupalılarca kolonileştirilen ülkeler, pek tabii olarak, Avrupa'nın ürettiği mallar için birer mahreç oldular. Bu ülkelerdeki yerli nüfusun da alışkanlarını değiştirmek ve onları bu malların müşterisi yapmak lâzımdı. Hoş bu mallar da çekiciydi ya! Üstelik çok da ucuzdu. Avrupa tüketim mallarına karşı düşkünlük artarken onları üretmek arzusu da artıyordu. Bunun için araç ve gerece ihtiyaç vardı. Avrupa bu milletlere "ulaşım vasıtalarınızı ıslah edin önce" diyordu. "Tabii, lâzım gelen malzemeyi benden alacaksınız."

İnsan oturmayan yerler üretim bölgesi oldu. Meskûn yerlerde mevcut üretim teşvik edildi. Üretim yoksa yeni yeni üretim kolları sokuldu. Örnek mi istiyorsunuz? İşte Mısır! İki üç nesil önce, ahalisini kendi toprağında yetişen ürünlerle besliyordu. Kendi kendine yeten bir memleketti. Bir Avrupalı, "Mısır ihraç için neden pamuk yetiştirmesin?" diye düşündü. Mısır, pamuk üretimine zorlandı. Bugün, pamuk üreten ülkelerin dördüncüsü. Ama yiyeceğini dışardan getiriyormuş, adaam! Başka ülkeler için de

aynı durum. Tabiat şartlarına en uygun üretim geliştirildi. Monokültür sisteminin kuruluş sebebi bu: Brezilya'da kahve, Birmanya'da pirinç. Güney denizlerindeki adalarda baharat, Küba'da şeker kamışı, Havana'da tütün vs. Arada, Avrupa'nın talepleri artıyordu birden. O zaman üretim serada yetiştirilmişçesine hızlanıyordu. Mesela araba sevdası yüzünden birçok bölgelerde kauçuk ekildi, yağmurdan sonraki mantarlar gibi, kauçuk fışkırdı topraktan.

Avrupa bezirgân ve sanayicileri, dünya ekonomisini kendi çıkarlarına uydurmak için ne gibi metodlara başvuruyorlar? Kapitalizmin başlangıcındaki metodlara yani siyasî otoriteye. Siyasî otorite kolonyal siyaset denilen biçime büründü; ilkellere karşı uygulanan bir politika, yani her türlü cebir ve şiddet.

Klâsik örnek, İngiltere'nin Hind'e yaptıkları. XIX. asrın başlarına kadar Hind'de tekstil sanayi çok gelişmişti. Avrupa'ya bile mal gönderiyordu. İngiliz mallarını ne yapsın? Hindistan, Britanya pamuğunun alıcısı olmalıydı. Çünkü İngiltere Avrupa savaşlarından beri pamuğa batmıştı. Hind'e nasıl pamuk satabilirdi? Sorun bir komisyona havale edildi. Alınan karar şuydu: Hindistan'a pamuk satmak için, önce Hindistan'ın tekstil sanayiini yok etmeli. İngiliz hükümeti, gümrük resimleri vs. malî dalaverelerle rakip sanayii dize getirdi. Hind dokumacıları işsiz kaldı; "ticaret tarihinde benzeri olmayan bir sefalet."

Zamanla, tahakküm biçimleri uygarlaştı. Şiddetin yerine şarlatanlık geçti. Siyasî vasıtaların yerini iktisadî vasıtalar aldı. Milletlerarası trafiği düzenleyen parola : "barış, ticaret hürriyeti, kredi" oldu. Her şeyden önce usta bir borçlandırma sistemi ihdas edildi. Böylece Batı Avrupa ülkeleri dünyayı diledikleri gibi sömürebildiler.

Kapitalist kazancın durmadan çoğalan fazlalıkları, yabancı ülkelere bazan borç, bazan teşebbüs biçiminde yatırıldı. Dünya milletleri iki zıd kutba ayrıldılar: Borç verenler, borçlular. Parayı dağıtan, milletlerarası sermayenin temsilcisi üç beş banka.

Geçen asırda önemli sayılabilecek siyasî karışıklıklar yok. Fakat mutlu bir içtimaî düzen, temelinden yıkıldı. Baba ocağından kovuldu insanlar. Ya sokağa döküldüler, ya gecekondulara sığınmak zorunda kaldılar.

Avrupa, geçen asrın başlarına kadar, hürmete şayan bir takım cemaatlerin kucağında yaşıyordu: Köy cemaatleri, aile toplulukları gibi. Bu cemaatler bir bir kayboldu. Köyler boşaldı, şehir işçisini koruyan localar ortadan kalktı. Aile topluluğu çöktü, ev diye bir şey kalmadı. Kadınlar pazarda iş aramağa başladılar. Feminizm eskiden hayatını evinde kazanan kadınlara pazarlarda iş bulma davasıdır.

Sonuç… Bir zamanlar yerleşik olan sınıflar, şurda burda dolaşan yığınlar haline geldi. Rüzgârla savrulan kum öbekleri gibi, aralarında hiçbir kaynaşma yok. Bu kum tepecikleri, büyük şehirler ve sanayi bölgeleridir. O zamana kadar evde, tarlada, küçük atölyelerde hayatını kazanan milyonlar, dev işletmelerin sinesinde eridi. Proletarya veya işçi sınıfı denilen yığınlar böyle doğdu.

Yaşayış tarzımız babalarımızınkinden çok başka. Hayatımızı düzenleyen tek faktör: *Ekonomi.*

Üç ayrı yoldan aynı feci akıbete sürükleniyoruz: Entellektüalizasyon, materyalizasyon, egalizasyon.

Entellektüalizasyon: Ruhun inisiyatifin, hürriyetin ve dilediğimiz gibi hareket etme kabiliyetinin bir yana itilişi. Karar muhtariyetini kaybettik. Karşılaştığımız her

durumda ne yapacağımız önceden belli. Bir emirler ve yasaklar ağı ile kuşatılmışız. Bir sistemin parçasıyız. Ferde kılavuzluk eden gönül değil, kendi dışında bir kafa. Bir işletmeye giren herkes ruhunu vestiyere bırakıyor. İnsanın gerçekten insan olduğu bir medeniyet sona ermiştir artık. Emeğin mahiyeti değişmiştir.

Materyalizasyon: Günümüz insanı bir makinadır, daha doğrusu makinanın bir parçasıdır,

Egalizasyon: Yaşayış şekillerimiz baştanbaşa yeknesaklaşıyor. Çağımızın vebası, bu yeknesaklaşma.

Üçü de aynı hastalığın belirtileri: *Rasyonalizasyon* (Bkz. Umrandan Uygarlığa, “Çağdaş uygarlık düzeyi”)

Değerin biricik temeli, biricik ölçüsü: *Servet.* Tek mertebeler dizisi var: Gelire ve sermayeye dayanan hiyerarşi. Değer adına ne varsa, büyüsünü kaybetti. Daha doğrusu, tek hikmet-i vücudu kaldı: Para kazanmak. Malı mülkü olmayan hiçtir. Aydın, hatırı sayılır geliri varsa itibar görür.

Eskiden servetin kaynağı siyasi idi. Siyasi nüfuzunuz varsa, servetiniz de vardı. Bugün paranız varsa nüfuzunuz da var. Paranın kaynağı: İktisat. Seçkinler, iş hayatına akıl erdirenlerdir. Para babaları ile siyasi şefler sarmaş-dolaş. Ülkeleri yönetenler, servet sahipleri: Sarraflar, bankerler, bezirgânlar veya sanayiciler.

Modern toplumlarda iş adamlarının biricik rakibi: Yığın, büyük şehirlerin halkı, başka bir deyişle: Proletarya. Denerleri, yoksulluklarından geliyor. Hiçbir çağda benzeri görülmeyen bir kalabalık bu. Onlar da yönetime katılmak istiyorlar. Her ülkede sınıf partileri kuruluyor. Ekonomik çağın en çarpıcı başkalığı: Sınıf kavgası. Marx,

her zaman sınıflar ve sınıf kavgaları vardı, der. Yanlış. Bu kavga yoktu eskiden. Sınıflar da, sınıf kavgaları da ekonomi çağının ürünleri.

Devlet, iktisadi çıkarların savunucusu. Hükümet şeklinin fazla önemi yok. Demokrasi dediğimiz, sınıflar arasındaki uzlaşmanın kanunileşmesi.

Savaşın amacı da: Ya maddî çıkarları korumak ya-hut yeni kazançlar sağlamak. Düşman: Yoksul kalabalık. Kalabalığın her mel'ânete başvurması kabil, onun için dikkatle denetlenmesi şart.

Ortak bir şuur yok artık. Herkesin konuştuğu dil başka. Hırsızlarla dolu bir panayırdayız. Bezirgânlar mallarını sürmek için sesleri çıktığı kadar bağırıyorlar. Tam bir yaygara. Oysa medeniyet üslûp demektir.

Filozof Konuşuyor:

Guenon diyor ki:

Çağdaş insan garib bir önsezi içinde: bir şeylerin sonu gelecek. Şüphesiz ki bu topyekûn bir kıyamet olamaz. Ama yine de bir dünyanın sonu. Bitecek olan, bugünkü şekliyle Batı medeniyetidir. Batı medeniyetini dünyanın bütünü sayanlar, onun için kıyamet kopacakmış gibi telâşa düşmektedirler. Hakikatte bir devrin sonu bu, daha doğrusu kozmik bir devrenin. Mazide de böyle hadiseler olmuş, gelecekte de olacak. Bir kavim, bir ırk, bir medeniyet silinecek tarihten. Bu defaki değişiklik çok umumî ve çok geniş, tesirini bütün dünyada hissettirecek bir değişiklik.

Hind'e göre, bugün Kali-Yuga'yı yani karanlık çağı yaşıyoruz. Kali-Yuga başlıyalı altı bin yıl olmuş. Vaktiyle bütün insanların kolayca kavradığı hakikatleri anlayamaz olmuşuz yavaş yavaş. İlâhi hikmet unutulmuş.

Tarihi dediğimiz çağlar isa'dan önce VI. asırda başlıyor. Sanki eski devirlerle arada bir duvar var. O çağdan sonra oldukça düzenli bir kronolojiye sahibiz. Daha önceki devirlerde ise birçok hadiselerin vukuu bir kaç asır farkla tesbit edilebiliyor. Mısır'da ve Çin'de de öyle. Modernler bu çağlara masal çağı adını veriyorlar. Yani klâsik dediğimiz Antikite, çok nisbî bir antikite. Kali-Yuga'nın yarısına kadar çıkmaz.

Eski Yunan'da felsefe: hikmet aşkı, yani hikmete bir hazırlık. Daha sonra bu geçici merhale, hedef sanılmış ve felsefe hikmete bir hazırlık iken hikmetin kendisi addolunmuştur; felsefe dindışılaşmıştır, beşerîleşmiş, aklîleşmiştir. Bununla beraber ilâhi menşeî büsbütün kaybolmamıştır hizmetin. Misterlerde yaşamış, filozofların ezoterik (bâtini) derslerinde devam etmiştir. Felsefenin dünyevî olabilmesi için ezoterizmin dünyevî olarak kurulabilmesi lâzımdır.

Ortaçağ, Şarlman devrinden XIV. asrın başlarına kadar sürer. Yenilerin anlayamayacağı zengin ve entelektüel bakımdan bereketli bir çağ. Modern buhranın başlangıcı, XIV. asır. Ortaçağ medeniyeti bir Hıristiyan medeniyetidir. XIV. asırda çözülüş başlar. İnanç birliğinin yerine, kan birliği yani kavmiyet geçer. Başka bir deyişle Yeniçağ XVI. asırda değil, XIV. asırda başlamış. Rönesans'la Reform birer netice. Ama birer yükseliş veya kalkınış değil, birer çöküştür. Rönesans, bilgi sahasında bir kopuş ifade eder; Reform, din sahasında.

Şaşılacak olan: Ortaçağın çabucak unutulması. XVIII. asır aydınları için, böyle bir devir olmamıştır. Uzun zamandan beri bilinen fakat halka yayılmayan bazı hakikatler yeni keşiflermiş gibi takdim edildi. Mesela matbaa, meselâ Amerika. Oysa Ortaçağ boyunca, Avrupa ile Amerika arasında da devamlı temaslar mevcuttu.

Ortaçağ'ın bir karanlık devri olduğu da bir masal. Rönesans'ta ortaya atılan bir kelime, modern çağın bütün programını hü-lasa eder: Hümanizm... Her şeyi insan ölçüsüne irca etmek. Arzı fethetmek için arşdan vazgeçmek. Hümanizm, çağdaş laisizmin ilk şekli. Zamanla hümanizm, insanın en aşağı insiyaklarını tatmin olarak anlaşılacaktır. Kali-Yuga'nın son demlerine gelmiş bulunuyoruz. İnsanlık bu badireden ancak bir alt üst oluşla kurtulabilir. İğtişaşın kaynağı: Batı. Oradan bütün dünyayı istilâ edeceğe benzer. Hind'in mukaddes kitapları söylemiş : "Kastların iç içe girdiği, ailenin yok olduğu bir devir" yaşıyoruz. Eski dünyanın sona erişi, yeni bir dünyanın başlangıcı olacak.

Bugün aslî cevherlerine sadık kalmış medeniyetlerle (Doğu medeniyetleri) aslî cevherlerinden uzaklaşmış yani sapıtmış medeniyetler (Batı medeniyeti) karşı karşıya. Dünyanın Doğu, Batı diye ayrılması doğru mu? Hiç olmazsa zamanımız için doğru. Avrupa ile Amerika'nın ortak bir medeniyetleri var. Doğu için mesele o kadar basit değil. Çünkü Doğu, birçok medeniyetlerin vatanı.

Bu medeniyetlerin müşterek vasıfları olduğu meydana çıkarsa, Doğu ile Batı arasında farklılıktan, hatta zıddiyetten bahsedilebilir. Doğu medeniyetlerinin ilk ortak vasfı, ananevî oluşlarıdır. Uzak Doğu'da Çin, Orta Doğu'da Hind, Yakın Doğu'da İslâm medeniyeti. İslâm medeniyeti, Doğu ile Batı arasında mutavassıt bir hat. Bilhassa Ortaçağ Batı medeniyetine yakın. Bugünkü Avrupa medeniyeti ile mukayese edilince, Doğu.

Batı'da da ananeye dayanan medeniyetler varken. Doğu ile Batı ihtilâfı yoktu. Bugün Batı zihniyeti deyince modern zihniyet demek istiyoruz. Doğu zihniyeti deyince, aslî cevherine sadık bir zihniyet. Modern Batı medeniyeti

hariç, yer yüzündeki bütün medeniyetler ilhamlarını Doğu'dan almış. Batı'nın da gelenekleri var. Son miras: Atlantid kaynaklı. Bu kıtanın göçüşünden sonra meş'ale Doğu'ya intikal eder.

Bir de Tarihçiye Kulak Verelim

Anarşi ne zaman başladı? Anarşistlere sorarsak: yakın zamanlarda... Komünanın ferdasında veya müteakib yıllarda.

Anarşi kelimesi Proudhon'un[1] "Mülkiyet Nedir?" inden sonra kullanılır oldu. Bununla beraber çağdaş anarşinin öncüleri: Stirner'le Godvvin. Daha da çok Godwin.

Tarihçiler anarşist eylemin ve düşüncenin köklerini 89 devriminde ve XVIII. yüzyıl felsefesinde buluyorlar. Daha da eskiye çıkılamaz mı? Çıkılır elbet! Ama o zaman sonsuza kadar uzanmak ve belli bir hudut çizmekten vazgeçmek lâzım.

[1] Proudhon çağımızın en büyük düşünce adamlarından biri. Ülkemizde sol, bu dürüst ve samimi insana kulaktan düş-mandır. Kiliseleşen sosyalizmin hür tefekküre tahammülü yoktur. Ülkemizde sağ, ön yargıların kalın duvarları arkasında hep aynı teraneleri tekrarlar. Oysa Proudhon aydınlığa koşan her insan için değerli bir kılavuzdur. Proudhon'un temsil ettiği anarşizm, Batı'nın bütün doktrinleri içinde İslâmiyet'e en yakın olan felsefedir, İslâmiyet de bir nomokrasi (kanun hâkimiyeti) dir, anarşizm de yalnız anarşizm için nomos (kanun) maşeri akıldır, İslâmiyet için vahiy yani ilâhi şeriat. Proudhon emekten doğmayan her kazancı mahkum eder. Faiz bir sömürü aracıdır, üstada göre. Gerçek sosyalizmi, gerçek demokrasiyi bütün buutları ile tanımak isteyenler kiliselerin afarozuna uğramış bu yavuz ve samimi yol göstericiyi tanımak zorundadır.

Oysa anarşinin mahiyeti o kadar müphem değil. Anarşist, belli bir şeye isyan etmektedir. Bu belli şey, hem eylemin biçimini, hem de düşüncesinin muhtevasını tayin eder. Anarşi, mutlak olarak siyasi ve içtimai her türlü baskının reddi diye tarif edilebilir. Ama anarşist, hedefi belli bir otorite biçimine, mevcut otoriteye düşmandır. Bu yönü ile felsefeden uzaklaşır ve tarihin malı olur. Modern anarşi, otoritenin modem biçimine -yani modern devlete-karşıdır, zamanımızda bütün sosyal yapının belkemiği olan devlete. Demek ki modern devletin doğuşu ve gelişmesine bağlıdır anarşinin tarihi.

Modern devletin menşeini X. asra çıkarabiliriz. Ama asırlar boyu, başka otoriteler arasında herhangi bir otorite, devlet. Hem de belki en çürüklerinden biri. Kilise hükümdarları yönetmekteydi, feodal beyler de her ikisine kafa tutacak çaptaydılar. Siyasi iktidar uzun ve ağır çabalar sayesinde dinî veya feodal iktidara üstün gelebildi. Mutlak monarşi ancak XVII. asırda kurulabildi. Kilisenin iktidarı da, rahiplerin iktidarı gibi, monarşiden doğmaktadır. O zamana kadar iktidarın baskısını sarsmak beylerin veya kilisenin iktidarını sarsmak demekti. Devrim, ya kilise dışına çıkmak (herezi), yahut köylü ayaklanmaları idi. XVII. asırdan sonra, isyanın konusu: Devletin kendisi veya devlet mefhumudur. İnsanın başka insanlar üzerindeki tahakkümünü red eden, devleti red eder.

Devlete isyanın ortaya çıkması ve bu isyanın anarşist bir isyan olmaması için, bir baskının mevcut olması da, bu baskının ağır olması da yetmez. Bu baskının bütün ağırlığı ile hissedilmesi ve gayrı meşru bir baskı olarak kabul edilmesi iktidarla isyan eden halk arasında kuvvetten başka bir münasebet kalmamış olması da lâzım. Eğer iktidara isyan eden kimse ona boyun eğmek

suretiyle sadece kendisinden daha büyük bir güce boyun eğmiş olduğuna inanıyorsa, ruhunda ve gönlünde şu veya bu iktidar biçimi değil, iktidar fikrini mahkûm etmişse, şuurlu olsun veya olmasın bir anarşisttir.

Oysa insanlarla iktidar arasındaki bağlar uzun zaman kuvvet münasebetleri olarak hissedilmemiştir. Sosyal bütün, kutsal bir bütün olarak görülmüştür. Üyeler birbirine tesadüfen bağlı değildir. Modern tipte anarşist veya anarşizan temayüller ilk defa olarak XVIII. asırda ortaya çıkmıştır. Çünkü o asırda bu mistik bağlar kopmuş, hiç değilse gevşemiştir. Ve sosyal bütün, ilk defa olarak dindışılaşmıştır.[2]

Aydınlıklar çağı felsefesinin ayırıcı vasfı: Dinin tenkididir, en geniş manâsıyla dinin. İnsanların başka insanlarla veya tabiatla olan bütün münasebetleri, o zamana kadar, dinî bir mahiyet taşıyordu. XVIII. asırda felsefe ve olayların tabiî gelişmesi yüzünden bu münasebet laikleşti veya dindışına çıkarıldı.

Durkheim, sosyalizmin kaynaklarını XVIII. asır düşüncesinde bulur. Sosyalizm, ona göre, iktisadi faaliyetleri toplumun yönetici ve şuurlu merkezlerine bağlamak ister. Böyle bir anlayışın ortaya çıkması için devletin mistik mahiyetinden ayrılması ve din dışı bir iktidar olarak telâkki edilmesi lâzımdır. “Toplum, insanların üstünde kanat çırpan mutlak bir varlık olarak görülmemeli idi ki,

[2] XVIII. asırda anarşizmin öncüsü rahip Meslier’dir. Hem kilisenin, hem de devletin baskısına karşıdır. Düşmanı yalnız kral değil, devletin kendisi, subayları, memurları, adalet cihazı, feodal beyleriyle devlet: ideali küçük bir köylü cumhuriyeti. Bu cumhuriyetin üç yöneticisi olacaktır: sağduyu, gelenek ve tabiat. Mülkiyeti de, izdivacı da kabul etmez. Hiç bir kanun tanımaz.

devlet -yozlaşmadan, haysiyetini kaybetmeden- insanlara yaklaşabilsin ve onların ihtiyaçları ile uğraşabilsin."

Ne var ki, dindışılaşmak devleti ferde yaklaştırmamış, ondan uzaklaştırmıştır. Evet, XVIII. asırdan itibaren devletle toplumun özü ferdinki ile aynı sayılmıştır. Ama toplum da, devlet de, Tanrı'dan gelen yakınlığı, senlibenliği, beraberliği kaybetmişlerdir.

Mümin Tanrısıyla gönül gönüledir. Yekpare bir varlık, mistik bir vücud olarak hissedilen dini topluluklarda ferd hiçbir şey değildir ve her şeydir. Düşünceler, imajlar, mitler, âyinler, bayramlar vasıtasıyla hissettirilir ona. İşte XVIII. asra doğru Avrupa'nın geniş sosyal tabakalarında adamakıllı sarsılan bu içtimai îmandır.

Gerçi XVIII. asır nazariyecileri devlete karşı değildir. Hatta devletin daha da güçlenmesini isterler. Hakimiyetin menşei üzerinde tartışır fakat bu hakimiyetin zorunlu olduğunu kabul ederler. Hakikatte bu düşüncenin anarşik bir yönü yoktur, ama yine de anarşist düşünce kısmen onlara dayanmıştır.

Çünkü devlet, hem filozoflarda, hem de asrın düşüncesinde mukaddes mahiyetini kaybetmiştir artık Bunda Hobbes'in payı büyük. Filozoflar, devleti, tabiatın eseri değil, suni bir kuruluş olarak görüyorlardı. Devlet, başlangıçta insanlar arasındaki cihan şümul savaşa son vermek için kurulmuştu.

Bir kelime ile devlet halktan kopuyordu. Hukuk gittikçe, törelerden ve yaşayış tarzından uzaklaşıyordu. Kanunlar, eşyanın mahiyetinden doğan ve nihai olarak kâğıda geçirilen münasebetler değildi artık; kanun koyucunun iradesini belirten keyfi kararlardı. Ortaçağda kültür -hiç değilse sanat alanında- bütün topluma hitap ediyor-du. Rönesans'ta ikiye bölündü, yan yana veya üst

üste yaşayan iki ayrı dünya doğdu. Feodal veya komünal tasarruf burjuva mülkiyetine dönüştü. El sanayii geliştikçe, emek de tabii hayattan koptu. Kilise bile desakralize oluyordu. Çünkü mistik bütüne inanç zayıflamıştı. Din, gittikçe, kulla Tanrı arasında şahsi bir münasebetten ibaret sayılıyor, müminler bile rahipler takımını bir müessese, bir iktidar, tufeyli bir kast olarak görüyordu. Ne yana bakarsanız, hep aynı olay.

İnsanlar bir rüyadan uyanmışcasına, düşman bir zemin üzerinde kendilerini yapayalnız bulmaktadırlar. Tanrı, yoldaşları değildi artık. Hayat, tanrısallığını kaybetmiştir.

Toplumla beraber ferd de desakralize olmuştu. Gerçi ferd, topluma kıyasla bu cihanşümul desakralizasyona daha çok direnmiştir. Kalabalık imanını kaybetmemiş, imanını kaybeden kimseler bile bütün aşırı sonuçlara kapılmamışlardı.

Bazılarına göre insan, muhitin ve terbiyenin basit bir ürününden ibaret, el değmemiş bir balmumu. Toplum keyfine göre şekillendirir bu balmumunu, hayra da hizmet ettirir şerre de; köle de yapar, asi de. Marx, aşağı yukarı bir asır sonra şöyle diyecektir : "İnsan, tek tek ferdlerde tecelli eden soyut bir varlık değildir, sosyal münasebetlerin bütünüdür." Filhakika, insanın bu tepeden tırnağa desakralizasyonu, mantıki olarak komünizme varır.

Filozofların çoğu yarı yolda kalır. Onlara göre, tek başına ferdde insanın bütünü vardır. İnsan, iyiliğe de yönelebilir, kötülüğe de. Sosyal düzen, ferd faaliyetlerinin normal dengesinden doğar. Ferdi bozan ve ruhuna şer tohumları saçan toplumun kendisi yani sosyal münasebetlerdir, çünkü müesseseler bozuktur. Toplumun etkisini ortadan kaldırdık mı, insan doğuştaki iyiliğine kavuşur.

Demek ki her türlü iyiliğin ve kanunun kaynağı ferddir. Anarşist doktrinin belli başlı yönlerinden biri de bu değil mi?

Anarşizm, o zamanki ifadesine bakarsak, henüz mistisizmden kurtulamamıştır.

Anarşi, ilk şekli ile eski toprak medeniyetinin Roma hukuku hâkimiyetine karşı isyanıdır, (a) (Bkz. Sergent A. ve Harmel C, Histoire de l'Anarchie, 1947)

ŞİDDET DOKTRİNLERİ

1918 sonrası Avrupa ve Asya tarihinin ayırıcı vasfı: Şiddetin gemi azıya almasıdır. Bütün biçimleriyle şiddetin. Evet, XIV. asır boyunca da kanlı dramlara şahit olmuş Batı. Önce dehşetle ürpermiş, sonra gelip geçici bunlar diye avunmuştu. Yaşadığımız çağın yeniliği şu: Savaş, en etkin fikir adamlarına göre, eşsiz bir tecrübedir, ahlakî ve yüceltici bir tecrübe; azizlere değil, silah elde can veren kahramanlara perestiş edilmelidir. XIX. asrın göreci hümanitarizminden 1914'lerde koptu Avrupa. Tarihte benzeri görülmemiş olan bu boğazlaşma insanlığın kalbini katılaştırmıştı, belki de, cinayet cinayeti davet etmiş, savaş zincirleme bir kan davası olup çıkmıştı.

Savaş sonrasında gelişen şiddet, eskiden olduğu gibi şuursuz insiyakî bir şiddet değil. Uzun uzadıya ölçülüp biçilen doktrinlere dayanıyor. Bütün bu doktrinlerin temelinde aynı gerekçe; heretiklerle dönekleri temizlemek. Aldanmış olanların son cezası: Ölüm. Bu konularda haklıyı haksızdan ayıran tek ölçü: Zafer. Eski katliamların teşvikçisi, din taassubu idi. Avrupa'da, bu taassub sükûnet buluyordu ki siyasî taassubla milliyetçilik çıktı sahneye ve eski taassubu unutturdu. Tanrıya sadakatin yerini, bir vatana veya bir sınıfa bağlılık aldı.

Şiddet doktrinin tarihte birçok öncüleri var. Bu doktrin sulandırılmıştır bazan, Robespierre'nin, Saint Just'ün

terörist tasfiyesi gibi. Başka doktrinciler, sınırları daha kesin ideolojik nazariyeler kurdular; mesela Marat, bir biyolojist ve doktordu; amacı korkutmaktı önceleri, hayatının sonuna doğru imha yanlısı oldu; ezilmesi gereken yalnız faal düşmanlar değil, muhalif doğurabilecek bütün zümrelerdi.

Eski Yunan ve Roma'da kanun dışı yollardan iktidara geçenlerin adı : "Tiran"dı. Ortaçağ ve Rönesans İtalya'sında, iktidara götüren yol, çok defa Conjuration'du. Babeuf için Conjuration, (gizli ittifak), devrimi gerçekleştirecek eh emin yoldur. Bakunin, Blanqui, Georges, Sorel, Troçki, Mussolini, Goebbels aynı doktrinin devamcıları.

1918'den sonra şiddetin bir özelliği daha var: Süreklilik. O zamana kadar, yeni iktidar sağlamlaşır sağlamlaşmaz, bir an önce meşruiyet kaftanına büründürülmeğe çalışılırdı. Robespierre için terör üzücü bir dönemdi; mümkün olduğu kadar çabuk sona erdirilmeliydi. Oysa 1918'den sonra birçok büyük devletler, müstakar bir siyasî yönetim biçimi imiş gibi, teröre yaslandılar.[3]

19

Terörizm

Terörizm, bir metod veya metodun dayandığı teori. Bu metoda başvurarak örgütlenmiş bir grup veya parti şiddet yoluyla amaçlarını gerçekleştirmeğe çalışır. Tedhiş eylemlerinin muhatabı, adı geçen toplulukların emelleri karşısına engel olarak çıkan fertler, kurumlar veya devlet temsilcileridir. Bazan mallar, makinalar, ormanlar, ekili topraklar da siyasî terörizmin genel programına ek olarak tahrip konusu olabilir. Göz korkutmak başka, terörizm başka. Korkutan, istekleri yerine gelmeyince sadece tehdit eder. Bazı kimselerden, para sızdırmak veya istediğini yapmaya zorlamak için korkutulur. Terörist tehdit etmez. Cana kıymak, yakıp yıkmak faaliyetinin bir parçasıdır. Yakayı ele verince de, yargılanırken, kendini kurtarmaktan çok doktrinini yaymağa çalışır. Korkutma ve sonunda şiddete başvurma, kazanç peşinde koşan bir toplumun veya fesatçı gruplar arasındaki çatışmanın aşırı bir tezahürü olsa da mantıkî bir neticesidir. Terörizm, fertlerden çok sosyal gruplar ve güçler arasındaki mücadelede bir kavga metodudur. Her içtimaî düzende görülebilir. Terör sahnesinde boy gösterenler terörün ister failleri ister kurbanları olsunlar sosyal grupların veya hükümet sistemlerinin temsilcisidirler. Şiddetin ve cana kıymanın amacı ne maddî bir kazançtır ne de hücuma uğrayan kimseleri yıldırmak; toplumun veya hükümetin dikkatini geniş ölçüde bir çatışmanın kaçınılmaz olduğuna çekmektir. Gizlilik içinde bir veya bir kaç kişi tarafından girişilen tedhiş eylemi yığınların girişeceği tedhiş eyleminin ne kadar müthiş olacağını ihtar eden bir işarettir. Umumiyetle başka propaganda metodlarının susturulduğu yerlerde terörizme başvurulur.

Terörizme başvuran yalnız siyasî örgütler ve partiler değildir. İktidarın el değiştirmesini amaçlayan başka

20

[3] Aydınlarımız arasında kök salan peşin bir hükmü düzeltelim. Şiddet Teorisi, ne Marksizm'in tekelindedir ne anarşizmin. Geçen yüzyılda şiddeti muharrik gücü olarak takdim edenler daha çok burjuva yazarlarıdır. Duhring, sınıfların ortaya çıkışını, toplumun bir kesiminin öteki kesim üzerinde şiddet kullanmasına bağlar(iç şiddet). Engels'e çok sert tenkitler ilham eden bir görüş. Avusturyalı Gumplowicz de sınıfların ve devletin doğuşunu kuvvetli bir kabilenin zayıf bir kabileyi köleleştirmesiyle izah eder. Evet, Marksizm şiddetin rolünü inkâr etmez ama ona göre şiddetin kaynağı ekonomik şartlardadır.

mahiyette topluluklar da teröre baş vurabilir ve bunun için örgütlenebilir (Söz konusu olan iktidar mahiyet bakımından geniş ölçüde değişebilir. Mesela: Bir milletin başka bir millet üzerindeki hâkimiyeti yahut ekonomik bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskısı, taban tabana zıt iki hükümet sistemini savunanlar arasındaki çatışma gibi haller de terörizme yol açabilir. Metod olarak terörizmin özelliği şu: Terörizm yalnız iktidardaki hükümete yahut hâkim millete değil, halk yığınlarına da, yerleşmiş düzenin sağlam ve yıkılmaz olmadığını göstermeğe çalışır. Terörcü eylemin propaganda değeri terörist stratejide ana hedeflerden biridir. Terör doğrudan doğruya hedef aldığı çevrelerin dışında geniş bir tepki uyandıramazsa sosyal çatışma alanında etkili bir silah olamaz. Terörist faaliyetin mantığı, terörist eylemin gerçek mahiyeti anlaşılmadan kavranamaz.

Terörizm, kitle şiddeti, ayaklanma ve hükümet terörü gibi olaylardan birçok bakımdan ayrılır. Bir hükümet tarafından başvurulan terör hukukî bir baskıdır ve muhalefete karşı yönelmiştir. Oysa terörizm gerçek manasıyla kanuna güvensizlik belirtir ve hükümet otoritesini demoralize etmek için muhalefetin başvurduğu bir vasıtadır. Amacı, hükümetin gücünü azaltmak; bir devrimin veya bir karşı devrimin başlatıcısı olmaktır. Terörist partinin meşruiyet gibi bir iddiası yoktur. Hâlbuki hükümet, hiç değilse şeklen, kanuna bağlı kalmak zorundadır. Şayet doğrudan doğruya dayanacağı kanunlar yoksa hükümet olağanüstü durum olduğunu ileri sürer ve özel kararnameler çıkarır.

Gerçi terörizm de şiddete başvurur ama bu kitle şiddetinden başkadır. Terörizm hudutları dar bir örgüt tarafından yönetilir. Gerçekleştirmek istediği program birçok hedefleri içeren büyük çapta bir programdır.

Kitle, şiddeti her ne kadar terörist eyleme karşı bir tepki olarak görürse de umumiyetle bir plânı yoktur, kontrol edilmesi de mümkün değildir ve rasyonel bir motivasyona dayanmayabilir. Belli bir programı da yoktur. Yığın ayaklanması, ideolojik olarak terörizme çok benzer ama bu ayaklanma da önceden düşünülmüş olmayabilir. Ayaklanma, terörizme devrimci bir metod olarak başvuran bir partinin hedeflerinden biri olabilir. Böyle olunca belli bir amaca götürecek bir vasıtadır. Bununla beraber devrim stratejisinde iki olay birbirine mutlaka bağlı değildir. Öyle durumlar olur ki kitle ayaklanması belli sosyal hedeflere varmak için vasıta olarak kullanılabilir, ama mutlaka şart olmayabilir de. Başka bir deyişle terörist metoda ihtiyaç olmayabilir. Blankistlerin devrim anlayışı teröristlerinkine yakındır. Onlar da uzun uzadıya hazırlık yapılmasından ve ayaklanmadan yanadırlar. Nitekim devrimci güçlerin iyiden iyiye hazırlanması Bolşevik teoride de karşımıza çıkar. Bununla beraber terörizmi Blankistler de Bolşevikler de belli başlı eylem vasıtaları arasında saymazlar. Bu üç kavram arasında büyük farklar vardır. Blankistler için silahlı ayaklanma iyi teşkilâtlanmış, eğitilmiş bir avuç savaşçının görevidir. Başarı ümidi belirince silaha sarılırlar. Başarıya ulaşınca devrimci parti programını tatbik eder. Bu programın daha önce halk tarafından benimsenmiş olup olmamasının büyük bir önemi yoktur. Blanki’nin isyancı ordusu hiçbir zaman bir kaç bin kişiyi aşmamıştır. Blankizm bir nazariye değil bir hükümet darbesi, bir “Putsch” tekniğidir. Bolşeviklerin ise siyasî ayaklanmadan anladıkları çok başka. Silahlı ayaklanma devrim olaylarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bütün ön tedbirler alındıktan sonra kullanılacak nihai bir silah. Sık sık tekrarlanan ve Troçki’ye atfedilen bir görüş var: İyi yetiştirilmiş seçkin bir kaç şok topluluğu, hükümeti uygun bir zamanda ele geçirip tarihin akışını değiştirebilir. Oysa bu ne Troçki’nin ne de Lenin’in fikridir.

Kâmil bir devrimci taktik olarak terörizm, hiçbir zaman gerçek bir başarı kazanmamıştır. Hükümetler ister muhafazakâr olsunlar, ister ihtilalci, önemli kişilere karşı girişilen terör eylemleri karşısında gerilemek istemezler. İktidar hırsı, tadını tattıkça artar, eksilmez. Bomba patlamaları yüzünden boşalan yerler çarçabuk doldurulur. Kaldı ki devrim ayrı ayrı fertlerin hatta küçük organize grupların kahramanlığıyla gerçekleşemez. (Bkz. Encyclopedia of the Social Sciences, Terrorism, J.B.S. Hardman).

Lombroso'nun Uyarıları

Terörizmin gemi azıya aldığı batı ülkelerinden biri de İtalya. Bunun içindir ki o ülkenin fikir adamları hastalığa gönülden eğilmiş, teşhis ve tedavisi için ömürlerini harcamışlar. Unutmayalım ki insanlık tarihinde hiçbir problem büsbütün yeni değildir. Pozitif diye adlandırılan İtalya ceza mektebinin konuya getirdiği aydınlığı küçümseyemeyiz. Bu mektebin üç büyük temsilcisi: Lombroso, Ferri, Sighele. Elbette ki Avrupa'nın reçetelerini uygulamağa kalkmak büyük bir hamakat ama hocaların söylediklerinden habersiz olmak daha büyük bir hamakat.

Önce Lombroso (1835 -1909) yu dinleyelim:

Zamanı gelmemiş veya halkın istemediği reformların zorla uygulanması sık sık isyanlara yol açar, meşru isyanlara. Meşru çünkü bu reformlar eşyanın mahiyetine aykırıdırlar. Zamanın şartlarına uymayan tedbirlere başvurmak ya insan mizacını tanımayanların işidir ya "astım–kestimciler"in marifeti. Böyleleri, yenilerini getireceğim diye eski müesseseleri yıkar. Herkes öyle istediği için mi? Yoo! Başkaları tarafından veya başka topluluklarda uygulandıklarını görmüştür de ondan. Her reform bir tedirginlik yaratır.

Hele yeniyi eskiye bağlamıyorsa kurulan denge uzun ömürlü olmaz, devlet dağılır ve devrimlerin arkası gelmez.

Mesela Cromwell, İngiltere'de cumhuriyeti kurmak isteyince şiddetli bir muhalefetle karşılaştı. Çünkü kralcı parti çok sağlam temellere dayanıyordu. İki yılda yedi defa ayaklandı ve sonunda başarıya ulaştı.

Bilhassa cumhuriyeti kurmak isteyenler böyle bir tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Guizot'nun dediği gibi, "halk istemedikçe cumhuriyet kurulmaz; zorla kurulan krallık rejimleri çok görülmüştür. Oysa halkın iradesine dayanmayan cumhuriyet uzun zaman yaşayamaz."

Her şeyi ıslah etmek tutkusunun sonu, karşı devrimdir ister istemez. İnsanoğlu hürriyetten de usanır.

Siyasi Suç

Modern Batı toplumlarında, en dikkate lâyık suç şekli bu. Tepkilerini her yerde görüyoruz. Bu itibarla bir sosyal patoloji vak'ası olarak incelense yeridir.

Hukukta, taban tabana zıt nazariyelere yol açan bir başka mesele yok. Nice ünlü ceza hukukçuları böyle bir suçun varlığından şüphe bile ettiler. Oysa her devirde ve her yönetim biçiminde karşımıza çıkan bir olay. Ne var ki, siyasi suç hiç bir zaman siyasi suç olarak incelenmemiş şimdiye kadar. İstibdat -ister saraydan gelsin, ister sokaktan- bu hakikati ilmin dikkatinden kaçırmış, ya düşmanlarına karşı bir silah olarak kullanmış, ya kendi inhisarında tutmak istemiş. Bunda hürriyet nazariyecilerinin de büyük payı var. Üstadlar öze ineceklerine yüzeyde kalmışlar. Olaylara değil de laflara takılmışlar. Biri çıkıp da adî suçlarda kullanılan kıstasları, hiç değilse niyet bakımından farklı suçlara da

uygulamağa kalkınca çığlığı basmış hepsi de.

İyi ama eski çağlardan zamanımıza kadar en hürriyetçi milletler bu suçları en sert şekilde cezalandırmış. Atina'da halk hükümetini devirmek istediği zannedilen herkes ölüme mahkûm edilmiş. Isparta'da devletin çıkarlarına aykırı veya kendi çıkarları için konuşmağa yeltenenler cehenneme yollanmış. Halk ve vatan düşmanlarının kellesini uçurtmuş, Cumhuriyet Roma'sı.

Zamanımızda bile cezalar korkunç ve ağır. Siyasi suç tarif edilmiş midir acaba? Siyasi suçlu ahlaki ve sosyal bakımdan suçlu sayılabilir mi? Sanmıyoruz. Spencer, "adi suçlar zamanla ortadan kalkacak" diyordu. Bu kehanet gerçekleşmedi. Bununla beraber siyasi suçların sayısı gittikçe azalmaktadır.

Lombroso'ya göre, manevî dünyada ağır basan: Atalet (inertie) kanunudur, madde dünyasında olduğu gibi. Toplumda pek açık değildir bu hakikat. Dikkatimize ilk çarpan, durgunluktan çok ilerleme. Ne var ki bu ilerleyiş ne kâinat çapındadır, ne birdenbire belirir. Yenilik çok ağır değişmelerin toplamıdır.

Medeniyetle barbarlık yan yana yaşamaktadır. Kaldı ki uygarlık diye adlandırdığımız yenileşmeler çok kere ciladan ibaret. İnsanlar yeniden nefret ederler (mizoneizm). Hayvanlar da öyle.

Çocuklar, kadınlar ve ilkeller değişiklikten daha çok tedirgin olurlar. Bir nefis müdafaasıdır mizoneizm. Alışkanlıkları alt üst eden yenilikler sinir hastalıkları yaratır. Yığın, daima tutucudur.

Bununla beraber insanoğlunun meçhule, yeniye, görülmemişe de özlemi vardır: Filoneizm. Ama yeniye değil

"yeniliklere" düşkün. Mizoneizm, kaide; filoneizm, istisna.

Demek ki ilerliyelim diye harcanan anî ve sert gayretler fizyolojiye aykırıdır.

Ezilen bir azınlık için başvurulacak tek kurtuluş çaresidir belki. Ama hukuk bakımından antisosyal bir olaydırlar, bu itibarla bir suçturlar. Bu tepki insan tabiatına dayandığı için etkiden çok daha şümullü, çok daha güçlü olur. Her terakki, ancak ağır ağır gerçekleşince kabul edilebilir. Yoksa faydasız ve zararlı bir çabadır. Geleneğe dayanmayan, zorunlu olmayan siyasi bir yeniliği kabul ettirmeğe kalkışanlar yeniden hoşlanmayanları rahatsız eder, böylece cezai müeyyidelerin uygulanmasını haklı çıkarırlar.

İhtilâller

İhtilâl başkadır, ayaklanma başka. İhtilâl ağır, hazırlanmış, kaçınılmaz bir vakıadır. Nevrotik bir dehâ veya tarihî bir tesadüf bu vakıayı olsa olsa hızlandırır. Ayaklanma (revolte veya sedition) embrionun aşırı bir sıcaklıkta zamansız ve yapay olarak kabuğu kırmasıdır; böylece, ölümünü hazırlamış olur embrion.

İhtilâl, tarihin tekâmüle koyduğu ad. Bir toplumda yeni şartlar ile yeni siyasî durumlara uymayan bir düzen, dinî veya ilmî sistem mevcutsa, ihtilâl, bu sistemi en az zarar, en çok başarı ile değiştirir. Bu itibarla ihtilâlin yol açtığı iğtişaşlar pek fark edilmez ve ortaya çıkar çıkmaz kaybolur. İhtilâl olgunlaşan civcivin kabuğunu kırmasıdır.

İhtilâlin ayırıcı vasıflarından biri: Başarı. Embrionun olgunlaşma derecesine, toplumların tekâmüle yatkınlık derecesine göre hemen veya az sonra gerçekleşecek olan bir başarı.

Bir başka vasfı: Ağır ve aşamalı olması -bu da başarılarının bir sebebi. Çünkü ancak böyle olunca az çok sarsıntısız kabul edilir. Gerçi çok defa eskiden yana olanları sindirmek için şiddete başvurmak lâzım gelir.

İhtilâller az çok yaygın ve geneldirler; bütün toplum katılır ihtilâle. Ayaklanmalar daima kısmîdir, bir kastın veya bir kaç kişinin eseridir. Yüksek sınıflar aşağı yukarı hiçbir zaman ayaklanmaya katılmaz. İhtilâle bütün sınıflar katılır. Bilhassa yüksek sınıflar. Tabii ihtilâl kendilerine karşı yapılmamışsa.

Başlangıçta ihtilâllerin çoğu bir avuç insanın eseridir. Ama havayı koklayan, uykudaki cihanşümul bir duyguyu sezen bir avuç insanın.

Bu itibarla zaman geçtikçe öncüler de çoğalır. Bu zaman birkaç yüz yıl da olabilir. İhtilâl, ihtilâl düşmanlarını bile kendi saflarına çeker.

Sosyal dünya da -organik dünya gibi- ağır ve küçük çabalardan oluşur.

Ayaklanmaların sebebi önemli değildir. Çok defa mahallî veya şahsî. Taklit, sarhoşluk, iklim. Çok şiddetli fakat saman alevi gibi geçicidirler. Geri kavimlerde daha sık tekrarlanırlar. Katılanlar namuslu kimselerden çok şerirlerdir.

İhtilâller daima nadir görülür. Geri kavimlerde hiç görülmez. Çok ciddi sebepler veya yüksek idealler uğruna yapılır. Katılanlar da alelade suçlular değil, tutkulu kimseler veya dâhilerdir.

"İhtilâl düşünen sınıfların eseridir. Büyük değişiklikler yapan kol değil, kafa. İşe yalnız kol karışıyorsa ihtilal değil, karışıklıklar çıkar ortaya" (Bonfadini).

Kahramanlar ölünce ayaklanma sona erer. Kahramanlar ölünce ihtilâl gelişir ve genişler.

Kısaca ihtilâller fizyolojik birer olaydır. Ayaklanmalar, patolojik. İhtilâl hiçbir zaman bir suç değildir. Ayaklanmalar daima suçtur.

Lombroso, daha sonra siyasî suçlarda delilerin oynadığı büyük rolü belirtiyor...

Siyasî suçlular arasında, deliler (aliene) büyük bir yer tutar. Suç nöbetlerine en çok yakalanan onlardır. Ahlâk duygusundan mahrumdurlar, bu da onları içlerinden geleni yapmağa zorlar. Üstelik zihnî dengeleri de yoktur, yani insiyaklarını dizginleyemezler. Kendi kişiliklerine aşırı bir güven duyarlar, büyük olduklarına inanırlar veya hayalî bir takım zulümlerin kurbanıdırlar. Bu inançlarını çok defa aklı başında insanlara da kabul ettirirler. Kurulu düzene düşman olan zayıf kimseler, gayrı memnunlar delinin toplum ve hükümete karşı beslediği kini bölüşürler. Stendhal ne demiş: Korku içinde olan toplumları, kıt zekâlı, gözü dönmüş kimseler yönetir."

Sebebi şu olsa gerek: Deliler daha az mizoneisttir, yeniyi benimseyiverirler. Düşünüp taşınmaz, sezgileriyle kapılırlar yeniye. Orijinalite, delilerle dâhilerin ortak vasfıdır. Çıkarlarını hatta hayatını feda etmek için böyle bir coşkunluğa ihtiyaç vardır. Yeni hakikatleri kalabalığa ancak deliler kabul ettirebilir. Kalabalık hiçbir yenilikten hoşlanmaz, çok kere rahatını kaçıranlardan öcünü alır.

Delinin fanatik ve sarsılmaz inancı ile dâhinin kılı kırk yaran kurnazlığı el ele verince, uyanık yığınları harekete geçirecek bir güç doğar. Herkesi, hatta düşünce adamlarını bile afallatan bir güç.

Deliler en eski çağlardan beri peşine takmış toplumları. Mazideki başarıları da etkilerini arttırır.

Elbette ki mutlak bir kudretleri yok, hiçbir şeyi yoktan var edemezler. Zamanın ve şartların hazırladığı hareketlere yön verirler sadece. Çünkü yeniye, orijinale tutkundurlar. Son keşiflerden esinlenirler. Bunlara dayanarak istikbalde neler olacağını sezmeğe çalışırlar.

Bu düşünceler hâkim kanaatlere açıktan açığa ters düşüyorsa veya çok abes ise, hiç bir etki uyandırmaz. Ama bu çılgın dâhiler, çoğunluğun düşüncesinden ayrılmadıkları yahut gerçekten hissedilen ihtiyaçları dile getirdikleri zaman büyük değişikliklerin yaratıcısı olurlar.

Lombroso, toplumların alınyazısını değiştiren çılgın dâhileri uzun uzadıya anlattıktan sonra başka bir konuya geçer: matoidler.

Bu taife köylerde pek bulunmazmış. Kadınlar da matoid olmazmış. Suçlulardan ayrıldığı yön: Vicdan sahibi olmaları. Delilerden de farklıdırlar, ama çok benzeşirler. Hezeyan etmezler, insiyaklarına daha az tabidirler ve duygularını zapturapt altına alabilirler. Marazî bir irsiyetleri yoktur, yozlaşmamışlardır. Daha çok, zamanından önce olgunlaştırılmış, hızlı bir kültür edinmişlerdir. Dâhiye ve havariye benzerler, ama bu benzeyiş görünüştedir sadece. Ne dâhidirler, ne havari. Kendi dehalarına inanmışlardır, düşüncelerine körü körüne bağlıdırlar, başka herhangi fikre itibar etmezler. Arada bir yeni ufuklara açıldıkları olur. Çünkü birçok dejenereler gibi, onlar da mizoneist değildirler. (Nitekim anadan doğma birçok kör ve sağır, anti - mizoneist ve çok defa cumhuriyetçi ve anarşisttirler). Her teşebbüsleri daha başlar başlamaz akamete uğrar veya sapıtır; çünkü dehanın yaratıcı temeli olan zihnî güçten nasipsizdirler.

Havariye benzeyen yönleri: Tam bir diğergâm oluşlarıdır. İnsanlığın ızdıraplarını dert ederler kendilerine.

Bazen çare de sunarlar. Ama hep ayrıntılara takılıp kalırlar, bütünü göremezler ve çok kere zıd aşırılıklara yönelerek kendi kendileriyle çelişirler. Şahsî gururları söz konusu olunca, mühim olan sadece kendileridir. Diğergâmlıklarının altında yatan: hep "ben"dir.

Başka bir temayülleri de, boyuna eskiye dönmek. Yürürler ama hep geriye doğru. Cok defa kıt kanaat yaşarlar. Hırsızlık yapmaz, kimseyi aldatmazlar.

Seciyelerinin bir başka belirtisi de, durmadan yazmak. Basmakalıp cümleleri kendilerine göre manalandırarak binlerce defa tekrarlarlar. Faydasız teferruat, altı çizilen ve ayrı harflerle satırlar. Gerçek aydınların iğrendiği bu maskaralıklar kalabalığın çok hoşuna gider. Dâhiden ürker kalabalık. Yazıları ne kadar saçma sapansa, konuşurken o kadar makuldür matoidler.

Karışıklık dönemlerinde, yığını çok etkilerler. Kanaatkârlık, dürüstlük, inançlarını coşkunca savunmak büyük bir itibar sağlar onlara. Abes oldukları kadar inatçıdırlar.

Harcı âlem oldukları için avamın hoşuna giderler. Şahsî meselelerini dile dolar, aynı konularda ısrar ederler. Adalet herkesin saygı duyduğu bir ihtiyaçtır. Onların bu ısrarı bir nevi hakperestlik gibi görünür ve kalabalığı büyüler.

Şiddet Medeniyeti - Hile Medeniyeti

Sighele (1868 – 1913), çağımızın dertlerine ışık tutan bir yazar. En ünlü eserlerinden biri: Örgüt Psikolojisi. Girişi okuyalım:

İranlı Mektupları'nın sevimli kahramanı Rica, Paris'e gelince tımarhaneleri görür, şöyle anlatır izlenimlerini:

"Dışarıdakiler kendini akıllı sansın diye, üç beş mecnunun içine tıkıldığı evler." Yerinde bir hüküm. Aynı şeyi hapishaneler için de söyleyemez miyiz? Dışarıdakiler kendini namuslu sansın diye üç beş haytanın içine tıkıldığı binalar.

Hapsedilenler, faili meçhul kalmış suçlarla, dışarıda kalan büyük suçlu ordusunun küçücük bir bölümüdür, talihsizler bölümü.

Polis, suçluları bulamıyor; adalet, cezalandıramıyor. Bence bunun sebebi şu olsa gerek: Suçun şekli başkalaştı. Bir zamanlar suç kaba kuvvete dayanırken, şimdi ince ve medenî oldu; gaddarlığın yerini hile aldı, şiddetin yerini dalavere. Modern suçlu, adalelerinden çok beyni ile iş görür, büyük bir avantaj...

Biz hâlâ delileri de şerirleri de peşin hükümlerle ele alıyoruz. Halk, delilik deyince, ya hezeyanı anlar ya budalalığı. Mantık kurallarını çiğnemeden ve hiçbir hataya düşmeden akıl yürüten bir insan, deli olamaz ona göre.

Suçluları da tanımıyoruz. Avama sorarsanız, suçlu ya hırsızdır, ya katil. Hırsızlık yapan veya adam öldüren deyince de gözünün önüne kılıksız kıyafetsiz, çirkin bir insan gelir.

Toplum ilerledi. Şimdi kan yerine altın, işkence yerine rüşvet geçerlidir.

İnsanlık bu güne kadar iki çeşit medeniyet yaratmış, diyor Ferrero: şiddete dayanan medeniyet, hileye dayanan medeniyet. Şiddete dayanan medeniyette, hayat kavgası kaba kuvvetle; hileye dayanan medeniyetlerde ise, kurnazlık ve aldatmaca yolu ile yapılır. Şiddete dayanan medeniyette, siyasî iktidar ve servet, silâh elde fethedilir. Milletler arasındaki ticarî rekabet ordular ve

donanmalar vasıtasıyla çözümlenir, fertler arasındaki hukukî anlaşmazlıkların hal yolu da düellodur. Hileye dayanan medeniyetlerde ise, siyasî iktidar tabanca kurşunları ile değil para ile elde edilir.

Birincisi, ilkel toplulukların medeniyeti. İkincisi, modern toplumların. Bazan aynı toplumun içinde bu zıd medeniyetleri canlandıran tipler bir aradadır.

Zamanımızda şiddet de geçerli, hile de. Şiddetten çok, hile. Umumiyetle yabancı ülkeler için şiddet, kendi ülkemiz için hile. Milletlerin tarihinde bu iki yol kesin olarak birbirinden ayrılabilir. Barbarlığın ayırıcı vasfı: şiddettir; medeniyetin: hile.

Suç toplumun gölgesidir. İnsicamlı bir bütün değildir toplum. Onun için de her iki suç biçimi bir arada görülmektedir. Başka bir deyişle atavik suçlar da var, gelişmiş suçlar da. Bazı ferdler vücut ve ruh bakımından hastadırlar, hayat kavgasında şiddete başvururlar. Oysa medeniyet, cana kıyma, hırsızlık, ırza geçme gibi yöntemleri lüzumsuz hâle getirmiştir. Bu suçlar, geçen asırların yadigârı. Gelişmiş suçlar ise, modern toplumun ürünü.

Toplulukların işlediği suçlar da ikiye ayrılabilir. Ayak takımının işlediği suçlar, yüksek sınıfların işlediği suçlar. Ayak takımı da, gelişmemiş ferdler gibi, şiddete başvurur: isyan, katil, dinamit. Yüksek sınıflar ise, beyinleri ile iş görürler: sahtekârlık ve hile.

Zamanımızda her iki çeşit suçluluk çoğaldıkça çoğaldı. Bu artışı nasıl açıklayacağız? Nordau, ırkın sonu diyor. Bizce burjuva düzeninin sonu.

Münevver ve müreffeh sınıfın işlediği suçlar patolojik olaylardır, bizi yönetmekte olan sosyal düzenin bozukluğunu belirtir. Demek ki, bugünkü sistem, son

günlerini yaşıyor. Oysa yığının işlediği suçlar, yeni ortaya çıkan bir temayülün patolojik belirtileri. Bir çağ doğmak üzeredir. Birinciler batan bir güneşin alameti, ikinciler bir şafağın. Birinciler, ihtiyarlayan bir uzviyetin tereddisi, bunun için de ihtiyatkâr, hesaplı, hilekâr. İkinciler coşkun, atak, hayâsız.

Yüksek sınıf -sayıca olmasa da- dayandığı temel bakımından çoğunluğu temsil eder. Aşağı sınıf ise azınlıktır. Azınlık daima, çoğunluktan daha cesur, daha küstah, daha haşindir. Azınlık, fethetmek zorundadır. Çoğunluğa ise, yaptığı fetihleri korumak düşer. Kazanılmış zafer, yumuşatır. Zafer susuzluğu ise, cesaret ve gücü artırır.

Demek ki, insanın amacı, yenmek değil boğuşmaktır. Azınlıklar her ülkenin yüz akı olmuştur. Onlardaki meziyetler çoğunluklarda yoktur: şiddet ve ataklık. Kurallara daha çok uyarlar, daha dürüsttürler. Meclislere bakalım. En canlı, en dinamik kesim muhalefet, yani azınlıktır. İlimde güzel sanatlarda da öyle değil mi? En yiğit en gözü pek düşünce ve sanat adamlarının hepsi de yeni ufuklar peşindedir. İbsen, çoğunlukla azınlığın farklarını ne güzel anlatmış: "Çoğunluk hiçbir zaman haklı değildir, anlıyor musunuz? Hiç bir zaman. Çoğunluğun haklı olduğu düpedüz yalan. Çoğunluk dediğimiz kimseler zekâyı mı temsil ederler, hamakatı mı? Yüz kızartıcı ama dünyanın budalalarla dolu olduğu inkâr edilmez bir gerçek. Öyledir diye aptallar mı yönetecek zekileri? Evet, çoğunluk güçlüdür ama haklı olmak için güçlü olmak yeter mi? Haklı olan, her zaman azınlıktır. Halkın sesi hakkın sesi imiş... Palavra. Çoğunluğun dile getirdiği hakikatler ne menem hakikatler? Porsumuş, çürümüş hakikatler değil mi? Bir hakikat o kadar köhneleşince, yalanlaşır. Hakikatler Mathusalem gibi uzun ömürlü değildir.

Kabul edilen bir hakikat en çok onbeş, yirmi yıl yaşar. Çoğunluğun ağzından düşmeyen hakikatlerin hepsi de böylesine fersude, iğrenç ve bayat hakikatlerdir işte. Millete gıda diye sundukları bu yavelerdir hep. Toplumun scorbut içinde çırpınması bundandır."

ANARŞİDEN ANARŞİZME

Genel Bir Yaklaşım

Önceleri sosyal bir "olgu"ydu anarşi; keşmekeş, başsızlık, hükûmetsizlik. Simgesi: öfkeli bir kadın... Gözleri bağlı, saçları dağınık, entarisi paramparça ve ayağının altında: Kanun. Sol elinde yanan bir çıra, sağ elinde hançer. Yerde kırılmış bir asâ ile bir boyunduruk. Dipte döğüşen mızraklılar ve uzakta alevler içinde bir şehir. (Bkz. İconologoie, 1762, Vienne). Hukukçuya göre "Sosyal bir kaos, düzenin ve güvenin yıkıcısı" (Portalis). Devlet adamı için, "mutlakıyetin habercisi" (Napoleon). "Politikanın amacı anarşisiz hürriyet, istibdatsız düzen" ama böyle bir rüya gerçekleşebilir mi?

XVIII. asır oldukça karamsar: "Her hükümet ya istibdada kayar, ya anarşiye" (Encyclopédie du XVIII siécle.) Geçen asrın liberallerine göre, bu hüküm yalnız mazi için geçerli. İnsanlık şuurlanmıştır artık; anarşi halâ yaşıyorsa sorumlusu: meşrûtiyet. Egemenlik hakkının sınırlanmadığı, görev ve yetkilerin kesin olarak belirlenmediği, zıt prensiplerin anayasaca meşru sayıldığı ülkelerde gerçek bir iktidar yoktur; ne güvenden söz edilebilir, ne otoriteden; rekabet vardır, sürekli bir savaş vardır, anarşi vardır. İktidar bütün olarak halkın temsilcilerine devredilince anarşi sona erecektir (Dictionnaire Politique, Pagnerre Ed. 1840).

Yıllar geçmiş, burjuva demokrasisi kurulmuş, ama bu kehanet gerçekleşmemiştir.

89 ihtilâlinden sonra "Jironden"lerin siyasî rakiplerini yermek için kullandıkları "anarşist", 1840'tan itibaren öğünülecek bir vasıf olmuştur. Hayalî bir adalet nizamına gönül verenler de, ferdî hürriyetlerin coşkun sevdalıları gibi o bayrak altında toplanır. Her cinayeti kutsallaşan bir ütopya olur anarşizm, zorbalığı, sömürüyü kökünden kazıyacak bir "açıl susam açıl" olur.

Demek ki, anarşi mefhumu da, anarşizm felsefesi gibi bir nazariye kılığına bürününce yepyeni bir anlam kazanmıştır. Kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmağa mahkûm. Anarşi deyince ne anlıyoruz? Önce anarşizmi tanıtalım.

Sosyalizm, komünizm, demokrasi, monarşi gibi kelimeler olumlu bir doktrinin adıdırlar. Nefiy belirten tek düşünce akımı: anarşizm. Anarşizm, hükümetsiz bir toplum, hürriyetçi bir düzen kurmak iddiasındadır. Tarifler, etimolojinin çizdiği sınırları aşacaktır ister istemez. Nitekim anarşi de, kendini daha aydınlık lâfızlarla belirtmek ihtiyacını duyuyor çok defa: kolektivizm, hürriyetçi komünizm, anarşist komünizm gibi. Ne var ki, kelimenin tarihten gelen bir büyüsü var, bunun için de ölmüyor. Meselâ Ekim devriminden sonra, komünizm kelimesi kullanılmaz oldu hemen hemen, hürriyetçiler (liberter) anarşist kelimesini bayraklaştırdılar tekrar.

Filhakika anarşi, mahiyeti, amacı, araçları söz konusu olduğu zaman, birbirine taban tabana zıt iddialar sergiler. Nazarî olarak ele alınınca, anarşist doktrinlerin hukuk ve mülkiyet konusunda hiçbir ortak yönleri yoktur. Hepsi de az çok yakın bir gelecekte devletin ortadan kalkacağını ileri sürerler, o kadar. Ama anarşi, yalnız

nazarî değil ki! Bir davranış bir tutum, bir yaşayış usulü de, Önce bu garip olayın şuuruna varmamışsak, anarşistlerin karşısında tedirginlik duymamız mukadderdir. Anarşist, ütüyopyalarını ballandıra ballandıra anlatırken irkiliyoruz. Ama düşmanlarını eleştirir, kurulu düzenin savunucularını yererken, hükümlerinin çok yerinde olduğunu kabul ediyoruz.

Anarşizm başarıya ulaşamaz, hele modern dünyada. İnsana Don Kişot'un trajik asaletini hatırlatır ister istemez. Yel değirmenlerinin toprağa fırlattığı Don Kişot'un. Bu değirmenler makineleşen bir dünyanın sembolü. Hayata da insana da aldırmazlar.

Geçen asrın sonlarında bir Fransız hukukçusu şöyle yazıyordu: "Bugün başrolde üç aktör var: parababası, politikacı, anarşist. Makinalaşan realite, gemi azıya alan üretim, politikacı ile iş adamını eritti; artık güçleri sadece görünüşte. Modern dünya belli bir insan tipi doğuruyor hep, Janus'a benzeyen bir insan: bir yüzü ile robot, bir yüzü ile manda! Reklâmın ve propagandanın biçimlendirdiği, Pavlov'un köpekleri gibi şartlı reflekslerle harekete geçen bu insan karşısında isyan ediyor anarşist. Ve öfke ile haykırıyor çağdaşlarına: "Ol veya öl." İnsan, hürriyetini bir an önce elde edemezse, baskının pençesinde uçuruma sürüklenecektir. 1888'de İspanyol anarşistleri, Valence'deki bir toplantıda şöyle diyorlardı: "Toplum boyun eğerse ne âlâ. Cana kıymamıza lüzum kalmaz. Karşı koymakta direnirlerse, şerrin ve rezaletin kökünü kazımak lâzım, ama hepimiz ölecekmişiz, ölelim."

Bir kaç saf ve babacan Rousseau'cu bir yana, anarşistlerin psikolojisi Marksistlerden daha gerçekçidir. Bununla beraber devrim anlayışları çok daha ütopyacı. Dünyanın en korkunç problemi önünde anarşist, Pascal'ın

dilemmasını tazelemiştir. Seçtiği yol: Pascal'ın tavsiye ettiği yolun tersi (c).[4]

Anarşist önce tabiatta türlerin kanlı çatışmasını görüyor. İnsanlığın tarihinde de şahid olunan aynı kavga. Her zümre başkalarına söz geçirmek sevdasında, her zümrenin içinde de kişiler. İnsanlar toplum içinde yaşamanın mükellefiyetlerine boyun eğmekle bu temel bencilliği kamufle ediyorlar sâdece. Toplumda daha az yetenekli, daha az kurnaz, daha az güçlü olan, kuvvetli tarafından ya mahvedilir, ya köleleştirilir. İlkel klanların barbar şiddeti yerine otorite geçmiştir. Otoritenin ayırıcı vasfı: geniş bir mülkiyettir. Ayakta durmak için bir hukuk icad etmiştir, icra vasıtası da devlettir. Sosyalistin "iktisadi yapı değiştirilirse, her şey düzelir" iddiası anarşisti güldürüyor. Çünkü anlamıştır ki insanın biricik meselesi insandır. İktisadi münasebetler ne kadar değişirse değişsin, insan hep aynı kalacaktır. Bunun içindir ki anarşist insanın kucağında yaşıyacağı yeni liberter (hürriyetçi) toplumun nasıl bir toplum olacağını anlatırken, her şeyden önce insanoğlunun tekâmülü üzerinde durur. Bakunin'in teklif ettiği seçim karşısındayız: "Tanrı'yı kabul etmek, insanlığın köleliğine evet demektir. Tanrı, insanın hürriyetsizliğidir; insanın hürriyeti ilâhi heyulanın yok edilmesine bağlı. Dilemma bu, üçüncü yol yok ki tercih edelim." Eski tanrılar iktidarlarını yeni bir puta aktardılar: devlete.

[4] Dilemma şu: Hıristiyanlık size bir mutluluk vâad ediyor, neden buyruklarına uymuyorsunuz? Uysanız ne kaybedersiniz?": Aklımı susturmam lâzım diyeceksiniz, çünkü dinî hakikatler rasyonel değildir; hürriyetimden vazgeçmeliyim, çünkü din bir takım mükellefiyetler yükler. İyi ama dine boyun eğmezseniz necat yolunu yani ebedî saadetinizi kaybetmiş olmayacak mısınız? Feda edeceğiniz akıl da, hürriyet de fani; öte yandan kazanç namütenahi.

Coğrafya bilgini Reclus'e göre, "gerçek insan yalnız anarşisttir, kendi başlarına ayakta duramıyan bütün o gevşek ve tabansız varlıklar karşısında değerinin farkında olan tek insan. Karmakarışık bir dünyada yaşıyoruz. Bu dünyanın peygamberi "hayır" diyendir belki de. Böyle olunca da anarşist, yığının yiğit ve münzevi yol göstericisidir, çığlığı günden güne yükselen bir kılavuz. Saygı görüşü de bundan değil mi? Gençken anarşizmin cazibesine kapılanlar, anarşizmi bir yana itseler de, bu eski rüyadan bir türlü kurtulamıyorlar."

Terörizm, sahnedeyken (1895–1913), nice açıklamaların konusu oldu. Ama kimse derin mânâsını kavrayamadı. Kıtlığın, malî rezaletlerin eseri dediler. Ama bütün bunlar terörizmi izaha yeterli değil. Bu gün terörizmi, bir dönemin çerçevesi içine yerleştirerek daha kolay anlayabiliyoruz.

Çağ boğuluyordu. İnsanlar boşluk içindeydiler, toplum bayağılaşmış, insanlık korkunç bir ilete yakalanmıştı. Korkunç, çünkü fazla ıstırap vermiyor ve hastayı uyuşturuyordu. Lautréamont[5] bir kaç havaî fişek savurdu, entelektüel birer tepkiydi bunlar. Halk lafazanlıktan hoşlanmaz, havaî fişekler yetmez ona. Bombalarla hücuma geçti.

Proudhon'la Bakunin'in şakirtleri yanlış anlamalara yol açan anarşi kelimesini kullanmak istemediler. Kaldı ki zamanla olgunlaşan Proudhon da hayatının sonlarında kendini federalist diye tanıtmaktan hoşlanıyordu. Proudhon'un küçük burjuva şakirtleri mütüelizm kelimesini tercih ettiler. Sosyalist şakirtleri ise, kolektivizmi benimsediler; az sonra kolektivizm yerini komünizme bıraktı. Anarşist Sebastien Faure çıkardığı gazetenin adını "Le Libertaire" (Hürriyetçi) koydu. Bugün anarşistle liberter, eş anlamlı kelimeler.

Ama bu lafızların ciddi bir mahzuru var. İfade etmek istedikleri doktrinin temel yönünü belirtmiyorlar. Çünkü anarşi, her şeyden önce, sosyalizm demek. Anarşist, her şeyden önce, insanın insanı sömürmesini kaldırmak isteyen bir sosyalisttir. Anarşizm: Sosyalist düşüncenin kollarından biri; hürriyet endişesi, devleti bir an önce ortadan kaldırma arzusu ağır basan bir sosyalizm. "Her anarşist sosyalisttir, ama her sosyalist mutlaka anarşist değildir" (Fischer).

Bazı anarşistler, kendilerinden başka su katılmamış ve tutarlı sosyalist yoktur iddiasındadırlar. Ne var ki teröristler de bu zümreye katıldıklarından bazı çağdaş anarşistler, karışıklığı önlemek istemiş, bizim sosyalizmimiz (veya komünizmimiz) hürriyetçidir demişlerdir.

Asrın başlarında yayınlanan Büyük Fransız Ansiklopedisi, anarşizmi şöyle tarif ediyor: "Her baskıya, her disipline, her hükümete, her devlete, her iktidara, her otoriteye açılan bir savaş... Bütün şekilleriyle siyasî, manevî, iktisadî baskının kaldırılması; hükümetlerin organizmaları içinde erimesi; hâkimiyetin yerine serbest anlaşmaların geçmesi... Emek, hiçbir dış güce boyun eğmeyecek, insan kendi kendine teşkilâtlanacak ve tam bir bağımsızlık

[5] Sürredistlerin ilham kaynaklarından ve akıl hocalarından biri. Asıl adı: Isidore Ducasse (1846–1870) Montevideo'da doğan bu garib şair Cizvitler tarafından yetiştirilir. Polytechnique'e girmesi için Fransa'ya yollanır, orada ilim sevdasından vazgeçer. 1867'den itibaren edebiyata verir kendini. 1868'de ilk şiirlerini yayımlar: "Maldoror Türküleri" 1870'de daha sonraki şiirlerini sunar okuyucuya.

içinde yaşayacak; ehliyetine göre üretecek, ihtiyacına göre tüketecek.

Aynı yıllarda çıkan bir iktisat sözlüğüne göre (Nouveau Dictionnaire d'Economie Politique par Say et Chaillet, cilt 2. 1900), ihtilalci anarşizmle, demokratik sosyalizmin kökleri bir: işçi sınıfının acıları. İkisi için de sefaletin sorumlusu: Çağdaş toplum.

Sosyalizm, kurulu düzenin "eleştiri"si. Anarşizm, sosyalizmi de eleştirir. Yani eleştirinin eleştirisi. Gerçi sosyalistler de otoriter devleti reddederler. Despotik devlete, tanrı-devlete düşmandırlar. Devletin yerine toplum geçmelidir. Kullandıkları esrarlı formül şu: "Kişilerin hükümeti yerine, eşyanın yönetimi" (Engels). Ama anarşistler devleti toptan reddederler. Mühim olan kişinin mutluluğu. Hürriyet olmadan mutluluk gerçekleşemez. Demokrasi, yani halkın hâkimiyeti başka, siyasî hürriyet başka. Demokraside halk iktidarını memurlara devretmek zorundadır, demek ki hep insanoğlunun hükümeti, hep keyfilik (Proudhon).

Altmış yıl sonraki bir lügate başvuralım: Lalande'ın meşhur Felsefe Lügati (1960). Anarşi: a) Karışıklık (daha çok düzenleyici bir otorite yokluğundan doğan nizamsızlık), b) Birçok nevileri olan siyasî meslek. Hepsinin de ortak yönü: Ferde yukarıdan kabul ettirilen her çeşit devlet teşkilâtının reddidir. Bu mânâda bazan anarchie olarak yazılır. Bazan da anarşizm kullanılır ki daha doğrudur. Böylece karışıklık mânâsına gelen mefhumla siyasî anarşi ayırt edilmiş olur.

Anarşist mesleklerin ortak yönü, medenî kavimlerin yakın bir gelecekte devletsiz yaşayacakları inancıdır. Godwin, Proudhon, Stirner, Tucker devleti kayıtsız şartsız reddeder. Bakunin ve Kropotkin için devrim yakın bir gelecekte, devleti ortadan kaldıracaktır.

41

Devrimci doktrinler de ikiye ayrılır: a) Direnişçiler (Tolstoy) b) İsyancılar (Stirner, Bakimin, Kropotkin.)

Anarşist doktrinlerin üzerinde birleştikleri bir başka nokta: Üretim ve emeğin kendiliğinden düzenleneceğine inanışları. Onlar da Fourier gibi her şeyin (çekim sayesinde) tıkır tıkır işleyeceğini söylerler. Bir kelimeyle hepsi de iyimserdir.

Suavet daha aydınlık (Dict. Economique et Social, 1969). Anarşizm bir hareketler ve doktrinler bütünü, hepsinin ortak ve ayırıcı vasfı, ferdî değerin yüceltilmesi ve netice olarak otoritenin reddi. Otorite halk üzerinde bir baskı ve sömürü aracıdır.

Kısmen Rousseau'ya (İçtimaî Mukavele) ve Hegel'e (insanın dinî, siyasî, iktisadî vs. yabancılaşmalarla savaşı) dayanan anarşizm, XIX. asrın ikinci yarısında geliştirildi. Liberalizmi hemen hemen Marx'la aynı açıdan eleştirir anarşizm. Bütün vatandaşları kanun önünde eşit kılan 1789 ihtilali, onlara gerçek bir eşitlik, iktisadî eşitlik kazandırmamıştır. Şu halde devletin yerini ferdler arasında yapılacak sayısız anlaşmalar almalı, içtimaî münasebetleri onlar düzenlemelidir. Mevcut devletler bir federasyon içinde toplanmalı; mülkiyet tasarrufa (Possesion) dönüşmelidir. Liberal düşüncelerin mübalağası olan mutlak bir ferdiyetçilik adına otoriteyi yeren anarşistler, otoritenin iktidardan doğduğunu görmezlikten gelirler; bir takımı (Rus anarşistleri gibi) işi yöneticilere karşı suikast tertibine kadar vardırır.

Anarşizm, Rusya'da, İspanya'da, Fransa'da önemli bir rol oynadı. Siyasî bir parti içinde mücadeleyi reddeden anarşistler daha çok sendikalar içinde kavga verdiler (anarko - sendikalistler); sendikaların politika dışı kalmasında ve genel grevden yanaydılar.

42

Ahlâk bakımından çok titiz olan ve insanların hürriyeti için savaşan anarşistlerin siyasî hayata katılmamış olmaları üzücüdür.

Şimdi de bir sosyoloji kamusuna göz atalım (La Soçiologie; J. Caseneuve ve D. Victoroff başkanlığında bir heyet, 1970) : "Anarşi de demokrasi veya despotizm gibi bir aynadan bir aynaya aksedercesine hem bir ülkenin durumunu, hem ideal bir toplumu, hem siyasî bir mesleğin tarihçesini ifade eder... Rousseau'nun tabiatta iyi ve hür olan insan inancından yola çıkan anarşizm, tarih içinde üç akıma ayrılır: Hıristiyan anarşizmi, Tolstoy'un öncülüğünde Çarlık Rusya'sında gelişir; ferdiyetçi anarşizm, pîri: Max Stirner, komünist anarşizm. Proudhon, amaçlarını açıkça belirttiği için bugün de, anarşizmin en büyük nazariyecisidir. Yönetilmek, yetkileri de bilgileri de, faziletleri de olmayan yaratıklar tarafından gözaltında bulundurulmak, casuslanmak, sürüklenmek, onların kanunlarına boyun eğmek, kurallarına lebbeyk demek, güdülmek, tartaklanmak, damgalanmaktır. Proudhon için devlet bir vahimedir, hür bir zekâya düşen vazife bu vâhimeyi müzelere ve kütüphanelere kapatmaktadır.

"Anarşist toplum olur mu? Anarşiyle toplum çelişen iki mefhum; bununla beraber çeşitli unsurların terkibinden doğan anarşist bir toplum düşüncesi, zamanımızda da ütopyacı fikirlerin ve eylemlerin kaynağı olmakta devam ediyor."

Bu öncüleri biliyorlardı ki feda edilmişlerdir. Ne var ki infilakların tarrakası, bayağılık ve can sıkıntısı yüzünden helak olacağa benzeyen insanlığı sarstı. İktidardaki burjuvazi her alanda ölüm iştiyakını geliştiriyordu. Terörizm hayat güçlerinin vahşî bir tepkisidir.

"Hürriyetçi" akımın tarihî gelişmesi içinde, bir buhrandı terörizm. Ama Fransa'da buhran sona ermiştir.

1895'de, Louise Michel ile Sebastien Faure Le Libertaire gazetesini kurarlar. Artık tarihin konusu da olmuştur anarşi. Taban tabana zıd hükümler karşısındayız. Lombroso için anarşistler anormal kişilerdi. Ama avukatlarına göre, anarşist bir cennet hayaline kaptırmıştır kendini. Bir mistiktir, bir zahittir, bir meczuptur. İnanmıştır o kadar. Evet, bu zındık bir mümindir. Felsefeden çok, dinin adamı. İman ettiği tanrı: Gizli bir güç, dünyadaki keşmekeşten sonsuz bir ahenk yaratacak.

Hamon, anarşistin ideal tipini tesbit etmiştir.

Bu ideal tipin özelliği, isyan zihniyeti. Bu zihniyet çeşitli şekillerde belirebilir: Muhalefet, eleştiri, yenicilik, büyük bir hürriyet aşkı, bencillik ve ferdiyetçilik, sonsuz bir tecessüs, bilgi susuzluğu, aşırı bir diğergâmlık, çok gelişmiş ahlâk duygusu, adalet aşkı, mantık düşkünlüğü, savaşçı bir ruh... Kısaca anarşist, isyankâr, hürriyetçi, ferdiyetçi, diğergâm, mantıkçı, adalete susamış, meraklı, propagandacı bir insandır. (Psychologie de L'anarchiste)

Bir Tarife Doğru

Anarşisti somut olarak tarif etmek çok güç. Kanun dışı, toplum dışı, insanlık dışı demek meseleyi hal etmez. Bilgine göre, nevropat. Sosyolog ve hukukçuya göre, deklase. Anarşi, her türlü tasnife yan çizer. Geçici bir durumdur, sürekli bir davranış değildir. Bir nevi toplum hastalığı.

Karışıklık nereden geliyor? Anarşi lafzı eski Yunanca an ile arkhe'den türemiş. Anlamı aşağı yukarı: Otorite veya hükümet yokluğu. İnsanoğlu binlerce yıl peşin bir hükme saplanmış: Devletle hükümet olmadan toplumlar yaşılamaz. Onun için kelime de kötü mânâda kullanılmış hep: Karışıklık, düzensizlik, kaos.

Nükte düşkünü Proudhon, anarşi kelimesine sahip çıkmış. Yıkıcıdan çok, kurucu olan Proudhon, anarşiden düzensizliğin tam tersini anlıyordu. Düzensizliği yaratan hükümetin kendisi idi. Ancak hükümetsiz bir toplum tabiat düzenini yeniden kurabilir ve sosyal ahengi gerçekleştirebilirdi. Böyle bir toplumu ifade için Batı dillerinde tek kelime vardı: Anarşi.

Ama Proudhon kalem savaşının coşkunluğu içinde anarşi kelimesini yalnız hükümetsiz olarak değil, karışıklık anlamında da kullandı. Nitekim Bakunin de üstadı gibi yapacak ve kelimenin bu çifte kullanılışı, keşmekeşi bir kat daha arttıracaktır.

Oysa kelimenin iki mânâsı biribirinin tamamen zıddıdır. Anarşi, onlara göre, hem en büyük kargaşalık, toplumun tepeden tırnağa çözülüşü; hem de devrimden sonra kurulacak olan yeni bir düzen, sürekli ve rasyonel bir toplum düzeni. Temeli: Hürriyet ve dayanışma.[6]

[6] Proudhon'un maksadı okuyucuyu afallatmak. 1840'lardan itibaren ham ervahlarla şöyle bir diyalog tutturmuş:

— Cumhuriyetçisiniz değil mi?
— Cumhuriyetçi mi evet! Ama ne demek cumhuriyetçi? Respublica, kamu işi. Hükümdarlar da cumhuriyetçi.
— Şu halde demokratsınız.
— Yoo...
— Yoksa kralcı mısınız?
— Ne münasebet!
— Meşrutiyetçi mi?
— Allah göstermesin.
— Demek aristokratsınız?
— Hadi canım sen de!
— Peki necisiniz?
— Anarşistim.

Bazarov'u, Cooper'in Kızılderililerine benzetir Vogüe. Şu farkla ki, Cooper'in kahramanları içkiyle sarhoşturlar. Turgeniev'inki Hegel ve Büchner'le. Bu Kızılderili, medeniyet dünyasında, savaş baltasıyla dolaşmaz, elinde neşter var. Bazarov'un çocukları, Avrupa'nın devrimcileriyle kardeş; ne var ki birinciler yabani, ötekiler evcil. Rus nihilisti kurt, Avrupa'nın devrimcisi kuduz bir köpek, kurdun kudurması itinkinden çok daha tehlikeli.

Turgeniev'in romanı yalnız geçen asrın Rus hayatına değil insanlığın alın yazısına da ışık tutar. Nesiller arasındaki çatışma buhran çağlarının ezelî dramı. Bazarovlar dün de yaşıyordu, yarın da yaşayacak. Kitapta anlatılan 1840'ların tutucu babalarıyla 1860'ların devrimci çocukları arasındaki uyuşmazlık. Çocuklar nesli, kendilerini yalnız kültürde değil kamu hayatının bütününde kabul ettirmeğe başlamış: Hoyrat ve maddeci. Bu genç radikallerin tek vatanı var: Nihilizm, Çevre iğrenç, hayat abes. Nihilizm: Bir kale, bir zırh, bir gerekçe. Evet, Bazarov, yalnız 1869'ların değil, zamanımızın da kahramanı. Bir Amerikan yazarı, "Adeta ilk Bolşevik, diyor.. Daha doğrusu günümüzdeki öfkeli genç adamın orijinali." Ne var ki, bu şeytanî çehre, Rus tarihinde sık sık karşımıza çıkar. Eleştirmek için bakar dünyaya, yermek için konuşur.

Estetik değerleri küçümser Bazarov, geleneğe ve bütün sosyal değerlere tepeden bakar. Küstahtır, tok sözlüdür. Huy edinmiştir kabalığı. Beylik yargıların hüküm sürdüğü bir dünyada şaşkınlık, öfke, tiksinti uyandırır.

Turgeniev'in nihilisti beatnik (bitnik) olarak karşımıza çıkıyor şimdi. Her ikisinde de ödün vermeyen bir doğruluk. Her ikisi de yalancı kelimelere düşman. İkisi için de dünya yavanlıklarla dolu, insanı canından bezdiren yavanlıklar. Aynı çevreden kopuş, aynı hayal kırıklığı ve aynı

tahrip susuzluğu. Ne var ki Bazarov'la arkadaşları yıkmak için yıkmak istemezler; amaçları: Yeni ve daha iyi bir dünyayı kurmak için zemini temizlemek.

Nihilistler, Rus tarihinin çeşitli dönemlerinde başka başka çehrelerle sahneye çıkarlar. "Ecinniler" de daha korkunç, daha kıyıcıdırlar. Ellerinde neşter değil tabanca ve bomba vardır. İktidar sertleştikçe, nihilist de zalimleşir. Denilebilir ki Çarlar Rusya'sında sesini duyurmak isteyen her aydın bir parça nihilisttir. Nihilist, anarşistin Rusya'daki adı. Dünya anarşizminin en tanınmış temsilcileri: Rus. Bir Bakunin, bir Kropotkin, bir Tolstoy, hepsi de soylu. Hareketin merkezinde Bakunin. Kimseye benzemeyen bir aristokrat. Almanları sevmez, Marx'a da düşman. Dünya yangınını tutuşturacak olan Ruslardır ona göre. Anarşizm ayaklanma demek, topyekûn ayaklanma. Eski dünyanın harabelerinden yeni bir dünya kurulacaktır. Işık, Doğu'dan fışkıracak ve Batı'ya taşarak burjuva dünyasının karanlıklarını yok edecektir. İnsanoğlunun gelişiminde üç aşama vardır: Hayvanlık, düşünce, isyan. Devrimcilerin halkı eğitmesine ihtiyaç yoktur. Devrimcilik, dağınık isyanları tek eylemde toplamak, eylem fırsatlarını yakalamaktır.

Batı Düşüncesinin Son Armağanı

Marksizm'den bu yana Avrupalı kafası tek felsefe mektebi kurabilmiştir: Egzistansiyalizm. Egzistansiyalizm'in edebiyat çevrelerinde en tanınmış temsilcisi: Albert Camus.

Camus'un temel düşüncesi Sizif miti (1943) ile İsyan (1951)dadır. Hayatın içinde gelişen bir düşünce karşısındayız. Kendi de söylüyor : "Düşünce, bir ömrün tecrübesiyle kaynaşır ve bu tecrübeye göre biçimlenir."

Sizif masalı ile İsyan eden insanı ayrı ayrı inceleyelim. Camus önsözde uyarıyor bizi. Kitapta tasvirini yaptığı: Bir ruh hastalığı. Sorumluluğu yüklenmemektedir. Mit, kısa bir zaman için geçerli, nasıl bir geleceğe yöneliyor, kestiremeyiz.

Sizif masalı'nın ana teması: İntihar. Kavramın imtiyazlı bir yeri var. Yazarın düşüncesi oradan fışkırıyor. Camus, intiharı incelemekten çok bir cevabı değerlendiriyor. Hayatın anlamı nedir sualine verilen cevap. Düzeyde kalan izahlara iltifat etmiyor Camus.

Yargısı şu: Hayat, abestir. Niçin katlanıyoruz? Alışkanlıktan. "Canına kıymak demek, bu alışkanlığın ne kadar abes olduğunu, yaşamak için hiç bir ciddî sebep bulunmadığını, her Allah'ın günü didinmenin çılgınlığını ve ıstırabın faydasızlığını anladım demektir". Kısaca, canına kıymak, hayatın yaşamağa değmediğini kabul etmektir.

Camus, bir müntehir adayı olarak, gündelik hayatın boşluğunu derinden derine duyar. Ama can tatlı. Hayatın anlamı olmasa da, yaşamalı. Bu çelişkiden doğuyor Camus'un cevabı ve kahramanlığını vurguluyor.

Hayatın anlamsızlığını uzun uzadıya anlatır Camus. Hem gönlümüzle hem kafamızla duyarız bu anlamsızlığı.

Düşüncenin de, eylemin de eşiğinde abes var. Belki karışık, belki müphem. Ama kesin bir duygu. Uzak, ama mevcud.

Bir beklenmedik duygu, bir yolun dönemecinde veya bir lokantanın aralığında içinize çöker. Ani ve rezil bir duygu. Birden yakalayıverir sizi. Ve bütün hayatınızı değiştirir. Size mahsus bir tecrübe. Başkasına aktaramazsınız.

Uyanış, tramvay, dört saat çalışma, yemek, tramvay, dört saat çalışma, yemek, sonra uyku ve Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma ve Cumartesi aynı yeknesaklık. Umumiyetle sıkılmadan yaparız bu yolculuğu.

Jestlerimizin otomatizmi de, gündelik hayatın dış ritmine uyar. Anlamsızlık, yalnız dışımızda değil, içimizdedir de. "İnsanlar, insan dışı da ifraz eder. Bazı uyanık anlarında, jestlerinin mekanik yönü, anlamsız pandomimleri çevresindeki herkesi afallatır. Bir telefon kulübesinde adamın biri telefon eder. Ne söylediğini duymazsınız. Mimiğini görürsünüz sadece. Neden yaşıyor bu adam dersiniz, ama tedirgin de olmazsınız pek. Günün birinde abes duygusu yakalar sizi, iflah olamazsınız artık."

"Abes, insanın özlemleriyle, çağrısıyla dünyanın akıl dışı suskunluğu arasındaki karşılaştırmadan doğar. Bir yanda insanın özlemleri, bir yanda irrasyonel. Bu dramın üçüncü kahramanı, abestir."

Öyle mi acaba? Hakikatte abes, gerçeğe sırtını çeviren, varlık probleminin çözümünü kendi içinde ariyan ferdin yalnızlığından doğar. Egzistansiyalizmin temelinde de hayata karşı derin bir bıkkınlık, gerçek bir nevroz vardır. Bir yazarın dediği gibi, egzistansiyalist filozof, hayattan nefret eder ve insanlardan tiksinir.

Sizif masalında, Anlaşmazlık'ta, Yabancı'da, cana kıyılır veya intihar edilir. Kahramanlar marazi bir keyf duyar cana kıymaktan. Kör bir kaderdir bu. Deniz kıyısında yaşamak isteyen parasız bir genç kız, para elde etmek için adam öldürür ve en küçük bir nedamet duymaz. Sonunda intihar eder, ama öfkesinden. Egzistansiyalist roman kahramanları bir eser yaratmak, faydalı olmak için harekete geçmezler. Eylemleri ister caniyane olsun, ister

kahramanca, var olduklarını isbat için bir imkân, bir araç Sızif, boyuna kayayı kaldırır, bunu yaparken kendi varlığını vurgulamaktadır. Abesmiş! olsun. Gücünü göstermek için bir kurallar dehlizine kapanan sanatkârın aradığı da bu buruk tatmin değil mi? Kendilerini, hür olduklarına inandırmak için kan ter döken bu kahramanların gözünde mühim olan tek şey bu saçma sapan davranışlardır.

İstesek de, istemesek de öleceğiz. Demek, her şey anlamsız. İnsan olarak yaşadığımız macera hiç bir işe yaramıyor.

Bu anlaşılmaz dünya, bu saçma sapan gündelik hayat, ölümle sona erecek olan bu sessiz komedi karşısında, şuur... Şuur uyanıncaya kadar gayet tabii ve rahat olarak yaşanan gündelik hayat. Birdenbire sıkıcı ve mide bulandırıcı olmağa başlar. Çünkü şuur, hayatın otomatik ritmi ile kaynaşmışken, bu ahenk bozuluverir. Şaşırır insan. Ben ki şuurum, nasıl olmuş da kendi dışımda bir varlıkla kaynaşabilmişim? Şuur ayrılır ve işlemeğe başlar. Anlarız ki şuur, tek güzel şey. Çünkü her şey şuurla başlar, her şeyin değerini yapan şuurdur.

Bir yanda şuur, ötede irrasyonel. İzlenecek üç yol var:

1 - Hayatın manası yoksa öldürürüm kendimi. Ama kimsenin kendini öldürdüğü yok. İntihar bir çözüm değil, çünkü şuuru hesaba katmıyor. Abes, şuurdan doğmuştur ve bir hakikat olarak yaşamalıdır.

2 - İkinci yol, ümid. Şuurun önünde abes duvarı var. Şuur yeni bir hayat arar. Bu dünyanın anahtarı olan başka bir dünya hayali ile yaşar. Bir gün her şey aydınlanacaktır. Daha şimdiden her şeyin bir hikmet-i vücudu

olduğu düşünülebilir. İman söz konusudur. Camus burada teselli metafiziklerini tahlil eder.

3 - Gerçek çözüm yolu: İsyandır. Uyuşukluğu red etmek ve şuurdan yana olmak kahramanca bir çözüm. İsyan abes'e yöneliş, abese bakış, şuuru abese fırlatıştır. Yaşamak, abesi yaşatmaktır. İsyanın kaynağı gurur değil, şuurdur. Evet, isyan dünyayı alt eder, ama ümidsizdir, çünkü mutlak bir ölüm düşüncesinden doğar, isyanla şuur ölümsüzleşmez.

İsyan eden insan'da ortaya atılan ilk soru: "başkalarını öldürebilir miyim?". Söz konusu olan, yaşadığı çağı anlamak. Çağımız cinayet çağı, katil, yargıç; günahsız, suçlu iskemlesinde. Birinci kaziye: Her şey caizdir. İkinci kaziye: Başka bir insanı öldürmek caiz değildir. Çünkü bütün insanların ortak yönü: Şuur.

Sizif masalı, abesi anlatır. Abes, şuuru yaralar ve onun emellerine karşı gelir, ama faydalıdır da: İsteyerek katlanılan bu yaralanış sonunda şuur uyanır ve ayakta durur. Böyle bir deneme zorunludur. Çünkü peşin hükümlerin, prensiplerin kökünü kazır. Şuurun zincirlerini kırar. Ona yeni bir silah verir: Şüphe. Ne var ki bu abes denemesini aşmak lâzım. Bu hassasiyet ve temelindeki nihilizm, bir kalkış noktası olmalıdır sadece. Saplanıp kalmak, çağımızın yanılgısı. Abes kendi başına bir eylem kuralı belirtmez. Kalkış noktası olarak değeri vardır. İtici bir güçtür, aynı anda ileri sürdüğü iki kaziyeyi bir yaratış sonunda aşmak lâzım. Abes isyan sayesinde aşar kendini. Madem ki dünya abes, bu abes karşısında isyan etmek lâzım. Şuur, isyanla beraber doğar. Evet, şuuru yaratan isyan değildir. Eylemden önce değer vardır. Camus için; öz, varlıktan önce gelir. Bizde korunması gereken ezeli bir değer yoksa niçin baş kaldıracağız?

İsyan, insanoğlunun haysiyeti. İsyan ediyorum demek ki varız. Demek ki isyan egoist bir hareket değil, çok defa bir fedakârlık. İsyan, gözleri kapalı bir züht. Asi küfrediyorsa, yeni bir Tanrı bulmak ümidi iledir.

Bir Şahidin Suçlamaları

Tutku yüzünden işlenen cinayetler başka, mantığa dayanan cinayetler başka. Ceza kanunu aralarındaki farkı tek kelime ile kestirip atmış: Taammüd. Taammüd yani düşünerek işlenmiş cinayet çağındayız, kusursuz cinayetler çağı. Bugünün suçluları "seviyordum" diye bağışlanmak isteyen birer zavallı çocuk değil artık. Basbayağı ergin kişiler. Mazeretleri de tartışılmaz: Felsefe. Her şeyi kanıtlayabilirsiniz felsefe ile hatta katilleri yargıç yapabilirsiniz.

Rüzgârlı Tepe'de Radcliff, Cathie'yi elde etmek için bütün insanları öldürmeğe hazırdır ama bu cinayetin makul olduğunu veya herhangi bir sisteme dayandığını ileri sürmek aklından geçmez. Öldürmeğe hazırdır o kadar. Başka bir mazeret aramaz. Cinayet aşkın gücüne ve kişiliğe dayanır. Güçlü bir aşk her zaman görülmediği için cinayet de bir istisnadır. Kapı ve pencere kırmak gibi bir kanunsuzluk. Fakat günümüzde insanlar tabansız oldukları için bir doktrine sarılmak, yani suçu bir takım sebeplere dayamak ihtiyacındadırlar. Böyle olunca da cinayet, akıl gibi doğurganlaşmakta, kıyasın bütün biçimlerine bürünmektedir.

Eskiden çığlık gibi yalındı, şimdi ilim gibi evrensel. Dün yargılanıyordu, bugün dünyayı yargılamaktadır. Bu ne rezalet demiyeceğiz. Bu denemede de öteki denemelerimizde olduğu gibi ânın gerçeğini kabul diyoruz. Bu gerçek mantığa dayanan cinayettir. İşte amacımız da

bu cinayetin gerekçelerini araştırmak Zamanımızı anlamak için bir çaba bu deneme. Elli yılda yetmiş milyon insanı yerinden yurdundan eden, köleleştiren, yok eden bir dönem ancak ve her şeyden önce yargılanmalıdır diye düşünenler çıkar belki. Ama dönemin suçluluğu iyice anlaşılmalı değil mi? Bir zamanlar zorba, şânını yüceltmek için kentleri yakıp yıkıyor, galibin arabasına zincirlenen tutsak eğlenen kentlilere teşhir ediliyor, toplanan halk önünde yırtıcı hayvanlara fırlatılıyordu. Bu kadar dobra dobra cinayetler karşısında, vicdan metanetini koruyabilir, muhakeme berrak kalabilirdi. Ama hürriyet bayrağı altındaki esir kampları insan sevgisi adına veya insan üstü uğruna işlenen katliamlar muhakemeyi bir mânâda alt üst ediyor. Cinayet suçsuzluk postuna bürününce (zamanımıza mahsus garib bir terslik), suçsuzluk kendini savunmak zorundadır. Kitabın yapmak istediği, bu garib meydan okuyuşu kabul etmek ve incelemek.

Mesele şu: Neden suçsuz eyleme geçer geçmez cana kıyıyor? Bu bir alınyazısı mı acaba? Karşımızdaki insanı öldürmek veya öldürülmesine razı olmak hakkına sahip miyiz? Önce bunu bilelim. Zamanımızda her eylemin sonu dolaylı veya doğrudan cana kıymak olduğuna göre, neden öldürüyoruz, öldürmesek olmaz mı? Çözülmesi gereken başlıca soru bu. Öldürmek, hakkımız yoksa tek çıkar yol intihar değil mi? İdeolojiler çağında yaşadığımıza göre, cinayet işini anlamağa çalışmalıyız. Cinayet akla uygunsa, hem devrimiz, hem de biz doğru yoldayız demektir. Değilse, düpedüz çıldırmışız. Ya bir gerekçe bulacağız cinayete yahut eylemden vazgeçeceğiz. Aydının görevi çağın gürültü patırtısı ve kan deryası içinde, kendisine sorulan suâle açık seçik bir cevap bulmak. Çünkü hepimiz sorguya çekiliyoruz. Altmış yıl önce inkâr çağındaydık. Cana kıymadan önce, uzun uzun düşünürdük. Bazan intibara varırdı iş. Derdik ki; kanunda hile yapıyor,

insanlar da, bende öleyim bari. İntihar bir çözümdü. Bugünün ideolojisine göre, oyunun kurallarına uymayan yalnız başkaları, o halde öldürelim. Tanyeri ağarırken sırmalara bürünmüş katiller bir hücreye sokuluyor yavaşça; işleri öldürmek.

Demek ya kendi canına kıyacaksın, ya başkalarının. Üçüncü bir yol yok. Abes kaçınılmaz. Her şey mümkün, her şey mânâsız olduğuna göre, ölmüşüz veya öldürmüşüz ne farkeder? Katil ne haklı, ne de haksız. İnsan yakan fırınları tutuştursanız da olur, kendinizi cüzzamlıların bakımına adasanız da olur. Hayır da, şer de, tesadüf ve kapris.

Peki, elinizi kolunuzu bağlasanız, o zaman da başkalarının öldürülmesine rıza göstermiş olmıyacak mısınız? Tek hürriyetiniz var; insanların mükemmel olmadığından yakınmak. (Bkz. A. Camus, L'Homme revolte)

TOPLU BİR BAKIŞ

Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı

Avrupa, Makyavel'den beri kasideler okur şiddete. Hristiyanıyla, maddecisiyle, sosyalistiyle bir sara nöbeti içindedir. Ama şiddet, tarihin hiçbir döneminde çağımızdaki kadar yüçeltilmemiştir. Sorel'in "Şiddet Üzerine Düşünceler"iyle başlayan bir isteri nöbeti, Batı'nın sözde irfanını bir cinayet kışkırtıcısı derekesine düşürdü. Camus doğru söylüyor: "Maverayla göbek bağını koparmış bir dünyanın insanı ya intihar eder ya isyan." Öldürmek, maddeci Batı'nın alın yazısı. Kendini ve daha da çok başkalarını öldürmek.

İnsan insandan iğreniyor. Bir ana kucağı olan tabiat sonsuz bir mezbele. Şehirler, kan deryası. Büyücü çırağı, topraktan fışkırttığı ifrit tohumlarını tekrar yerin dibine sokmak için var gücüyle tedbir arıyor. Ne yazık ki şerrin kaynağına bir türlü inemedi. Biz de temelleri çatırdıyan bu yalancı, bu katil medeniyetin şuursuz bir taklitçisi olarak aynı ölüm karnavalına katılmış bulunuyoruz.

Batı'dan ayrıldığımız tek taraf: Şuursuzluk. Çılgınlığımıza "bilimsel" bir yafta yapıştırdık: Anarşizm. Oysa bu kör doğuşunun hiçbir izm'le uzak yakın münasebeti yoktur. Maâşerî bir kuduz, bir kendi kendini tahrip cinneti. Avrupa kendi yarattığı ifritleri tepelemek için elinden geleni yapıyor. Evliya-ı umur (iş başındakiler) Batının bu gayretlerinden topyekûn habersiz.

Tekerlemelerle avunmağa çalışıyoruz. Oysa bu büyük yangını şairane lakırdılarla söndürmeğe yeltenmek fikrî sefaletimizin hazin bir hücceti, hazin ve lüzumsuz. Önümde bir kitap duruyor: 1975'de Londra'da basılmış. Adı: Şehir Terörizmi. Yazan: Anthony Burton. Aydın denen devekuşları, niçin bu ikaz edici neşriyata eğilmezler?

Şehir Tedhişçiliği

Ferdî tedhiş, İslâm'ın da, Osmanlı'nın da tanımadığı bir âfet. Ülkemize, bütün emraz-ı içtimaîye gibi, Batı'dan geldi. Teşhis ve tedavisini de Batı'dan öğrenmek zorundayız. Kitabın arka kapağı yazarı şöyle tanıtıyor: "Anthony Burton, İngiliz ordusunda 16 yıl görev yapmış. Görevinin son yıllarında kurmay adaylarına milletler arası meseleler ve savaş tabiyesi üzerine dersler vermiş. Londra Üniversitesi'nden mezun. Surrey Üniversitesi'nde master yapmış. Şimdi serbest hoca ve yazar."

Ön kapakta ise, kitap şöyle tanıtılıyor: "Çok acı, daha doğrusu çok ayıp... Bombalar patlar ve günahsız insanlar göz göre göre öldürülür veya sakatlanırken gazetelerdeki iri başlıklar ve haber bültenlerine öylesine alıştık ki, kılımız bile kıpırdamıyor artık. Birbirini kovalayan her saldırıdan sonra içimizden yükselen öfke çabucak kaybediyor etkisini." Bu kitapta Tony Burton, şehir gerillasının ideolojik ve politik köklerini bir bir inceliyor. Bakunin, Marighela, Guevara ve Debray gibi tedhişçilerin bu yolu niçin seçtiklerini ve kullandıkları taktikleri enine boyuna araştırıyor. Metodlarının ve görüşlerinin neye dayandığını ve birbirini kovalayan gerilla gruplarınca neden benimsendiğini anlatıyor ayrıntılarıyla. Kısaca, okuyucuya sunulan, bugün hepimizin karşı karşıya geldiği hayatî bir meselenin tahlili, insanı altüst eden bir tahlil.

Heyhat… Bu konuda "her şeyi anlamak, her şeyi affetmek" olmadığı gibi böyle bir hoşgörü temenniye de şâyân değildir. Burton doğru söylüyor; "Hastayı tedavi etmenin tek yolu derdini anlamaktır."

Şimdi de yazarın önsözüne bir göz atalım. Kitabın amacı: Şehir tedhişçiliği adı verilen çağdaş olayın arka plânına (background) az çok ışık tutmak. Şehir tedhişçiliği, sokaklarda yapılan terörizm. Bu eylemin hedefi ya hükümetleri devirmek yahut da - sömürgelerdeki bağımsızlık taleplerini kabule zorlamaktır, yabancı hükümetleri.

Birinci bölümün başlığı: Tedhişin ana hatları. Burton, yazıya Bertand de Jouvenal'den bir iktibasla giriyor: "Ne yazık ki zor'a göz yummanın ne kadar tehlikeli olduğunu ancak iktidara zor'la yükselenler bilir. Oysa meşru yollardan iktidara geçenler şiddet politikasıyla karşılaşınca apışıp kalır ve tehlikeyi zamanında önleyemezler,

Şöyle diyorlar bize: "Ne bir savaşı önlemek söz konusu, ne de uçurumun kenarındayız. İçinde bulunduğumuz çağ bir yönetim buhranı çağı. İyi ama stratejik uyuşukluk altında bile tedhiş gerekçesi saklı değil mi? Bazan örgütlenmiş bir tedhiş. Devletler çok kere, resmî beyanlarıyla yüreklendiriyor tedhişçileri. Barış içinde bir arada yaşayacağız, diyorlar. Başka ülkelerin içişlerine karışmamak prensipleriymiş.

Tedhiş eylemcileri içinde çağdaş halk kahramanları var: Mao, Ho Chi-Minh, Che Guevera gibi. Millî devletlerarasındaki savaşı ve kuvvet diplomasisini namussuzluk sayan aydınlar var. Bunlar için tedhiş meşrudur, çünkü yukardan değil halktan kaynaklanır. Halk ölecekmiş, nasılsa ölecek. Savaşlarda ölmüyor mu? Bugün devrimci tedhişle uğraşırken,

57

bu tedhişin uzun bir zamanı kucaklayan tarihini ve mazideki birçok örneklerini gözden kaçırıyoruz. Mesela eski Mısır'ın papirüslerinde bile tedhişin izlerine rastlamak mümkün. Eski Yunan'ın site devletlerindeki parti kavgaları tedhişten başka ne! Mısır vakanüvisleri "Kan... Her tarafta kan" diye feryat ediyor.

Sonra yazar, tarihin şahadetine başvuruyor uzun uzun. Tüsidit'ü konuşturuyor.

Evet... Güneş altında yeni bir şey yok. Fakat şehir tedhişinin derli toplu bir nazariyesi yapılmamış geçen asırda. Tedhiş, 1871 Paris Komünasıyla bir devrim aracı payesine yükseliyor. Sonra uslanmaz ve yaman terörist Blanki ve Lenin anlatılıyor.

Çağdaş tedhiş, millî sınırlar tanımaz Burton'a göre. Başıboş, deli dolu bir saldırı. Bunun için tedbir almak son derece güç. Tedhişçiler sayıca az. Ama hepsi de çılgın, hepsi de canından vazgeçmiş. Ve Burton, dünyadaki belli başlı tedhiş gruplarını temsil ettikleri ideolojileriyle beraber bir bir sergiliyor. Kitap 344 büyük sayfa.

İçindekiler aşağı yukarı şunlar:

1 — Tedhişin ana hatları
2 — Yaratıcı tedhiş
3 — Kıvılcım - Lenin'in yeniden keşfi
4 — Uzun bıçakları bileyin - Nazi ve faşist tedhişi
5 — Kır gerillası mı? Şehir gerillası mı? Metodolojik tartışma
6 — Tupomaros yahut devrimci değişim için yeni model
7 — Komünizm sonrası devrimciler - yeni sol
8 — Beyaz ve siyah ırkçılık
9 — Bölücü terör

58

SON DURAK: ANOMİ

Cevdet Paşa'ya göre, dinlerin de sapıklıkların da kaynağı Asya. İranlı Mezdek hem sosyalizmin, hem komünizmin, hem nihilizmin piri. İslamiyet bu çılgınlıkları tasfiye etmiş. Mezdek'in çömezleri, ya isim değiştirerek yeraltında yaşamaya çalışmış yahut Avrupa'ya sığınmış. Anarşizmin tarihini yazanlar Yunan-ı Kadim'e kadar uzanır. Sonra Orta Çağ manastırlarına uğrarlar. Elbette ki XIX. asrı kızıla boyayan bu mezheb-i siyasiyi Mazdeizm'e icra etmek yanlış. Böyle bir akrabalıktan ancak anarşizmin tarih öncesi için söz edilebilir.

Devlet-i Aliye'ye gelince... Nizama perestiş eden ceddimiz için nizamı tahribe yönelen her davranış çılgınlıktı. Sultan faniydi, saltanat ebedî. Gerçi isyan ve iğtişaş insanlık tarihinin kaçınılmaz afetleri. Ama Osmanlı'da hiçbir ayaklanmanın hedefi devleti yok etmek değildir.

XIX. asrın sonlarında Çarlık Rusya'sını titreten nihilistler, Osmanlı için birer ihtilâlciydiler. İhtilâl, dilimizin en korkunç, en karanlık kelimesiydi. Fitne, fesat, fetret, o meş'um hercümercin belirtileri veya hazırlayıcısıydı. Türkçede anarşiyi karşılayacak tek lâfız vardı: İhtilâl.

Avrupa'da esen tedhiş rüzgârı XX. asrın başlarında ülkemize de uğradı. Anarşinin iğrenç çehresini o zaman görür gibi olduk. Bir ermeni komitecinin Halife-i Rûy-i Zemin'e fırlattığı bomba, garpperest bir şairimize

tanınan mısralar ilham etti: "Bir Lâhza-i Teehhür". Halûk'un babası, masum kardeşlerinin "bacak, kelle, kol" ve kemiklerini havaya savuran bombayı bir "darbe-i mübeccele", bir "dûd-i müntekim" olarak selâmladı. İhtilâlin kanlı sancağını "alâmet-i tahlis" diye alkışladı bir başka şair (A. Rıfkı). Fakat o meş'um tanrı henüz isimsizdir.

"Fevzâ" kelimesi lügat hazinemize ikinci Meşrutiyetin armağanı. Başka bir deyişle "Kamus-ı Okyanus" tercemesinde uyuyan bu köhne lâfzı dirilten, ikinci Meşrutiyet intelijansiyasıdır.

Türk düşünce tarihinde, anarşizme siyasî bir nazariye olarak yer veren ilk yazar -öyle sanıyoruz ki- Bedii Nuri (1901). "Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası"nın o geniş tecessüslü muharriri bir Fransız sosyologunun (Palante) -Revue Philosophique'de çıkan- uzunca bir tetkikini "Ferdiyûn ve Fevzaviyûn" başlığı ile dilimize aktarır (a.g.m. cilt 3, s. 641-671). Makalenin Türk umumî efkârında herhangi bir iz bıraktığını sanmıyoruz.

Anarşiye felsefî bir mefhum olarak, vatandaşlık hakkı tanıyan ilk Türkçe lügat "Kamûs-ı Felsefe" (1914). Rıza Tevfik, bu uzunca bendi (s. 227–233) şöyle bir hükümle hülâsa eder: "Bugün bütün filozoflarla beraber efkâr-ı münevvere eshabınca (aydınlar) şüphe kalmamıştır ki, anarşi, sırf bir düstûr-ı itikat (inanç) olarak düşünülürse, dalâlet (sapıklık)tır. Eğer fiilî ve amelî olursa cinnetten mütevellit bir cinayet, cinayet-i siyasiyedir."

Sevimli "feylesof"umuz ve Proudhon'u anlayabilirdi, ne Bakunin'i; anarşizimle anarşiyi birbirine karıştırması mukadderdi. Fevzaviyûn hakkındaki makalesi Avrupa'nın müesses nizâmını ayakta tutmaya çalışan batılı üstadlardan iktibas edilmiş bir gölge fikirler sergisidir. Bununla beraber, fevzaviyûn mevheb-i içtimaisi uzun zaman Bedii Nuri ile Rıza Tevfik'in

serseri tecessüsünden başka bir meraklı bulamaz. Fevzâ, ne Selahi'nin lügatine kabul edilir, ne Şemseddin Sami'nin, ne Redhouse'un. 1928'lerden sonra Hüseyin Kâzım Kadri'nin büyük Türk Lügati'nde tekrar boy gösterir: "Her ferdin her nevi vesâyet-i hükümetten âzâde olarak başlıbaşına tekâmülüne taraftar olan meslek-i siyasî ve içtimaî. Hükümetsizlik, anarşi. Cemiyet-i beşeriyenin ancak bu tarzda hukuk-ı tabiiyesini inkişaf ettirebileceğine ihtimal veren mezheb-i ihtilâliyun."

Anarşizm, otuz yıl sonra felsefî muhtevasından sıyrılarak T.D.K.'nın sözlüğünde karşımıza çıkar: "Anarşizm, anarşistlerin mesleği." Anarşist: başsızlık taraflısı" (2. baskı, 1955).

Türk için en büyük felaket: Başsızlık. Ferd, devletin emrinde, devlet, ferdin hizmetindedir. Toplum yekpare bir bütün. Hodgâmlık sosyal uzviyetin tanımadığı bir hastalık. Bambaşka bir ruh ikliminde gelişen anarşizm. Avrupa'nın diğer emraz-ı içtimaiyesi gibi, ülkemize de uğrar zaman zaman. Ziya Paşa'nın:

«Cihan nâmındaki bir maktel-i âme yolum düştü
Hükümet derler anda bir nice salhaneler gördüm."

feryadı, tekerrürüne şâhid olmadığımız yabancı bir ses.

Fikret, ferdiyetçi anarşizme zaman zaman yaklaşır:

"Kimseden ümmid-i feyz etmem, dilenmem perr-ü bâl
Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâirim."

diyen şair "Tarih-i Kadim"de Stirner'i hatırlatır. Ama bunlar marazî bir hassasiyetin kanat çırpışlarıdır sadece. Rüzgâr yine batıdan esmektedir. A. Rıfkı, Bektaşilikten ihtilâlciliğe, ihtilâlcilikten Budizm'e geçer. Serseri ve kararsız bir cevelân.

Son yılların talebe hareketlerine gelince… Bunlar "23 Nisan" bayramında ellerine tabanca ve dinamit lokumu tutuşturulan çocukların oynamağa heveslendikleri kanlı bir oyundur. Anarşi? Belki... Anarşizm? Hayır. Kendi kendini tahrib eden bu zavallı nesil, anarşizmin belli başlı nazariyecilerinden habersizdir. Zaten ne Bakunin çevrilmiştir Türkçeye, ne Proudhon, ne Kropotkin, ne Elisee Reclus... Ne Stirner. Bize göre bu tehlikeli macerayı vasıflandıracak kelime anarşiden çok "anomie"dir.

Zira sanayileşmiş ülkelerde saman alevi gibi parlayıp sönen talebe hareketleri bizde müzmin bir hastalık gibi devam ediyor... Anarşist tedhişin hedefi: Devlettir. Öğrenciler birbirini yemekle meşgul, cinayetten çok intihara benzeyen bir çılgınlık bu. Yabancı rüzgârların körüklediği bu yangını batılılaşma faciasının son perdesi olarak görüyoruz. "Anomie" ama hiçbir ülkenin benzerini görmediği vahim şümullü ve köklerini tarihin derinliklerine dayayan bir "anomie". Kamuslardaki tariflerden hiçbiri ülkemizi tehdit eden büyük tehlikeyi kucaklayamıyor. Zira Avrupa bizdeki değerler hercümercine hiçbir çağda şâhid olmamış. "Anomie" (a. nefiy takısı, nomia: kanun, nizam) kanunsuzluk demek, sabit bir kanun yokluğu.

Sosyoloji Kamusu şöyle diyor: "Anomi, Durkheim tarafından uydurulan ve o zamandan beri sosyolojik tahlilde mühim bir yeri olan mefhum." Sosyal İş Bölümü'nde (1893), "düzeni sağlayan ahlâk ve hukuk kuralları ortadan kalkınca toplumun bütününü kucaklayan hastalık" olarak tarif edilir. Tarihin belli dönemlerinde "davranışları biçimlendiren ve idealleri inşa eden değerler sistemi ile ferdler arasındaki münasibetier alt üst olur. Bu buhran toplumun bütününü sardığı zaman "anomie" vardı; "anomie" dayanışmanın yok oluşudur." Durkheim'e göre, sosyal iş bölümü kendine has bir dayanışma biçimi

yaratır: Organik dayanışma. Sosyal faaliyetlerin farklılaşması ile toplum üyelerinin ortak duygularında değişmeler olur; bu da sosyal inançların gevşemesine yol açar; toplum imajının yerini kişi imajı alır. Ferdler kendilerinde birtakım kabiliyetler olduğuna inanırlar; toplum onlara belli roller verir; eğer bu kabiliyetlerle, o rolleri birbirine uymuyorsa sosyal bütünleşme gerçekleşemez... Çağdaş toplum, işbirliği ile rekabet, dayanışma ile çatışma arasında bocalamaktadır. İktisadî anarşi ve -aile, kilise, korporasyon gibi- ara kuruluşların zaafı yüzünden dengesizlik doğunca değerler sistemi bozulur; kişinin amaç ve araçları ön plana geçer; çünkü sosyal düzen, sosyal ahengi sağlayamaz artık.

Durkheim'in "İntihar" adlı eserinde "anomie"nin bir başka yönüne ışık tutulur; ferdle kucağında yaşadığı toplumun normları arasındaki münasebet (bu normların ferd tarafından benimsenip benimsenmemesi). Ferdle sembolik düzen arasındaki münasebeti ele alan bu inceleme, yalnızlaşan insanın sonsuz ve baş döndürücü arzular içinde bocalayışını aydınlatır. Toplum, insanın kaynağında yer alan bu bunalım kaybolur ama bütünleştirici müesseselerin baskısı azalınca tekrar belirir, "anomie" budur işte. "Anomie"nin izahı artık sadece sosyal düzen çerçevesi içinde yapılmaz; arzuyla kanun arasındaki münasebeti ve kanunun arzuyu beşerileştirmekteki aczi de dikkate alınmalıdır. "Anomie" ölçüsüzlüğün hastalığıdır.

Merton'a göre "anomie"nin kaynağı, toplumun teklif ettiği amaçlarla, bu amaçları elde etmemizi sağlayan meşru vasıtalar arasındaki uyuşmazlıktır; ferdin toplum tabakaları içindeki yerinden doğan bir uyuşmazlık.

Wirth ise şöyle der: "Sosyal yönelişlerin dayandığı temel zayıflamışsa (yani herkes başka bir telden çalıyorsa, ferdler arasında dayanışma kalmamışsa, değerler levhası altüst olmuşsa),

toplum yapısı çözülmeye yüz tutar; Durkheim bu çözülüşe "anomie" diyor, bir nevi sosyal boşluk, içtimaî adem, intiharlar, cinayetler, kargaşalıklar birbirini kovalar; çünkü ferdin yaşayışı artık bütünleşmiş ve müstakar bir içtimaî zemine kök salmış değildir; hayat faaliyeti geniş ölçüde, mânâsını ve hikmet-i vücûdunu kaybetmiştir.[7]

65

[7] Bkz. K. Manheim, "İdeologie et Utopie"nin önsözü. "Anomie" hakkında tafsilatlı bilgi için Prof. Nephan Sara'nın "Üniversite Gençliği" (İÜEF Yayınları 1957) adlı incelemesine başvurulabilir.

TARİHTEN GELEN SES

Anarşi, anomi, terör.,. Hangi adla yâd edilirse edilsin, korkunç bir buhranın pençesindeyiz. Teceddüd illetinden doğan bir buhran. Bin yıllık bir medeniyet parça parça yıkılır, toplum hayatına yön veren inançlar yok edilirken, şuursuz bir intelijansiya sevinç çığlıkları atıyordu. Ama zelzelenin yaptığı ve yapacağı tahribatı bütün dehşetiyle sezen ve mezar kazıcılara "Ne yapıyorsunuz?" diye haykıran vicdanlar da yok değildi. Mustafa Sungur'un kitabı (Anarşi, Sebeb ve Çareleri, 1978), Bediüzzaman'ın bu korkunç felaketi önlemek için nasıl yarım asır çalıştığını anlatıyor. İktidar, kulaklarına pamuk tıkamayıp Nurslu Münzevi'nin ihtarları üzerinde düşünmek zahmetine katlansaydı. Ülkenin akıbeti bu kadar hazîn olmazdı belki. Bediüzzaman'a göre, "dini terk edip İslâmiyet seciyesinden çıkan bir Müslim, dalâlet-i mutlaka'ya düşer, anarşist olur". "Ruhunda kemâlata medar hiç bir halet kalmaz, vicdanı tefessüh eder, hayât-ı içtimaiye için bir zehir olur". "Laubaliler iyi bilsinler ki dinsizlikle kendilerini hiç bir ecnebiye sevdiremezler. Zira mesleksizliklerini göstermiş olurlar." Müslüman başka bir dine giremez. Ne Hıristiyan olabilir, ne Yahudi, ne de Bolşevik. "Çünkü bir İsevî Müslüman olsa, İsa aleyhisselâmı daha ziyade sever. Bir Musevî Müslüman olsa, Musa aleyhisselâmı daha ziyade sever. Fakat bir Müslüman Muhammed aleyhissalatü vesselamın zincirinden çıksa, dinini bıraksa, daha hiç bir dine giremez, anarşist olur."

66

Bölüm – 2: 19. ASRIN YÜZKARASI

BAŞLARKEN

Dosyalarımı karıştırırken bir tomar geçti elime. Üzerinde garip bir başlık "XIX. Asrın Yüzkarası." Birden hatırladım. 25 yıl önce dostum Sedad Zeki yazmıştı bu sayfaları. Yanlış hatırlamıyorsam yabancı bir diplomata yollanan bir mektup. Sedad Zeki, son 50 yıllık tarihimizin bir dökmünü yapıyordu. Mektup Fransızca yazılmıştı. Arada İngilizce cümleler de vardı. Bazı sayfalar kaybolmuştu, bazı satırlar okunmuyordu. Bereket konunun aşinasıydım. Yakın mazinin sislerine ışık tutan bu sayfalar üzerinde defalarca konuşup tartışmıştık. Elimizdeki yazı, tarihten çok tarih felsefesi. Ne yazık ki bu araştırma, dostumun tamamlayamadığı bir binanın sadece revakı. Bununla beraber dünümüzün en çapraşık sorularına cevap getiriyor: Osmanlı niçin sanayiini kuramadı? Avrupa'nın dostluğuna ne kadar güvenebiliriz? Rusya ile hemhudud ülkeler toprak bütünlüğünü nasıl korudular? Kâh Yeni Osmanlı, kâh Jön Türk diye anılan intelijansiya toplumumuzda niçin uğursuz bir rol oynamış? İktidarla aydın çatışması. Abdülhamid Han'ın gerçek kişiliği vs. vs...

Sedad Zeki, maziyi arşivlerden aydınlatan soğukkanlı bir kütüphane adamı değildir. İmparatorluğun çöküşünü hem ferd, hem de aile olarak yaşamış bir şahid, daha doğrusu bir müşahid. Babası Mustafa Zeki Paşa (1849-1914) değerli bir asker ve tecrübeli bir devlet adamıdır. Çeyrek asırdan fazla bir zaman Mekatib-i Askeriye nazırı

ve Tophane Müşiri olarak Devlet-i Aliye'ye hizmet etmiştir. Sedad Zeki, Abdülhamid devrinin belli başlı ricalini yakından tanımış; 1908 Meşrutiyetinin sarahatini günü gününe yaşamış; Cumhuriyetten sonra hariciyeye intisab etmiş; Paris ve Londra'da sefaret müsteşarlığı yapmış; Mısır'da başkonsolos iken emekliye ayrılmıştır. 1950'de Demokrat Parti'den milletvekilidir. Âli ve Fuad Paşa mektebinden bir diplomat, Fransızca, İngilizce ve Almancayı ana dili gibi konuşur ve yazardı. Geniş bir tecessüsü, ansiklopedik bir kafası vardı. Çok okumuş, çok çile çekmiş, çok düşünmüştü. Hayatın "kerm-ü serd"ine rindane bir eda ile gülümseyen kâmil bir Osmanlı münevveri. Belki son Osmanlı münevveri. Filhakika, Sedad Zeki Bey o kadar insafsızca tenkid ettiği İnkiraz devri intelijansiyasının en mükemmel örneğidir. Nüktedan, sühanperdaz, görmüş geçirmiş bir merd-i arif.

O da tanzimatın büyük devlet ricali gibi (bir Âli, bir Fuat, bir Sait Halim Paşa'yı hatırlayınız) yazılarını daha çok Fransızca kaleme alırdı. Gerek konuşur, gerek yazarken Fransızcadan İngilizceye, İngilizceden Almancaya atlayıverirdi. Avrupalı bir diplomatla konuştuğunuzu zannederdiniz. Zevkleriyle Osmanlı, kültürüyle Batılıydı.

Belgenin rahat okunmasını sağlamak için başlıklar koyduk. Zaman zaman notlar eklediğimiz de oldu. Ama teşhis ve tespitlere dokunmadık. Bütün bir ömrün gözlem ve inançlarını özetleyen bu eşsiz belgeyi yarının tarihçilerine sunuyorum.

70

BATI OLAYI

İhtişamlı Bir Tulü

XIX. Yüzyılda Avrupa erişilmez bir üstünlük kazandı, hem de birdenbire... Ve dünya üzerinde hemen hemen mutlak hâkimiyet kurdu. Cihan'ın en uzak bölgelerine âid de olsa, her mühim mesele, Avrupa hariciyeleri arasındaki tartışmalarla karara bağlanıyordu. İtibara şâyân olan, yalnız "düvel-i muazzama"nın menfaatleri idi. Bir kelime ile dünyanın mukadderatı -hem topyekûn hem de ufak ayrıntılarıyla- Avrupa'nın savaş meydanlarında çözümleniyordu. "Avrupa Konseri[8] denilen beş veya altı Avrupa devleti öylesine güçlü idi ki, terazinin bir kefesine onlar konsa,

71

[8] AVRUPA KONSERİ Napolyon Fransa'sını mağlup eden Avrupa'nın üç güçlü devleti -Rusya, Avusturya ve Prusya- ile İngiltere Avrupa'daki etki alanlarını yeniden düzenlemek ve bir "Avrupa dengesi" kurmak için, hemen bütün diğer Avrupa devletlerinin temsilcileri ile Viyana'da bir araya gelirler (Viyana Kongresi 1814–1915). "Avrupa Konseri" adı altında kendini milletlerarası alanda kabul ettiren bu dört devlet, kurulan yeni dengenin devamını da garanti altına almaktadırlar. 1818'de Fransa'nın, 1856'da İtalya'nın katılmasıyla Konser daha da güçlenir. Ancak kendilerini diğer devletlerin hâmisi kabul eden Konser devletleri onların iç işlerine müdahale hakkını da kendilerinde bulacak ve bir müdahale politikası izleyeceklerdir.

öbür kefeye de dünyanın geri kalan ülkeleri yığılsa, ikinci kefe tüy kadar hafif kalırdı.

Avrupa bu hâkimiyeti nasıl sağladı? "Batı Olayı" ismini vereceğim bir mucize ile. Batı olayı, üç yüzyıl kuluçka hayatı yaşadıktan sonra, XIX. asırda patlayıverdi. Bu olayın temelinde rasyonalizm ve ilim vardı: XVII. asırda kekeleyen, XVIII'de konuşmaya başlayan, XIX'da haykıran ilim. Ama kimseyi şaşırtmadı bu ihtişamlı tulü, bekleniyordu sanki. Yine de izaha çalışan aydınlar çıktı; kimi ırkların üstünlüğü dedi, kimi Yunan ve Latin medeniyetlerinin uzantısı. Hıristiyanlık'ın etkisi, diyenler de oldu, kavimlerin ilerleme kabiliyeti, diyenler de. Hiçbiri tatminkâr değildi bu izahların. Başkalarına göre, bütün muvazeneleri altüst eden bu zuhur, Avrupa'nın uyanışı olarak değil, dünyanın diğer kısımlarının - bilhassa Avrupa dışındaki en büyük imparatorlukları kurmuş olan Asya'nın - inhitatı olarak vasıflandırılmalıydı. Fernand Grenard, "Asya'nın Çöküşü" (*) adlı kitabında, şa'şaaları XVIII. asırda hâlâ devam eden büyük Asya İmparatorluklarından söz eder: Mançular Çin'i, Safevîler İran'ı, Büyük Moğol'un Hind'i, Osmanlı Türkiye'si... Bir zamanlar dünyaya dehşet saçan ve düne kadar güçlü olan bu ülkeler nasıl oldu da birdenbire siliniverdi diye şaşar. Bu çöküşü iç sebeplerle izaha çalışır. Bizce yanlış. Asya'nın çöküşü diye bir mesele yok. Avrupa'nın uyanışı diye bir harika var: Batı olayı, Güneş ufukta belirince yıldızlar söndü, o kadar. Asya imparatorluklarının izmihlali yönetici sınıfların ve hanedanların yozlaşması gibi sebeplere bağlanamaz. Batı olayı birdenbire ortaya çıkmasa, Asya devletleri daha asırlarca siyasî hayatlarını sürdürür; Asya, inhitatının farkına bile varmazdı.

Filhakika, Avrupa'nın yayılması korkunç oldu: bütün Afrika'yı, Okyanusya'yı, Güney Asya'nın tümünü ele

geçirdi Avrupa. Haritaya bir göz atın. Fransa'nın, İngiltere'nin, Hollanda'nın, Belçika'nın, Almanya'nın sömürgeleştirdiği uçsuz bucaksız topraklar görürsünüz.

İki Engel, Monroe Doktrini ve Rus Heyulası

Sonra, Kuzey ve merkezî Asya'ya uzanan Rus heyulası. Yükselen sular iki engelle karşılaşmamış olsa, istila dalgası dünyayı kaplayacak ve cihan Avrupa Konseri tarafından bölüşülecekti. Birinci engel, ABD'nin geçen asrın ilk çeyreğinde ilân ettiği Monroe doktrini[9] ABD,

[9] MONROE DOKTRİNİ James Monroe'nun, 2 Aralık 1823'de, Amerikan Kongresi'ne sunduğu yıllık raporda ileri sürülen dış politika prensipleri. Amacı, Amerika kıtasını, daha da çok Pasifik kıyısıyla, bağımsızlık savaşı veren Lâtin Amerika'yı, Avrupa'nın, (bilhassa İspanya ile bir birleşen Fransa ve Rusya ile İngiltere'nin) sömürgeci müdahalelerine karşı korumaktı. Monroe'ye göre, Amerika kıtası yeni bir sömürgeleştirilmeye elverişli değildi artık; her türlü Avrupa müdahalesine karşı ABD tarafından korunacaktı, ABD de Avrupa işlerine karışmayacaktı. Richard Olney ABD'nin kıta üzerindeki fiilî hükümranlığını ileri sürerek Latin Amerika üzerinde kontrollerini kurmağa kalkışınca, bu doktrin kıtanın denetimi politikasına dönüşecek (dolar diplomasisi). Meksika'da Fransa tarafından çiğnenen Monroe doktrini (1862 – 67) milletlerarası gerçeklerle karşılaşınca geniş ölçüde değişmek zorunda kaldı (ABD Berlin Kongresi'ne ve 1. Dünya Savaşı'na katıldı); oysa "izolasyonizm" (İnfiratçılık) lehinde kuvvetli bir cereyan vardı (bu yüzden Versay antlaşmasını onayladı ABD, Milletler Cemiyeti'ne katılmadı 1919). Alman ve Japon tehditleri (2. Dünya Savaşı) ABD'yi infiratçılık siyasetini terketmeğe ve dünya politikasında başrolü oynamaya zorladı.

Avrupa'nın iştihalarını dizginleyecek kadar güçlü değildi o sıralarda. Walter Libmann'ın[10] da işaret ettiği gibi ("Bir Asırlık Amerikan Diplomasi'si") İngiliz bahriyesini yanında bulmuş olmasa, bu cesur programı gerçekleştiremezdi elbette. Muhakkak olan şu ki, bu doktrin Avrupa'nın taşkın güçleri tarafından fethedilmesine başlıca engel olmuştur, Latin Amerika'nın.

Avrupa devletlerinin dünyayı paylaşmasına ikinci engel: Rusya. Nasıl olur, denecek? Rusya Avrupa Konseri'ne dâhil değil mi? Rusya hiçbir zaman Avrupa Konseri'nin "bona fide" (iyi niyetli, güvenilir) bir üyesi sayılmamıştır. Avrupa dünyasından çok farklı, Batı anlayışlarına fazlasıyla yabancı, geniş toprakları ve boyuna artan kalabalık nüfusuyla Avrupa'da sadece kuşku uyandıran bir ülke. Evet, I. Petro domuzuna batıcıdır. XVIII. Asrın en büyük Rus hükümdarları, menşece Alman, yani Batılı; Rus monarşisi ve aristokratları, XIX. Asır boyunca Batı Avrupa'nın metodlarına ve davranışlarına meftun... Doğru, ama yine de Rusya Avrupa'nın gözünde egzotik ve Asyalı olmaktan kurtulamamıştır bir türlü. Kurtulamamıştır çünkü Ortodoks'tur. Ortodoks demek, Bizans'a yakın demek. Batı Avrupa milletlerinden çok, Balkan kavimleriyle akraba... Bu yüzden de, Avrupa'nın dışında tutulmaya mahkûm.

Siyasî doktrinine gelince sıkı bir mutlakıyet. Hepsi de -kalben veya kavlen- meşrutiyet nizamına bağlı olan Avrupa devletleri ailesi içinde yeri ne? Üstelik Yahudi düşmanı da, aptal, kıyıcı bir düşmanlık. Yalnız o kadar mı? Bütün Avrupa sanayileşme humması içindeyken, Rusya -XX. asrın başlarına değin- hareketin dışındaydı. Bu yönüyle de onlardan ayrılıyor. Yayılmaya kalkışınca, bir endişedir alıyor herkesi. Çünkü: "ticarî pazarlardan" çok, toprak ve nüfus kazanmak peşindedir. Bir kelimeyle "aile efradından" değildir Rusya. Onunla bir parça alay ediyor, ama korkuluyordu da. Ne olacak deniliyordu, "cinayetle yumuşatılmış bir otokrasi", "balçık ayaklı dev". Filhakika toprakları çok geniş, nüfusu çok kalabalıktı Rusya'nın. Ama Avrupa devletlerine kıyasla daha zayıftı. 1855'le 1914 arasında 4 savaş yaptı. Bunlardan üçünü kaybetti, birini de (Türklere karşı açılan savaş) güçbelâ kazandı. Mutlakıyet nizamına atfedilen bu zaaf, daha çok sanayileşmede bir hayli geç kalışından ileri geliyordu. Batı kavimlerinin "Demokratik" ruhunu okşuyor, şüpheli bir düsturu güçlendiriyordu: halklar hür olmadıkça, devletler kuvvetli olamaz. Kısaca, satvet ve nüfuzunu kabul ettirecek kadar güçlü olmayan Rusya, rakip devletleri tedirgin etmekten geri kalmıyordu.

"Tamamiyet-i mülkiye" Masalı

Avrupa, Rusya'nın yayılma emellerinden ürküyordu. Aşağı yukarı bütün Avrupa devletlerinin tek ortak arzusu vardı: Rus istilasını sınırlamak. Devlet-i Aliye 1878'de Avrupa Türkiye'sinin büyük bir kısmını kaybetti. Rusya'nın zaferiydi bu. Gelgelelim kaybedilen bölgelere Rusya değil, Batı tarzında yönetilen yeni bağımsız devletler yerleşti. Ve onlar da Rusya'nın genişlemesine ve açık denizlere ilerlemesine engel oldular.

[10] LIPMANN (Walter) Amerikan gazetecisi (Newyork 1889). 1966'da New York Herald Tribune'un başyazarlığından ayrıldı. 1913'den beri gazetenin yazı ailesindendi. Dış politika konularında dünyaya ün salan eserleri var. "The United States in World Affairs" (Dünya Meseleleri Karşısında ABD, 1932–33), «The Good Society» (Örnek Toplum, 1937), "US. Foreign Policy" (ABD'nin Dış Siyaseti, 1943), "The Public Philosophy" (Halk Felsefesi, 1953), "The Communist World and Ours" (Komünist Dünya ve Bizim Dünyamız, 1959).

Skobolev[11] ve Kaufmann'ın[12] Tatarlar ülkesindeki fetihlerinden sonra, Rus istilâsı İç Asya'da da dizginlenmiş oluyordu. Rusya hiçbir zaman Prut'u, Kars'ı, İran hududunu, Afganistan dağlarını ve Çin sınırlarını aşamayacaktı. Güneyde Rus heyulâsıyla hemduhut olan dört devlet, Devlet-i Aliye, İran, Afganistan, Çin, XIX. asırda ve XX. asrın başlarında ayakta kalabilmiş, Avrupa'nın azgın iştihalarına yem olmaktan kurtulmuş veya parçalanmamış ise, bunu Rusya'ya borçludur. Aynı dönemde, Latin Amerika devletlerine kanat geren ABD gibi mi? Ne gezer. Rusya bu ülkeleri yabancı istilalara karşı fiilen korumamıştı. Yalnız güney komşularını tek başına yutmak, hiç olmazsa herhangi bir parçalanışta arslan payı almak istiyordu. Enayi miydi Avrupa?.. Moskova cüzamı yayılmasın diye hemen bir masal icad etti: Osmanlı, İran, Afgan ve Çin hükümranlığı ve tamamiyeti mülkiyesi.

Aşağıdaki sayfalarda Avrupa'nın bu hükümran devletlere nasıl saldırdığını anlatmaya çalışacağız. Neden bu topluluklar, Avrupa'ya karşı koymak için Avrupalılaşmak zorunda kaldılar? Bu teşebbüsleri niçin akamete uğradı?

76

Avrupa'nın bu kalkınma hamleleri karşısındaki tavrı ne olmuştur? Hemen işaret edelim ki, Batı'nın tutumu iki kelimeyle vasıflandırılabilir: garip ve karmaşık. Diğer bir ifadeyle, ikiyüzlü bir davranış. "Çağdaşlaşma"ya alkış tutmuş, çömezlerini yüreklendirmiş, onlara bol bol yol göstericiler, mürebbiyeler yollamıştır. Avrupa'nın liberal basını (XIX. asırda hemen hemen bütün basın liberaldir ya) İslahat'ı (Reform'u) göklere çıkarmış, "Batı metodlarını, siyasî ve idarî usullerini ne güzel de benimsiyorsunuz" diye aferinler yağdırmış; bir başarısızlık veya bir geriye dönüş gördü mü, çığlığı basmıştı. İyi ama elimizi kolumuzu bağlayan da kendisi değil miydi? Rusya ile hemhudut ülkeler öylesine ağır iktisadî mükellefiyetler altına sokulmuştu ki, onlar için gerçek bir çağdaşlaşma mümkün değildi artık. Çömezler boşuna çırpınıyordu. Bir insan düşünün: Sizi sımsıkı bir ağaca bağladıktan sonra "yürüsene" diyor ve jimnastiğin faziletleri hakkında bir nutuk çekiyor. İşte Avrupa'nın tutumu. Peki, ama bu tezadı nasıl izah edeceğiz? Sanırım ki şöyle...

İki Avrupa

"Batı Olayı" karmaşık bir gerçek. Olayın kahramanı Avrupa: ama bir değil iki Avrupa var. Birinci Avrupa insanlığa âşık, hürriyetçi, adalete, terakkiye gönül vermiş, beşeriyetin refahı peşinde, İkinci Avrupa kıyıcı, çıkarlarından, kazancından başka kaygısı yok, hasbelkader eline geçen ilim tekelini insafsızca sömürmek istiyor. Her iki Avrupa'nın konuştuğu dil aynı. İkisi de "geri kalmış" ülkeleri ilim ve terakki yolunda, kendilerine yetişmeye çağırıyor. Ama efendim, elbette ki önce can, sonra canan. Batının sanayileşmiş bölgelerinde nüfus hızla çoğalmaktadır. Önce onları beslemek, yaşayış seviyelerini yükseltmek lazım, tabii siyasî bir etkinlik kazandıkları yani sözlerini dinletebildikleri ölçüde. Kıyıcı Avrupa, kendini bu işe adamış.

77

[11] SKOBOLEV: Rus Generali (1843–1882) Paris'te sonra Petersbourg Fen Fakültesi'nde okudu. Türkistan'da görev aldı (1869). Hive ve Hokand seferlerine katıldı, sonra Plevne'de yararlık gösterdi (1887). 1881'de Türkistan'ın Rusya'ya katılmasıyla sonuçlanan bir seferi yönetti.
[12] KAUFMANN: Rus generali (1818–1882) Kafkasya'da hizmet gördükten sonra Rus Türkistan'ına çağrıldı ve 1867'de Rus Türkistan'ının ilk genel valisi oldu. Ertesi yıl Buhara emirini yendi ve Semerkant'ı aldı. Kaufman, iki yıl sonra, 1876'da Rusya'ya ilhak edilen Hokand'a girdi.

Binbir Gece masallarının, "denizden çıkan ihtiyar"ı Avrupa'nın omuzlarına bir güzel yerleşmiş. Evet, kıyıcı Avrupa da liberal Avrupa'nın dilini kullanıyor. Ama bu ya ikiyüzlülüğünden yahut gafletinden. Yazımızın konusu daha çok Osmanlı Devleti, çünkü Avrupa'ya en yakın olan ve onun sadmesine ilk uğrayan bölge burası. Asya'nın aynı etkilere açık diğer devletleri de aşağı yukarı aynı macerayı yaşamışlardır.

Bu olay, yani tatbikî rasyonalizm, XVII. yüzyılda gelişmeye, XVIII. yüzyılda sesini duyurmaya ve dinletmeye başlar, XIX. yüzyılda dünyaya hâkimdir. Avrupa ülkelerine (bilhassa Batı Avrupa devletlerine ve daha çok Avrupa Konseri adı verilen camianın devletlerine) büyük bir güç sağlar rasyonalizm; öyle ki XIX. yüzyılda Avrupa dünyaya taşar ve onu ele geçirir. Avrupa dışındaki her bağımsızlığa, her hükümranlığa son verir. Kurtulabilenler,

1. Monroe doktrininin himaye ettiği Latin Amerika ülkeleri,

2. Rusya ile hemhudut ülkeler, yani Türkiye, İran, Afgan, Çin, (Japonya'nın durumu başka).

Gerçekte Rusya, Avrupa Konseri'ne dâhil değildir. Birçok sebeplerden, bir outsider'dır. Rusya'nın güney hududundaki ülkeler de, Avrupa dışı devletlerin ortak kaderine tâbi tutulmuş olsalardı, onların taksiminde Rusya'ya arslan payı vermek gerekecekti. Rus ipoteği bütün bütün kaldırılmayınca, bu ülkeler hisse-i şâyialı birer mülk telakki edildi. Avrupa ticaretinin ve endüstrisinin istismarına açık birer mülk.

Bu hedefe varmak için başvurulan kanunî vasıta: Kapitülasyonlar.

Kapitülasyonlar

XIX. yüzyılda Türkiye'de (bilhassa 1840'dan sonra) tatbik edilen kapitülasyonlarla, padişahların XVI. asırdan itibaren Fransız krallarına (ve daha sonra diğer Batı hükümdarlarına) bahşettiği imtiyazlar arasında tek benzerlik isimden ibarettir. Çünkü:

1. O devirde kişiler, ülkelerin değil hükümdarların tebaasıydı. Bir hükümdarın tebaası, başka hükümdarın topraklarında otursa dahi, nazarî olarak kendi hükümdarının kanunlarına bağlı kalırdı. Türkiye'de oturan yabancıların konsolosları tarafından yönetilmeleri tabii idi. Nitekim Venedik'te ikamet eden Türkler de, padişahın orada bulundurduğu murahhasa başlıydılar. Venedik'ten başka yerde Türk olmadığından, kapitülasyonlarda mütekabiliyet esası öngörülmemişti.

2. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Türkiye'de oturan yabancıların sayısı çok azdı. İkamet hakkı "echelies du Levant" (Memâlik-i Şarkiye İskeleleri) adı verilen birkaç ticaret limanına inhisar ediyordu. Kısaca, yabancıların mevcudiyeti herhangi bir mesele ihdas etmiyordu.

Bu kapitülasyonlar, ticaret serbestîsini de derpiş ediyor ve "Memâlik-i Şarkiye İskelelerine" çok cüz'i bir vergi (malın değerinin % 3'ü) alınarak yabancı menşeli emtianın girmesine imkân veriyordu.

Yalnız şunu da unutmamak lazım. Doğu'nun yaşayış tarzı da, modaları da o zamana kadar Avrupalılarınkinden tamamen farklıydı. Avrupa menşeli mensucatla Avrupa emtiası ancak bir avuç tüketiciyi ilgilendiriyordu, yok denecek kadar az tüketiciyi.

İskele gümrüklerine ödenen %3 vergi, emtianın Memâlik-i Osmaniye içinde serbestçe dolaşmasını ve satılmasını tazammum etmiyordu.

Emtia her gittiği yerde hem satış vergisine tâbi idi, hem de satan tacirin ruhsat alması gerekliydi. Ayrıca mürûriye ve nakliye vergileri de alınıyordu. Bütün bu engeller -fiilen uygulansalar da, kâğıt üzerinde kalsalar da- kapitülasyonların derpiş ettiği ticaret serbestîsini kavl-i mücerrette bırakıyordu.

1830–1840 yıllarında vuku bulan iki hâdise durumu alt üst etti:

1. Yeniçeriliğin ilgasından sonra Sultan Mahmud'un giriştiği çağdaşlaşma hareketi (*modernizasyon*) modayı ve zevkleri değiştirdi. Batı'nın gittikçe büyüyen sanayileşmesiyle bollaştıkça bollaşan emtiaya geniş bir pazar hazırladı.

2. Osmanlı Hanedanı'nın son renkli müstebidi II. Mahmud'la küstah Mısır valisi Mehmet Ali arasındaki anlaşmazlıktan faydalanan Palmerston, Padişaha Britanya müzaheretini vaad etti. Bu vaid karşılığı 15 Ağustos 1838 tarihli ticaret anlaşmasını imzalattı.[13] Anlaşma mucibince, İngiltere gümrük resmini %3'den %5'e çıkarıyor, buna mukabil Devlet'i Aliye de hem İngiliz tebaasının Memâlik-i Osmaniye'de serbestçe yerleşmesine müsaade ediyor hem de Memâlik-i Şarkiye İskelelerine çıkarılan emtianın hiçbir güçlükle karşılaşmadan memleket içine sokulmasını kabul ediyordu.

Sonuç

Çok geçmeden Batının öteki devletleri de Devlet-i Aliye'den buna benzer imtiyazlar koparacaklardı. Batı mallarının serbestçe akın etmesini önleyen engellerin kaldırılması,

Tanzimat'ın tatbik edildiği müteakip yıllarda aynı derecede meş'um iki netice doğurmuştur:

1. İktisadî çöküş; yerli üreticilerin, zanaatkârların, imalatçıların proleterleşmesi. Bunlar o zamana kadar demircilik, bakırcılık, dokumacılık, çömlekçilik vesair alanlarda ülkenin ihtiyacını karşılıyorlardı. Avrupa mâmulleriyle rekabet edemeyerek hızla kayboldular.

2. Gümrük resimlerinin tahdidi devletin uygun bir vergi sistemi kurmasına mâni oldu. Çünkü fiilen dolaylı tüketim vergilerinin konmasını yasaklıyordu. Devletin bu kaynak fıkdanı Tanzimattan başlayarak XIX. asrın sonlarına kadar devam edecektir. Asrın sonlarında her Osmanlı, adam başına 12 altın frank vergi ödemektedir. Oysa ekonomileri bizimkine benzeyen Bulgaristan'da her Bulgar 33, Yunanistan'da ise her Rum 45 altın frank ödemekteydi. Votka inhisarı 130 milyon Rus'a bir milyar ruble (2 milyon 660 bin frank) ödetiyor. Buna mukabil Türkiye'de müskirat resmi gülünç bir rakama baliğ olmaktadır: 5 milyon frank.

Sonuç şu: Kapitülasyonları kabul eden devlet her an iflasla yüz yüzedir. Gündelik ihtiyaçlarını bile karşılamak için Ali'nin külahını Veli'ye, Veli'nin külahını Ali'ye giydirmek zorundadır. Dikkat edilsin ki, toplum ve devlet böyle bir sıkıntı içinde bocalarken Batı dünyasında, sanayide, ziraatta ve nakliyedeki yatırımlar, artan bir hızla devam ediyordu. Kapütiler devlet nasıl yatırım yapabilir? Yerli sermaye artacağına gittikçe azalmakta ve yatırım sahaları daralmaktadır. Ekonomiyi gerçekten çağdaşlaştırmak için yatırım şarttı. Yerli sermayenin yatırım yapmasına mâni olan, ülkede emniyetin fıkdanı ve keyfî idarenin ileri-geri müdahalesi miydi acaba? Katiyyen hayır. Ahlaktan dem vuran Avrupa zaman zaman bu gibi iddialarda bulunmuştur, ama bunu söylerken ya aldanmış yahut yalancılık yapmıştır.

[13] TİCARET ANTLAŞMASI: Bakınız: Nebahat Kütükoğlu

Çünkü ülke tam bir emniyet içindedir, vergileri de hafiftir. Sebep başka. Sermaye kıttır, güç elde edilmektedir. Sınaî yatırımlara gidemez. Çünkü mahallî sanayi hiçbir alanda yabancı mamullerle rekabet edememektedir. Bazı teşebbüsler yapılmamış değildir. Mesela kibrit fabrikası, mum fabrikası açılmış ama hepsi de piyasayı benzer mallarla dolduran yabancı sanayinin rekabeti karşısında eriyip gitmiştir çünkü yabancı sanayi yerli endüstriyi mahvedinceye kadar mallarını çok ucuza satmıştır. Ayakta durabilen tek endüstri halıcılık. Çünkü eski Osmanlı tebaası olan Avrupalı bir alıcı zümresi ile usta ve çok ucuz bir iş gücü vardır.

KAPİTÜLASYONLAR

Kapitülasyonlar kelimelerden örülen bir zincir. Asırlarca kolumuzu, kanadımızı bağlamış. Lozan'ın en büyük zaferi kapitülasyonları parçalamak. Sahiden parçalanmış mı kapitülasyonlar? Galiba isim değiştirmiş sadece, ticaret anlaşması olmuş, az gelişmiş ülkelere yardım olmuş.

Kapitülasyon tilkinin aslana kurduğu tuzak. Aslan çoktan öldü, tilki hâlâ ayakta. Kapitülasyonların tarihi, İhtişam ve sefaletiyle bütün bir Osmanlı tarihi. Bu tarihin önemli sayfalarına eğilmek istemez misiniz?

Lügatlerde Bir Gezinti

Batının Büyük Sözlükleri kelimenin çeşitli mânâlarını şöyle sıralar:

"Bir komutanın savunduğu mevkii veya kumanda ettiği kıtaları düşmana hangi şartlarla teslim edeceğini belirleyen anlaşma." Geniş anlamda, "iki hizip arasında uzlaşma". Mecazî, "boyun eğme, üstün bir kuvvet önünde verilen tâviz". Tarihî anlamı, "bir devletin başka devletin ülkesinde bulunan tebaalarına

ait hakları düzenleyen anlaşma (Bilhassa, Fransa'nın hizmetinde bulunan İsviçrelilerin Fransız hükümeti ile münasebetlerini düzenleyen anlaşma).

Onaltıncı asırdan sonra, kapitülasyonlar "en geniş mânâda, Türkiye'de ve Memalik-i Şarkiye iskelelerinde bulunan yabancı tebaanın bağlı olacağı kanun".

Dilimizin ilk lûgatşinaslarından Bianchi, kapitülasyonu ahitnâme-i hümâyûn olarak karşılar (1843).

Devletler hukuku Istılahı olarak Latincenin kapitülatio kelimesinden müştak olan kapitülasyon fasıllar, bâblar veya maddelere ayrılan bir yazı veya senet. Osmanlı kapitülasyonları muahededen çok ferman. Karşılıklı bir anlaşma söz konusu değil. Devlet ecnebilerle muahede akdetmez, tebaanın mesalihine müteallik kat'î taahhütler altına girmek istemezdi. Ecnebilere verilen bu imtiyazlar istenildiği zaman geri alınabilir ve lağv olunabilir. Filhakika, onsekizinci asra kadar bu yolda muahede yapılmamış, yalnız ferman yazılmıştır.

Kapitülasyonlar, çeşitli adlarla anılmış dilimizde: muahedat-ı atika, uhud-u atika, imtiyazat-ı atika. Muahedat, yanlış. Çünkü iki taraf arasında bir sözleşme mânâsına.

Sözü Büyük Fransız Ansiklopedisi'nin tarifi ile bağlıyalım: "Hıristiyan olmayan ülkelerde, daha da çok Devlet-i Aliye'de, geçici veya sürekli olarak oturan Hıristiyan milletlerin tebalarına, geniş ölçüde, mahallî otoritelerin nüfuzu dışında kalmak ve diplomatik ajanlarının ve konsoloslarının temsil ettiği millî otoritelerine bağlı olmak hakkını sağlayan "anlaşma"lar. Kelimenin nereden geldiği de, ilk kapitülasyonların mahiyeti de kesin olarak belli değil. Bazılarına göre, "kapitülasyon" birçok bölümlere ayrılmış bir sözleşme demek (kapitüler gibi), Bazılarına göre,

Müslümanlarla kâfirler arasında gerçek "barış" olamaz; Müslümanlar kâfirlere, olsa olsa, bazı âtifetlerde (kapitülasyonlarda) bulunabilirler inancının bir tecellisi. Nitekim uzun zaman sultanlar Hıristiyanlara geri alınabilir bir takım tâvizler bahşetmiş, sâdece. Sultan ölünce, bu tâvizler de hükümsüz kalmış. Olabilir. Ama bunlar tarihi ilgilendiren meseleler. Hukuken de, fiilen de, Türkiye bağlanmıştır bir kere; istese de, istemese de, verdiği imtiyazları geri alamaz, değiştiremez.

"İlk kapitülasyonları koparan kimler? Fransızlar biziz diyor, İtalyanlar biz. Muhakkak olan şu: Ceneviz ve Amalfi gibi bazı İtalyan şehirleri çok eskiden Osmanlı ülkesinin şu veya bu bölgesinde geçerli olan bir takım imtiyazlar elde etmişler. Ama ilk defa olarak, genel mahiyette, bir kapitülasyon koparan Fransa olmuş: 1535. I. François ile Kanunî Süleyman arasındaki bu ittifak Hıristiyanlık âleminde büyük tepkilere yol açmış. Ne var ki devletler hukuku açısından son derece önemli. Bu 1535 kapitülasyonu, daha sonraki bütün kapitülasyonların temeli ve modeli. Son kapitülasyonun tarihi: 1740. Fransa 1535'le 1740 arasında kapitülasyonları on iki defa tazelemiştir. Önceleri öteki milletlerin tebaaları memalik-i şarkiye iskelelerinde ancak Fransız bandırası altında dolaşmak ve ticaret yapmak hakkına sahiptiler. Sonra Avrupa'nın diğer ülkeleri, Bâb-ı âli ile doğrudan doğruya temasa geçerek Fransa'nınkine benzeyen tâvizler kopardılar. Demek ki Devlet-i Aliye'de yabancıların durumu, hangi devletten olurlarsa olsunlar, aşağı yukarı biribirinin aynıdır. Kapitülasyonların başlıca özelliklerini kaydedelim. Devletler hukukunda, bir ülkede bulunan yabancılar o ülkenin kanunlarına ve otoritelerine bağlıdır. Yerlilere aynı muameleye tâbi tutulunca (bilhassa vergi, emniyet, ceza gibi konularda) hiç bir itirazda bulunmaz. Bu, ülke hükümranlığının tabii bir neticesi. Yabancıların birçok memleketlerde,

kendi milletlerinden memurları vardır Bu memurlar kendilerine ait bazı işleri yürütürler. Ama yargıç olamazlar. Türkiye'de yabancıların durumu ise, tamamen farklı. Prensip olarak, âmirleri de kaza mercileri de konsoloslardır. Kendi aralarında bir anlaşmazlık çıkınca yüzde yüz böyle. Bir Osmanlı tebaası ile ihtilafa düşünce Osmanlı mahkemelerinde yargılanırlar. Ama duruşma sırasında yabancının yanında konsolosluğun bir memuru veya tercüman bulunması şarttır. Hem de yalnız hukuk ve ticaret davalarında değil, ceza davalarında da öyle. Kısaca, yabancılar -fiilen- mahalli otoritenin nüfuzu dışındadır. Başka bir deyişle yabancılar "ülke dışında" sayılırlar. Kapitülasyonların yabancılara sağladığı, diğer imtiyazlara gelince, en önemlileri vergilere ve mesken masuniyetine ait olanlardır. Binaenaleyh Bâb-ı Âlî vergi sisteminde her hangi bir tadilat yapmak için (bu tadilatın ucu yabancılara dokunuyorsa) Avrupa devletlerinin rızasını almak zorundadır. Konsolos beraber olmadıkça, yabancının evine girilemezdi. Son derece mühim bir hüküm: Yabancılar Türkiye'de gayrimenkul sahibi olamazlar. Büyük devletler bu hükme defalarca itiraz etmişler. Talepleri önlemek için Bâb-ı Âlî yabancıların anormal durumunu ve bu durumdan doğan çeşitli yolsuzlukları kalkan yapmıştır. Bununla beraber 1867'deki bir kanunla yabancılara gayrimenkul edinmek hakkı tanınmıştır. Yalnız gayrimenkul sahibi yabancılar gayrimenkule taalluk eden vergi ve yargılama konusunda Osmanlı tebaası gibi muamele görecektir. Türkiye ile anlaşma yapan, Türkiye'de temsilcileri bulunan devletlere mensup yabancılar dışında bir de "himaye görenler" var. Önce devletlerinin temsilcisi bulunmayan yabancılar (meselâ İsviçreliler) ya Fransız konsolosları ya Alman konsolosları tarafından himaye edilir Sonra da yabancılara verilen ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen Osmanlı tebaası. Bunlar,

önceleri, hizmetleri elçilikler veya konsolosluklar için lüzumlu olan yerliler sayılmakta idi. Sonraları vahîm birtakım yolsuzluklara sebeb oldular. 1863'te Avrupa devletleri ile Bâb-ı Âlî arasında hazırlanan bir nizâmnâme bu hakları ortadan kaldırınca, imtiyazların tadını tadan Osmanlı tebaası akın akın yabancı tabiyetine girmeye koştu.

Bazı hükümetler de bu talepleri çıkarlarına uygun buldular. Oldukça kalabalık bir Osmanlı tebaası memleketlerini bile terk etmeden yabancı bir devlet tabiiyetine geçiyor, sonra da kapitülasyonların imtiyazlarından yararlanıyordu. Bâb-ı Âlî bu tebaa değiştirmeleri hoş karşılayamazdı. 1869'da, Osmanlı tebaasının devletin müsaadesi olmadıkça yabancı tabiiyetine giremeyeceği kanunlaştırıldı.

Yabancıların Türkiye'deki anormal durumları nereden geliyor? Müslümanlarla Hıristiyanlar birbirlerinden çok farklı diyorlar. Hıristiyanlar kendilerini elbette ki güven altına alacaklar. İyi ama bu sadece Avrupalıların çıkarları açısından doğru. Bâb-ı Âli Kapitülasyonlara neden rıza göstermiş, niçin hükümranlığın sınırlamış? Hem de en güçlü olduğu bir dönemde. Kanuni, yüz kızartıcı bir anlaşmaya imza atacak bir adam mıydı? Değildi şüphesiz.

Peki, önce şunu unutmamak lâzım: eskiden, ülkede hükümranlık, bugünkü gibi sınırsız bir mahiyet taşımıyordu. Kaza hakkı yabancı makamlar tarafından yönetilebiliyordu. Meselâ, İstanbul'un fethinden 60 yıl önce, İstanbul'da bir İslâm camiası mevcuddu. Bu camia bu kadıya bağlıydı ve kendi kanunlarına göre idare ediliyordu. Nitekim Fatih de, İstanbul'u aldıktan sonra, Cenevizli ve Venedikli bezirgânların Hıristiyan imparatorları devrinde yararlandıkları imtiyazları korumalarına izin verdi. İslâmiyet'in hukuk ve adalet anlayışı da böyle bir davranışa müsaitti. Şu noktayı da gözden uzak tutmamalıyız: Ondokuzuncu asrın başlarına kadar kapitülasyonlar bugünkünden çok farklı

şartlar içinde yürütülmekteydi. Her isteyen, Doğu'ya postu seremezdi; bilhassa Fransa'da, çok ciddi tedbirler alınmıştı; hükümetin resmen müsaade etmesi lâzımdı. Demek ki, Avrupa'dan gidecekler kılı kırk yararak seçiliyordu, sayıları da azdı. Kaldı ki, yerli ahaliden ayrı yaşıyorlar, ancak ticarî münasebetler söz konusu olunca yerli halkla temas ediyorlardı. Konsoloslara verilen yetki, mahallî otoriteyi kısıtlamak için değil, bu küçük kolonilerde asayişi sağlamak içindi. Yolsuzluklar çok nadirdi. Zamanla durum baştanbaşa değişti. Avrupa devletleri eski tahditleri kaldırdılar, tebaaları Türkiye'ye üşüştü. Yabancı nüfusu şaşılacak kadar artı Doğu'da. Gelenler her zaman muteber kişiler değiller, ahalinin içine karıştılar. Eski kuralların uygulanması çeşitli suiistimallere ve rezaletlere yol açtı. Ülkenin asayiş ve idaresi ciddi tehlikelerle maruz kaldı. Geçen asrın çok tabii olan ahval ve şeraiti, zamanımızda, hükümranlık hakkına tecavüz mahiyeti aldı.

Hülasa edersek, Devlet-i Aliye'deki yabancıların durumu, Bâb-ı Ali ile Avrupa ve Amerika'nın birçok Hıristiyan devletleri arasında yapılan bir sürü anlaşmayla düzenlenmişti. Bu anlaşmalara umimiyetle "kapitülasyon" adı verilir. Kelimenin menşei, latince "capitulum". Filhakika kapitülasyonlar bölümlere veya maddelere ayrılmıştı. Hepsi de birbirine benzeyen bir sürü ahitname. Başka bir deyişle, Devlet-i Aliye'deki bütün yabancılar aynı şartlara tâbi idi. Yabancı gerek hukuk, gerek ceza bakımından Osmanlı kanunlarının dışındaydı.

İlk Kapitülasyon

İlk kapitülasyon: Devlet-i Aliye'nin kabul ettiği ilk kapitülasyon Fransızlara aitti. Kanunî Sultan Süleyman ile 1. François arasında yapılan bu anlaşma 17 maddeye ayrılmıştı. 2. madde şu: "Fransız kralının tebaalarıyla padişahın tebaaları,

birbirlerinin ülkelerinden, yasak edilmemiş her türlü malı satın alabilir, birbirlerinin ülkelerinde satabilir, mübadele edebilir, bir ülkeden ötekine deniz veya kara yoluyla nakledilebilirler. Bunun için sadece mutad resimleri öder. Şöyle ki: Türkler, kralın ülkesine, Fransızların ödediği resmi; Fransızlar ise, padişahın ülkesine, Türklerin ödediği resmi öder. Başkaca herhangi bir resme, vergiye angaryaya tâbi olmazlar". Ticaret anlaşmasına müteallik fıkra bu. İkâmete müteallik hükümler ise şöyle:

1. Madde, Osmanlı devleti, hudutları içinde yerleşen veya yolculuk eden Fransızların şahsî hürriyetlerini tekeffül eder; 6. madde, dinî hürriyeti tekeffül eder; 3. madde, Fransız kralının Osmanlı devletinin bütün şehirlerinde konsoloslar tayin etmesini kabul eder; 3 ve 9. maddeler, bu Fransızların, gerek hukuk, gerek ceza alanlarında konsoloslar tarafından Fransız kanunlarına uygun olarak mahkeme edileceklerini derpiş eder.

Görülüyor ki, ticaret ve ikâmet anlaşmaları birbirini tamamlamaktadır. Zira ticaret hürriyeti ikâmet hürriyetini tazammun eder. Ne var ki, ticaret anlaşması sonraları tadilata uğrayacaktır: Siyasî hadiselerin veya iktisadî icapların gerektirdiği tadilata. Oysa ikâmet anlaşması uzun zaman değişmeyecektir.

Garibi şu ki, 1. François, padişaha yolladığı elçiye böyle bir talimat vermiş değildir. İstediği, sadece 1 milyonluk bir istikraz ile Napoli civarına bir Osmanlı donanmasının yollanmasından ibaretti. Tebaası için imtiyazlar talep etmek kralın aklından bile geçmemişti. Bir kelimeyle bu imtiyazlar, talep edilmeden verilen imtiyazlardı. Üstelik Fransız elçisi, kendi kafasından bir hüküm daha ekletmiştir anlaşmaya: Papa, İskoçya hükümdarı ve İngiltere kralı, isterlerse, 8 ay içerisinde anlaşmayı imzalamak suretiyle, aynı imtiyazlardan faydalanabileceklerdi. Demek ki, 1535 ahidnamesi,

Fransa'ya özel bir imtiyaz tanımamıştı. Türk ordularının fethettiği birçok İslâm ülkelerinde tatbik edilen prensip ve adetleri umumileştirmiş ve bütün Osmanlı ülkesine teşmil etmişti. Filhakika, peygamberin ölümünden sonra İslâm orduları Filistin ve Kudüs'ü fethetmiş, halife Ömer zapt edilen ülkeler ahalisinin hürriyet ve mülklerine, hâkim ve kanunlarına dokunmamıştı. Hıristiyanlar kiliselerini muhafaza edecekler, ibadetlerini serbestçe yapabileceklerdi. Bu ferman, dinî tesamuhun emsalsiz bir abidesidir. Araplar, Filistin'in sahibi kaldıkları müddetçe, fermandaki vaitler harfiyen yerine getirilmişti. Hz. Ömer'in emirnamesine benzeyen bir ikinci fermana da, İstanbul'un fethinden sonra şahit olmaktayız. Fatih de Hıristiyanlara çeşitli hürriyetler bahsetmişti. Kanunlarını diledikleri gibi uygulayacaklar, kendi aralarında adaleti yürüteceklerdi. Padişah aynı atıfeti Ermenilerden de esirgememişti. Yahudilerin de kendilerine mahsus adalet düzeni aynen ibka edilmişti.

İşte kapitülasyonların mezhep hürriyeti bakımından öncüleri. Aynı anlayışa ticarî münasebetlerde de şahit olmaktayız. Akdeniz'in Batı havzasındaki Marsilya, Cenova, Piza, Venedik, Barselona şehirleriyle Küçük Asya'nın, Suriye ve Mısır'ın limanları arasında uzun zamandan beri ticarî münasebetler vardı. İskenderiye, Beyrut, Sur, Akka limanları Kafkasya, İran, Arabistan veya Afrika bölgelerine doğru uzanan ticaret yollarının köşe taşlarıydı. Haçlı seferleri, Batı'nın Doğu ile olan ticaretini geliştirdi. Marsilya'nın Cenova'nın, Floransa'nın, Venedik'in ticaret gemileri, Haçlı donanmalarını takip ediyor; Haçlıların ilk zaferlerinden faydalanarak sahile yanaşıyor ve mallarını boşaltıyorlardı. Antrepolar (ara depolar) kuruluyor, sonra daha gözü pek bezirgânlar memleket içlerine sokulup, ticarethaneler açıyorlardı. Ama ticaretin huzura ihtiyacı var, gelişebilmesi için yarınından emin olması lâzım. Yabancı ülkelerde milli ticaret

mümkün olduğu kadar emniyet altına almak, yabancı mevzuat karşısında haklarını tayin etmek, yerli menfaatlerden gelebilecek engelleri bertaraf etmek, devletin vazifesi. Devlet, vazifesini yerine getirmek için de ticaret anlaşmaları yapar. Dokuzuncu asrın başlarında, İmparator Şarlman ile halife Harun Reşid'in birbirlerine yolladıkları elçiler sadece nezaket ziyaretleri yapmıyorlardı. Amelî bir hedef de güdülüyordu. Halife, imparatorun hususî müsaadesini hâmil olarak Doğu'ya gelecek franklara ticarî teminat ve kolaylıklar göstermeyi taahhüt ediyordu. Bu da ber nevi ticaret anlaşması değil midir? Şarlman ölür, hükümdarlık parçalanır, hükümdarın görevini şehirler yüklenir. Ticaret işlerini onlar yönetmeye başlar. Önce Kudüs'ün Hıristiyan krallarıyla, sonra bu krallık çökünce de, halife ve sultanlarla ticarî anlaşmalara girişirler. Bütün bu anlaşmalar birbirine benzer: ticaret hürriyetini, tüccarların giriş çıkış vergisinden muafiyetini sağlarlar. Şehirlere konsoloslar tayin edilecek. Bu konsoloslar kendi millî kanunlarına uyarak tebaalarının gerek hukukî gerek cezaî davalarına bakacaklardı. Bu anlaşmaların ilki 1098 tarihlidir. Antakya kralı tarafından Cenova'ya bahşedilen bir ferman. Venedik 1123'de, Marsilya ise 1136'da. Kudüs kralından birer ferman koparırlar. 1173 de ikinci haçlı seferi bozgunundan sonra Piza şehrine bir ferman bahşeden Selahaddin Eyyubî'dir. Selahaddin, Piza'ya bu fermanı verirken, bundan böyle, denizden veya karadan herhangi bir haçlı ordusunu geçirmeyeceğini de kabul ettirir. On üçüncü asırda Montpelliler Filistin'e, Marsilya Tunus'a birer konsolos tayin ederler. 1251'de İskenderiye ve Trablusgarp'a Fransız konsoloslar atanır. İki buçuk asır sonra, Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethedince -ilk iş olarak- 1251'de Memluk sultanlarının bahşettiği fermanı tazeler. 1528'de Kanunî Sultan Süleyman bu fermanı tasdik eder. Yedi yıl sonra imzalanacak olan

ilk kapitülasyonun modeli bu fermandır işte.

Görüyoruz ki, kapitülasyonların gerek dinî gerek ticarî alanda emsalleri vardı. Yani, 1535 anlaşması İslâm ülkelerinde uzun zamandan beri takip edilen kaideleri umumileştirmiştir sadece.

Kapitülasyonlar neden mütekabiliyet esasına dayanmaz? Padişah yabancılara neden böyle bir atıfette bulunmuştur? Kapitülasyonları anlamak için günümüzün hükümranlık mefhumunu bir tarafa itmek lâzım. Modern mânâda devlet, ülkesine mutlak hâkimdir. Toprakları üzerinde yaşayan bütün insanlar onun kanunlarına boyun eğmek zorundadır. Bugünkü devlet anlayışı, tamamen din dışı bir anlayış; ülke anlayışına bağlı. Oysa dinî hukuk, şahıslara bağlıdır, yalnız müminler için mevcuttur. Yalnız onları yönetir, yalnız onları korur. Cezalandırdığı zaman da hükümleri müminlere tatbik edilir. Hukukî münasebetler dinî münasebetler içindedir. Hukuk bir nevi inâyet-i ilahiyedir, bundan sadece müminler faydalanabilir.

Yabancı, hukuk dışıdır önceleri. Hukukî hayata katılmaz, Kanun onu tanımaz da, korumaz da. Sadece düşmandır. Zamanla yerliler yabancıları düşman olarak görmemeye başlarlar. Yabancı da mülk sahibi, alacaklı, borçlu olabilir artık. Hakları, mükellefiyetleri kanunun teminatı altına girer. Kısaca yabancı hukukî hayata katılır, kanuna tâbidir. Ama hangi kanuna? Kucağında yaşadığı kavmin kanununa mı? Hayır. Yabancıya mahsus kanun da yapılamaz. O halde yabancı kendi kanunlarına bağlıdır.

Demek ki, kapitülasyonlar, milletlerarası münasebetlerde kanunların şahsiliğini kabul etmiş bir sistemin pozitif ifadesidir. Kapitülasyonların felsefî temeli de bu.

Bir kavmin hukuku, dininin bölünmez bir cüzü olduğuna göre başka dinden kimselere tatbik edilemez. Mademki vicdan hürriyeti, hürriyetlerin en vazgeçilmezi, o halde bu hüküm, vicdan hürriyetinin tabiî bir icabıdır. İlk halifeler, mağlup Hıristiyanların kanunlarına ve hâkimlerine dokunmamak suretiyle Avrupa'ya büyük bir ders vermişlerdir. Heyhat ki Avrupa bu örneğe her zaman uymayacaktır.

Üç Önemli Devre

Kapitülasyonların tarihinde üç önemli devre var:

1) 1535 kapitülasyonu;

2) Onbeşinci Louis ile Sultan Mahmud arasında 28 Mayıs 1740'da imzalanan kapitülasyon;

3) Paris Kongresi. Bu kongrede, kapitülasyonların ilgası ilk defa olarak münakaşa konusu olur.

İlk devre kapitülasyonlar sadece ticari anlaşmalardır. İkametle ilgili maddeler ticarî anlaşmanın içinde erimiştir. Bütün ticarî anlaşmalar gibi, belli bir zaman için geçerlidirler, ama tazelenebilirler. İkinci devrede kapitülasyonlar hem bir ticaret anlaşması, hem bir siyasî anlaşma hem de bir ikamet anlaşmasıdır. Ama ikamet anlaşması henüz ikinci plandadır. Ondokuzuncu asrın başlarında ise, o zamana kadar ticarî veya siyasî anlaşmanın içinde erimiş bulunan ikâmet anlaşması ön plana geçer ve kapitülasyonların esas kısmını teşkil eder. 1356'da bu tekâmül son haddine gelmiştir. Öyle ki Paris Kongresi'nde kapitülasyonların ilgasını taleb eden Osmanlı murahhaslarının kastettikleri, sadece ikamet anlaşmalarının ilgasıdır.

İlk anlaşmalar padişahın hayatıyla mukayyettiler. Yani anlaşmalar, padişahın ölümüyle hükümsüz kalıyordu.

Ne var ki, hükümsüzlük nazarî idi, padişah değiştikçe anlaşma yenileniyordu. İki asırdan fazla böyle devam etti: 1740 kapitülasyonu ise, ilk nihaî ve sürekli kapitülasyondur.

Birinci dönem, Türklerin Avrupa'ya yerleşmesiyle başlar, onyedinci asrın iptidasına kadar devam eder: kapitülasyonların ticarî safhası. Bu iki asırlık zaman içinde, Batı devletleri Fransa, Venedik Cumhuriyeti, İngiltere ve Hollanda, Osmanlı devleti ile resmi temasa geçerler, ama Doğu'da henüz ticarî emeller peşindedirler. Avrupa, Doğu Meselesi'ni ortaya atacak kadar palazlanmamıştır. Bu dönemde yapılan anlaşmalarda siyasî mahiyette hiçbir hükme rastlanmaz. Kapitülasyonların tek amacı: çeşitli devletlerin tebaasına Osmanlı devletinin liman ve şehirlerinin kapılarını açmak; vermek zorunda olacakları resimleri tayin etmek; onlara ikamet hürriyeti ve seyru sefain emniyeti sağlamaktı.

Kapitülasyonlar, 1604'den 1673'e kadar tazelenmez. Tahta yeni bir hükümdar geçince, Fransa, yeni taleplerle durumunu tahkim etmek ister. Bab-ı Ali ise, müzakereleri sallantıda bırakır. 1673 Ahidnamesi, Fransa'nın katolik reaya üzerindeki himaye haklarını resmileştirir. Gümrük resmi de 5'den 3'e indirilir.

1740 Ahidnamesi, o zamana kadar yapılan kapitülasyonların en uzunu ve en önemlisi (85 madde). Bu kapitülasyonun başka bir özelliği de padişahın hayatıyla mukayyet olmayışı, istikbali de şümulü içine almasıdır.

Kapitülasyon Denince

Kapitülasyonlar üç asır boyunca hem bir ticaret anlaşması hem de bir ikamet anlaşması idi. Bununla beraber, kapitülasyon denince ne siyasî anlaşma, hatta ne de ticaret anlaşması akla gelir.

Söz konusu olan sadece ikamet anlaşmalarıdır. Paris Kongresi'nde Osmanlı murahhası Âli Paşa, kapitülasyonların ilgasını isterken, dayandığı mucib sebep şu idi: kapitülasyonlar hükümet içinde hükümet yaratmakta, mahalli idarenin müdahalesini ve selahiyetini engellemektedir. Otuz yıl sonraki Berlin Kongresi'nde Bulgaristan'ın milletlerarası durumu tesbit edilirken kapitülasyonlardan kastedilen, ne ticaret anlaşmasıdır ne seyru sefain; sadece ikamet ve konsolosluk anlaşmaları söz konusudur. Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında kaleme alınan devletler hukuku kitapları için de öyle. Bütün hukukçular için "Hıristiyanlık dışı ülkeler" demek, "kapitülasyonların geçerli olduğu ülkeler" demekti. Hıristiyanlık dışı ülkelerin ayırıcı vasfı ise, ticaret münasebetlerinin özel bir biçim düzenlenmesi değil, yabancıların hukuki durumlarının özel olarak düzenlenmesidir.

On dokuzuncu asır boyunca, Avrupa devletleri Devlet-i Aliye ile olan ticarî münasebetlerini birçok defalar tadil etmiş ve Bab-ı Aliyle birçok ticaret anlaşmaları imzalamışlardır. Fakat bu anlaşmalara kapitülasyon adı verilmez. Gerek şeklen ve gerek muhteva olarak düpedüz ticaret anlaşmalarıdır. Hepsinde de şöyle bir kayıt tekrarlanır: kapitülasyonların bahşettiği bütün haklar, bütün imtiyaz ve masumiyetler baki kalmak şartıyla.

Kısaca, kapitülasyondaki imtiyazlar zaman aşımına uğramamıştır, umumidir, kucaklayıcıdır. Ticaret anlaşmaları ise belli konuları ihtiva eder, gümrük tarifeleri gibi. Geçen asırda milletlerarası hayata karışan üç yeni devlet, ABD, Belçika ve Yunanistan, Devlet-i Aliye ile resmi münasebetler kurmuş ve selefleri gibi Bab-ı Ali ile kapitülasyonlar imzalamışlardır. (ABD 7 Mayıs 1830; Belçika 3 ağustos 1838; Yunanistan 27 Mayıs 1855) Hepsinin de örneği, onyedinci-onsekizinci asırdaki kapitülasyonlar,

yani hem bir ticaret hem bir ikâmet anlaşması, Avrupa, kapitülasyonların ticarete müteallik kısımlarını zaman zaman değiştirmek ihtiyacını duymuş, fakat kopardığı imtiyazları ebedî bir hak telakki ederek, onlara dokunmamıştır. Ona göre ikâmet anlaşmaları, konsolosluklara bahşedilen imtiyazlar ve siyasî anlaşmalar zamana bağlı değildir.

Yabancı Sermaye

Yabancı sermaye yatırımlarına gelince.. Onlar da yetersiz. Çünkü daha önce söylediğim gibi, Rusya ile hem hudut olan Devlet-i Aliye, sânayi ve ticaret Avrupa'sı için hisse-i şâyialı bir mülk sayılmaktadır. Rusya'nın ipoteği altında bir mülk. Avrupa Konseri'ne dâhil devletlerden her biri, bu hisse-i şayialı mülkü insafsızca sömürmekte ama kendisinin olmadığı için hiçbiri uzun vadeli yatırımlara gitmemektedir. Hır çıkmasın diye topraklarımızın paylaşılması uygun bir zamana ertelenmiştir, o kadar. Diplomasi dilinde de bu ertelenmenin adı tamamiyet-i mülkiye (toprak bütünlüğü)dir. Üstelik paylaşma saati çalınca, herkese düşecek pay da meçhul. Sınaî yatırım yapmak, yabancı endüstriyle rekabete kalkışmak olmaz mı? Gerçi, zirai yatırımlar için böyle bir mahzur yok, Ama Osmanlı devleti imtiyazlı devletler tarafından büsbütün sömürülmemek endişesiyle, bu yatırımlara da engel olmaktadır.

Yabancı yatırım büsbütün yok değildi, fakat yüzde yüz kâr getirecek alanlara inhisar ediyordu: Tramvay, tenvirat, bazı büyük şehirlerin iskeleleri limanlar birtakım zengin maden damarlarının işletilmesi vs. Memleketin en acil ihtiyacı: Yol. Ancak yabancı sermaye bu işe katiyen yanaşmaz. Çünkü evvelâ kârlı bir teşebbüs değildir; sonra yol yapmak için yabancı endüstriden geniş ölçüde malzeme almaya lüzum yoktur. Memlekette ırmaklar nâdir, bataklıklar çoktur. Kanalların açılması, ırmak yataklarının düzenlenmesi lazım.

Yabancı sermaye bu işe de yanaşmaz. Hepsini devletin kendisi yapacaktır. Devlet ise gündelik masrafları karşılamaktan âciz. Demir yolları diyeceksiniz.. Onlar başka. Metropol pazarları doydukça demir malzemesi imâl eden fabrikalar diplomatları sıkıştırmaya başlar. Diplomatlar da Rusya ile hem hudut ülkeler üzerinde baskı yaparak, onları "Şimendifer imtiyazları" vermeye zorlar. Tam bir soygun düzeni. Sanayi devletlerinin hepsi, bu imtiyazları koparmak için yarışır birbiriyle. Alman İmparatoru Wilhelm, Alman demir endüstrisinin taçlı temsilcisidir. Padişahtan "Bağdat demiryolu"nun imtiyazını koparır. Ne talihimiz varmış ki inşa edilemedi. Yoksa bu demiryolu yılda 3 milyon altın liraya mal olacaktı bize. Oysa Hazine'nin o devirdeki bütün varidatı ancak 15 veya 16 milyon civarındaydı. Yabancılar Türkiye'de aynı şartlarla 3 bin kilometre demiryolu inşa etmişlerdir. Yolu olmayan, demiryolu trafiğini devamlı olarak besleyecek yoğun bir üretimden mahrum bulunan bir ülke için lüzumsuz bir lüks. Tamtakır bir hazineyi bir kat daha berbat eden suni bir yatırım.

Çevirenin Notları

Sedad Zeki'nin görüşlerini yorumlamağa ihtiyaç var mı? Biz okuyucunun hafızasını tazelemek için Avrupa'nın yükseliş tarihine bir göz atmak istiyoruz.

Onbeşinci yüzyılın sonlarında biri çıkıp ta Sirius yıldızından dünyayı temaşa edebilseydi, insan topluluklarının ne kadar birbirinden ayrı, nasıl dağınık olduklarını görerek şaşıp kalırdı şüphesiz. Evet, medeniyetler büsbütün habersizdirler birbirlerinden. Eski Dünya için, Amerikan toplumları, Pasifik medeniyetlerinin çoğu birer meçhuldü. Avrupa'nın, Asya'nın, Afrika'nın birbiri hakkında bildikleri de dağınık ve müphemdi. Ayrı ayrı medeniyetlerden her biri kendi başına yaşıyordu.

Birbirleri ile münasebetleri -şayet varsa- çok sathî idi. Birbirlerini ya hiç tanımıyorlardı yahut ta yanlış tanıyorlardı. Büyük insan ailesinin darmadağınık üyelerini birleştirecek olan Avrupa'dır. Çünkü gerçekten de cihanşümul bir kafası, metodları ve bilgileri vardır Avrupa'nın.

Filhakika onbeşinci asrın sonlarına doğru Avrupa, temel noktalarda, dünyanın geri kalan ülkelerinden -musonlar Asya'sı ve Çin de dâhil- teknikçe çok üstündür. O, çağın Avrupalıları, onuncu asırdan beri süregelen büyük bir teknik çabanın mirasçılarıdırlar. (Mesela onuncu asırda su değirmenleri çoğaltılmış, ata omuzlarından, öküze boynuzlarından koşum vurulmuş; onüçüncü asırda dümen icad edilmiş, Çinlilerden alınan pusula yaygınlaşmıştır. Aynı asırda İtalya (Ceneviz, Floransa, Venedik) bir kredi ve milletlerarası mübadele aracı olarak "hamiline muharrer (kambiyo senetleri) senetleri" (lettres de change) kullanmaya başlamış, bu uygulama daha sonra İberya yarımadasında, Fransa, İngiltere ve Almanya'da benimsenerek (lettres de change) a bağlı bir kapitalizm doğmuştur.)

Kısaca onbeşinci yüzyıl sonlarında okyanusları aşabilecek, tek insan topluluğu Avrupa'dır. Onaltıncı asrın başlarından itibaren bu topluluk, Avrupa dışında Avrupa medeniyeti alanları yaratacaktır: Okyanuslar medeniyeti. Bu alanlarda Avrupa, Amerika, Afrika ve Asya medeniyetleri birbirleriyle buluşacak, çatışacak birbirini etkileyecek, birbiriyle kaynaşacaktı. Muazzam bir olaydı bu: Amerikan medeniyeti altüst oluyor, Afrika medeniyetleri yeni bir veçhe alıyor, Avrupa medeniyeti zenginleşiyor ve güç kazanıyordu; Asya medeniyetleri ise en az maddi yönleri bakımından canlanıyorlardı... O zamana kadar, insanın inşa ettiği "dünyalar"dan iktisadî alanlardan, medeniyet bölgelerinden söz edilebilmişti. Dünyaya uzaktı bu dünyalar.

Dünyanın bütününü kucaklamıyordu: Akdeniz dünyası, Çin dünyası. Gerçi hâlâ ücra bölgeler vardı (Pasifik adaları, Kutuplar, İç Afrika) ama artık dünyanın insanoğlu için bir realite olduğu, Avrupa tarihi ile dünyanın geriye kalan kısımlarının tarihinin geniş ölçüde birbirine bağlı olduğu anlaşılmıştı.

Avrupa dünyada "tayin edici değişken" rolü oynayacaktır. Son asırlar tarihinin en önemli olayı Avrupa'da görülür: modern ilmin yaratılışı. Galilei 1604'de dinamiğin ilk kanunu olan "cisimlerin düşüşü" kanununu keşfedince matematiğe dayanan fizik de doğmuş oluyor. Demek ki haklı olan Aristo değil Eflatun'du. Reel pekâlâ rakama vurulabilirdi, görünüşler âleminin altında gizli bir düzen vardı, matematik bir düzen. Her şey hendesî şekillere ve hareketlere irca edilebilirdi. Her şeyi ölçmek tartmak, saymak kabildi mantıken. İnsan böylece tabiat üzerinde son derece mühim bir hâkimiyet kazanmış oluyordu. Vasıflar fiziğinden (mekanik) matematik fiziğe, keyfî düşünceden kemmî düşünceye geçiş, az sonra da aşağı yukarıdan kesin bilgiye atlayış. İnsanlığın tarihinde, türün değişmesi veya zihnî bir devrim çapında önemli bir olay. Daha sonraki olaylar buna kıyasla bir hiç. Descartes, Newton gibi mekanistlerle. Aydınlıklar Çağı'nın filozofları, Comte, Darwin, Marx Curie, Einstein ile bütün modern dünya, bütün çağdaş dünya bu değişmeden doğdu.

Demek ki onyedinci yüzyılda, insanlığın önünde yeni bir dünya açılıyordu. Avrupa ferdiyetçiliği bu değişmelerin hem kışkırtıcısı hem de sonucu olmuştur. Her ilerleme bir kopuştur önceleri, bir kişinin veya bir avuç kişinin bulundukları toplumun düşünce alışkanlıklarından kopuşu. Fert Avrupa'da gittikçe daha büyük bir muhtariyet kazanır. Evet, şüphe yok ki insan o çağlarda, Ondokuzuncu asrın liberal Avrupa toplumlarında olduğu kadar hür değildir; aile bağları, cemaat bağları,

cemaat bağları, meslek bağları gibi bağların içindedir. Ama bu bağlar diğer toplumlardaki baskılara kıyasla bir hiçtir.

Hıristiyan âleminde ikilik vardır; Tanrı ile kul, öbür dünya ile bu dünya ayrıdır. İsa, ferdleri kurtarmak için çarmıha gerilmiştir. Yeryüzündeki hayat, insanın Tanrı ile diyalogudur, şeytanla ve görünmez güçlerle savaşıdır. Dönem için din son derece önemli. Saint-lgnace de Loyola, Avilalı Sainte-Therese, Saint Jean de la Croix, Saint-François de Salle, Berulle Batı düşüncesine yön verenler arasında. Mistisizm, Tanrı'ya yükselmek için çabalayan ferdi tebcil eder. Keplerler, Descartesler böyle bir ruh ikliminde çalışmağa koyulmuşlardır. Kepler, Tanrı'nın sayesinde, ilahî planın sırlarını bulacağını, yıldızların hareketi kanunlarında Tanrı'ya perestiş etmenin sebeplerini göstereceğini umuyordu. Descartes, dinin hakikatlerine yeni yeni felsefî destekler sağlamak, şüphecileri susturmak için kaleme sarılıyordu. Yine bu iklim içindedir ki, cenge giden şövalyeler misali, Vasco de Gama lar, Fernand Cortezler... Yeni ülkeleri fethe çıktılar... Avrupa ferdiyetçiliğinin mayalarından biri, bu araştırma, bu yaratma, bu terakki susuzluğudur.

Avrupa dünya tarihine yön vermeğe böyle başladı. Avrupalılar dünyayı Hıristiyanlaştırmağa ve Avrupalılaştırmağa kalktılar, bazen başardılar, bazen başaramadılar. Avrupalılaştırma nedir? Avrupa'ya has içtimaî bütünlerin (sistem) Asya, Amerika, Afrika kültür ve medeniyetlerini istila etmesi. Bu içtimaî sistemlerin vasıfları da şunlar: Siyasî bakımdan demokrasi düzeni, iktisadî bakımdan ferdiyetçi kapitalizm ve rekabet, sanayide el tezgâhının yerine fabrika ve dökümhane. Terbiye alanında Avrupa dışındaki kıtaları Avrupa ilimlerini elde ederek maddî hatta manevî kazançlar sağlayacaklarına inandırmak,

misyonerlerin Kitab-ı Mukaddes'i, tüccarın malları, idarecinin iyi niyetleri aracılığıyla, kabile geleneklerini yıkmak ve israfı önlemek.

Avrupalılaştırmanın Asya üzerindeki etkisi, gerek tarihi gerek sonuçları bakımından Amerikalara ve Afrika'ya etkisinden çok farklı olmuştur, olmaktadır, olacaktır. Bir kelimeyle Avrupa'nın başlıca davası Asya'nın direncini kırmak, onu kendine benzetmek ve gönlüne göre istismar etmektir. Afrika'nın kabile kültür ve medeniyetleri şimdiden Avrupa'nın baskısı altındadır ve eninde sonunda Avrupa ferdiyetçiliğinin ve sanayiinin taarruzuyla yok edilecektir; Asya'da batı medeniyetinin ferdiyetçilik, sanayileşme, hamleleri yani ticarî zihniyeti ve kapitalizmi ile İslâmiyet'in veya Budizm'in kolektivizmi, komünizmi, militarizmi ve mistisizmi arasında her zaman medd-ü cezir vardır. Amerikan yerlileriyle Afrika zencilerinin, Arapların, Berberilerin iki şıktan birini seçmesi gerekiyordu: Avrupalılaşmak veya yok olmak. Asya hiç bir zaman böyle bir mecburiyetle karşı karşıya gelmemiştir. İki kıta arasındaki hâkimiyet savaşı tarih öncesine kadar uzanır.

Kısaca Avrupa'nın şevket ve satveti onaltıncı asırda başlar. Esbab-ı rüçhan ve faikiyeti ise müspet ilimlerdir.

"Greko-Latin medeniyetinin mirasçısı olan Batı düşüncesinin özelliği, mantığa uygunluk ve pozitif ilmin taratıcısı olmak. İlmî düşünceyi hazırlayan ve ona ölçülerini veren: mantık. Mantık da bir Yunan ilmi, Aristo'dan bu yana hemen hemen değişmemiştir. Çağdaş Avrupa düşüncesine damgasını vuran o. Felsefelerin ve metafiziklerin hazırlanışı onun eseri. Batı düşüncesiyle Doğu düşüncesini birbirinden kesin olarak ayıran yine mantık. Batı'nın suri mantığı aşağı yukarıya tahammül etmez, bir şey ya mantığa uygundur ya değildir. Müspet ilim de öyle. Doğu'da görülen yaklaşımlar (bilhassa matematikte, tıpta

ve teknikte) muhtevaca olmasa bile zihniyet bakımından pozitif ilimden uzak. Bunun için Doğu'da ilim gelişememiş, başladığı yerde kalmıştır. Neden iki bin yıldır Doğu medeniyetleri aritmetik ve geometrilerinden Avrupa'daki gelişmeleri çıkaramamış, tabiat ilimlerini kuramamıştır? Bunun sebebi siyasî şartlar mı, içtimaî şartlar mı? Hayır. Karakter ve ruh ayrılıkları, duyuş ve düşünüş tarzları." (Abel Rey)

Şimdi de Avrupa'nın bugünkü durumuna bir göz atalım.

1914 Ağustos'unda sona eren devir, Keynes'e göre insanoğlunun iktisadî ilerlemesinde görülmemiş bir epizoddu. Liberal ve kapitalist dünyanın zirveye ulaştığı dönem.

Ünlü iktisatçı bu çağın parlak bir tablosunu çizer: milletler için refah, ferdler için konfor ve servet, herkes yarınından emin... Bütün dünya Avrupa'ya kendi toprağında yetişmeyen hammaddeler sunmaktadır. Son zamanlara kadar aşağı yukarı meşhul olan nâdir tropikal ürünler...

Gelişen bir dünyanın tablosu. Açık bir dünya. İnsanlar da, mallar da, düşünceler de serbestçe dolaşabilmektedir. Avrupa'nın üretim ve ticareti insanlığın tarihinde erişilmemiş bir seviyeye varır.

Ama Keynes'in tasvir ettiği bu "Eldorado" veya "ütopya devleti" ne bütün dünyadır, ne de bütün Avrupa. Avrupa'nın bir bölümüdür sadece: Hâkim Avrupa. Avrupa medeniyetinin belli başlı odakları; Batı ve Orta Avrupa'nın bir kaç ülkesi. Deniz-aşırı bölgelerde ortaya çıkan, dünyadaki kaynakların işletilmesinden pay isteyen A.B.D. ve Japonya gibi yeni devletler de Avrupa'nın çocuğu ve taklitçisidir. Onun metodlarını, onun yaşayış tarzını benimsemişlerdir. Birer Avrupa oldukları ölçüde böyle bir role talib olabilirler.

Beyaz adamın bu hâkimiyeti onaltıncı asırda başlar. Ama ondokuzuncu asırdaki göz kamaştırıcı ilerleyişleri ve şaşırtıcı başarıları, ne kadar yakın bir zamanda başlamış olduğunu hafızalardan silmiştir. Tâbi kavimler de bu hâkimiyeti kabul etmiş gibidirler. Dünya onun tarafından ve onun için birleştirilmiştir. Zaferlerinin sırrı, ona sorarsanız, iktisadî ve siyâsi düzen. Ve bu düzen her türlü tehlikeye meydan okuyacağa benzemektedir. Yalnız maziye bağlı bir avuç duygusal kişi yahut pek az kişiye hitab eden hayalperest ve devrimci nazariyeciler, liberal kapitalizme ve parlamenter demokrasiye dil uzatmaktadır.

Şimdi öyle mi? Aradan iki dünya savaşı geçti. İktisadî bir depresyon caba, asrın başlarından beri Avrupa'yı tehdit eden ve 1914'te birdenbire patlak veren buhran, Avrupa'nın hâkimiyetinin ve servetinin dayandığı dengeyi altüst etti. Dört yıl süren Avrupa "iç savaşı", 1917 Rus İhtilâli, liberal ve kapitalist sisteme altından kalkamayacağı darbeler indirdi. Eski düzeni yeniden kurmak huzurun altın çağına yeniden kavuşmak, 1914'den önceki yaşama sevincini canlandırmak için harcanan bütün gayretler bir işe yaramadı. Avrupa da, Avrupa'nın gücünü yapan sistem de çöküş halindedir. 24 Ekim 1929'daki Kara Cuma kapitalist rejimin dumanını attırmıştır. İstikbale güven kalmamıştır. Totaliter rejimler sahneye çıkmıştır.

Onsekizinci asırdan beri Avrupa medeniyetinin temeli olan bütün liberal prensiplere veryansın edilmiştir. Gerçi buhranın yarattığı harabeler tamir edilmeden patlak veren İkinci Dünya Savaşı faşizmleri silip süpürdü, ama dünyanın ikiye ayrılması hızlandı ve sömürülen milletler bağımsızlık diye bağırmağa başladılar. Sömürge imparatorlukları çökmeye yüz tuttu. Latin Amerika'ya bağlı ülkeler doların hâkimiyetine karşı pek saygı göstermez oldular.

Büyük bir buhranın tehdidi altındayız. (Daha fazla bilgi için bakınız, Mousnier, in Histoire Generale des Civilisations, P.U.F. 4. cildin girişi; Cemil Meriç. Kırk Ambar Ötüken, "Avrupalılaşmak mı Avrupalılaştırılmak mı?"; Abel Rey in Encyolopedie Française Larousse, "La pense primitive ve, problemes d'evolution", cilt 1; Crouzet, Histoire Generale des Civilisations, P.U.F., cilt 7, Giriş. Ayrıca "Kırk Ambar'"da "Can Çekişen Ahtapot", "Liberalizm", vesair yazılar.)

1875-1878 BUHRANI YAHUT RAMAZAN KARARNAMESİNDEN AYASTEFANOS MUAHEDESİNE

Mukaddime

Fransız İmparatorluğu'nun çöküşü Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini sağlam bir temel altına alan siyasî dengeyi altüst etti. Şöyle ki, III. Napolyon Fransa'sı kara Avrupa'sında bir nevî hâkimiyet kurmuştu. Ayrıca, denizlere hükmeden İngiltere ile ittifak halindeydi. Bu iki devlet isteklerini kabul ettirmek için savaş yapmak zorunda değildiler. Seslerini yükseltmeleri kâfi. Oysa, Fransa - Almanya savaşının neticesi Fransa'yı ikinci plana attı. Bismark İmparatorluğu, kara Avrupa'sının önde gelen devleti oldu. Ne var ki, Almanya, Türkiye'ye Fransa kadar dost değildi. Üstelik Fransa'nın öç almaya kalkmasından, Fransa ile Rusya arasında yakınlaşma olmasından da endişeleniyordu.

Bunun içindir ki, Rusya'nın alâkasını Doğu'ya kaydırmaya ve onun Doğu'daki teşebbüslerini desteklemeye kalkıştı. Avusturya'ya karşı davranışı da aynı oldu. Onu da Balkanlarda fetihler yapmaya teşvik etti. Oysa bütün bunlar ancak Türkiye'nin zararına gerçekleşebilirdi.

Demek ki Türkiye çok nâzik durumdaydı... Üstelik "Sedan Bozgunu"nun[*] hemen akabinde, Rusya

[*] Sedan Bozgunu: Sedan yakınında yapılan (1 Eylül 1870) ve Fransa - Prusya savaşını sona erdiren muharebe. Bu çarpışmada Fransız Ordusu bozguna uğradı ve III. Napolyon esir edildi.

Londra'da bir konferans toplanmasını talep etmişti. Maksat: Karadenizdeki hâkimiyetini sınırlayan Paris Antlaşması'nın hükümlerini feshetmekti, (this clearly shows which way the wind is blowing). Elbette ki, bundan sonra sıra Balkanlarda isyan çıkarmaya gelecekti. Öte yandan, Türkiye'nin malî durumu yıldan yıla daha içinden çıkılmaz hale geliyordu 1855'den beri, gittikçe artan faizlerle alınan borçların yekûnu öylesine kabarmıştı ki; devletin bütün geliri ancak vâdesi geçmiş borçların faizlerini ödemeye yetiyordu. 1847'de yapılan 800 milyon altın franklık (nominal) bir istikraz kısa bir rahatlık sağladı ama hazinenin belini de kırdı. 1875 Ramazan Kararnamesi'yle vâdesi gelen borçların ancak yarısının ödeneceği ilân edildi.[14] Karar Fransa'daki ve bilhassa İngiltere'deki senet hamillerini fena halde kızdırdı. Öfke, hükümetlere de sirayet etti.

Bir Padişahın Hal'i

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Abdülaziz'in gözdesiydi ve Rusya ile iyi geçinmek taraftarıydı. Midhat Paşa'nın tutumu ise Mahmud Nedim'in tamamen zıddıydı. Midhat, Batı yanlısıydı, hürriyetçiydi, bir teşkilâtı esasiye kanunu istiyordu; Namık Kemal ve Ziya Beylerin temsil ettiği intelijansiyanın şefi ve hâmisi. "Mâliyedeki başıbozukluğun" insafsız bir eleştiricisi olarak tanınıyordu. Bir kelime ile günün adamıydı. Bosna Hersek'te isyan patlamıştı.

[14] Ramazan Kararnamesi: Osmanlı Devleti'nde iç ve dış borçların faiz ve resülmal ödemeleri beş yıl süreyle yarıya indirildi, ikinci yarısının yüzde beş faizli tahvillerle ödeneceği konusunda da ayrı bir karar alındı (30 Ramazan 1875). Ramazan tahvilatı, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta malî itibarını sarstı ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına yol açtı. Bu yüzden, kararnamenin çıktığı yıl sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa ağır tenkitlere uğradı.

Bu isyana Mahmud Nedim'in tedbirsizliği sebep olmuş deniyordu. Bir talebe-i ulûm nümayişi padişahı endişelendirdi. Mühr-ü sadaret Mahmud Nedim'den alındı. Yeni bir hükümet kuruldu. Midhat Paşa bu hükümetin belli başlı nazırlarından biriydi. Kendini beğenmiş, kindar ve Abdülaziz'e karşı büyük bir düşmanlık besleyen Hüseyin Avni de serasker oldu.

Bu düşmanlığın sebebi padişahın birkaç yıl önce Hüseyin Avni'yi Isparta'ya sürgün etmesi. Padişah çoktan unutmuştu bu sürgünü, ama Avni unutmamıştı. Abdülaziz'i devirmek istiyordu. Bu tasavvurunu destekleyen başka kumandanlar da vardı. Bilhassa "Mekteb-i Harbiye"nin başında bulunan genç liva: Süleyman Paşa, Midhat'ın düşüncelerine can-ı gönülden bağlanmıştı. Kaldı ki, Abdülaziz'den memnun olan yoktu. Midhat kendine hayran bir hükümdar arıyordu, Kânun-u Esasisini kabul edecek bir hükümdar. Hüseyin Avni, şeyhülislâm ile sadrazam Rüştü Paşa'yı da peşinden sürüklemeye muvaffak olmuştu... "Rüştü Paşa gözleri yaşlı ve kalbi katı" eski bir gediklisiydi sarayın. Uzun ve dramatik tereddütlerden sonra suikasta katılmağa razı olmuştu. Midhat'la askerlerin istediği gerçekleşti. 15/16 Mayıs 1876 gecesi askerî kıtalar ve Harbiye talebesi Dolmabahçe Sarayı'nı kuşattılar. Sabaha karşı yatağından kaldırılan Abdülaziz saraydan alındı, birkaç sadık adamı ve haremi ile kayıklara bindirilip eski saraya nakledilirken, Harbiye Nezâreti'nde yeğeni ve halefi V. Murat'ın biat merasimi icra edilmekteydi.

Feci hadiseler birbirini kovalıyor, hal'inden birkaç gün sonra, Abdülaziz, talebi üzerine başka bir mahalle naklediliyordu.

Bu ikamet uzun sürmeyecekti. Abdülaziz, 26 Mayıs sabahı, bilek damarları kesilmiş, kanlar içinde ve ölmüş olarak bulundu.

Bazı kimseler, hükümdarın canına kıydığına hükmettiler, öyle ya elbette ki o mağrur padişah hal'ini kolay kolay hazmedemeyecekti. Bununla beraber efkâr-ı umûmiye bu iddiaya katılmadı. Nitekim şüphe bugün de sürüp gitmektedir. Hüseyin Avni öcünü almıştı, ama kendi de birkaç gün sonra öldürüldü. Diktatörlüğe heveslenen serasker ortadan kalkınca, Midhat Paşa dilediği gibi at koşturabilirdi artık.

Midhat Paşa ve Abdülhamid

Padişah V. Murad akıl hastası idi. Malûm olduğu üzere padişahlar aynı zamanda halifedirler. Halife, halifelik için şart olan ehliyetten mahrumsa, halife kalamaz.[*] Esasen, Midhat'ın Kânun-i Esasî'yi ilân edecek aklı başında bir padişaha ihtiyacı var. V. Murad da tahta çıkışından üç ay sonra halledilir. Yerine kardeşi Abdülhamid II tahta geçer. Hükümdarlar deviren Midhat daha önce padişahtan anayasayı ilân edeceği vaadini koparmış bulunuyordu. Abdülhamid, daha sonra, Osmanlı hanedanının iki asırdan beri yetiştirdiği en büyük hükümdar olduğunu ispat edecektir ama önceleri kararsız ve tedirgindir. Kendini tahta çıkarmadan önce seleflerinden ikisini tahttan indiren vezirler ve paşalardan korkmaktadır. Hava çok gergin, çok fırtınalı; Midhat vatanperver intelijansiyanın başı; yeni bir bir ayaklanma çıkarsa nasıl bastırılacak? Abdülhamid tahta çıkınca Midhat da sadrazam olmuştur. Bosna-Hersek isyanı ile Avrupa'daki Osmanlı topraklarının kuzey ucundaki Slav beylikleri, yani Sırbistan ve Karadağ, başkaldırmalardır. Rusların kışkırttığı bu hareket, Ruslardan hem para hem asker yardımı görmektedir. Ama yine de, kahraman Türk kıtaları Karadağ'ı işgal etmiş, 1876'da Aleksandrova siperlerine dayanmış ve Sırplara boyun eğdirmiştir.

[*] Bkz. Mâverdi, Ahkâm-ı Sultaniye.

Avrupa'nın müdahalesiyle âsiler kurtarılmış, muzaffer Türk Ordusu mütareke yapmaya zorlanmıştır. Öte yandan Tuna vilayeti idaresine bağlı ve Bulgarlarla meskûn bazı bölgelerde, yine Rusya tarafından kışkırtılan halk ayaklanmış, telâşa düşen mahallî kuvvetler isyanı sert bir şekilde bastırmışlardır. Tenkil, Batı Avrupa'da ve bilhassa İngiltere'de sert protestolara yol açmıştır. Muhalefet lideri Gladstone için ele geçmez bir fırsattır bu, çünkü Başvekil Disraeli daha çok Türklerden yana bir politika gütmektedir.

"Bulgarya'daki mezâlim" (Bulgarian Horrors) vesilesiyle açılan kampanya bugün bile unutulmamıştır. Koparılan yaygara Rusların işini kolaylaştırmış, "Avrupa Konseri"nin harekete geçmesini ve hep birden Bab-ı Âli nezdinde teşebbüslere girişmesini sağlamıştır. Bab-ı Âli'den, Slav eyaletlerinde özel bir rejim kurması istenir, ahaliyi Osmanlıların "haksız hücumlarına" karşı garanti altına alacak bir rejim. 1876'nın son ayları Avrupa devletlerinin hariciyeleri arasında pazarlıkla geçer, nihayet durumu tartışmak ve bir hal çaresi bulmak için İstanbul'da toplanmaya karar verilir. Bu arada Türkler bir Kânun-i Esasî hazırlıkları ile meşguldürler. Midhat'a hatta padişaha göre, bu Kânun-i Esasî, bazı bölgelerdeki tebaayı şahaneye hususî bir garanti vermenin lüzumsuzluğunu ispata yardım edecektir. Çünkü bundan böyle Devlet-i Aliye'nin her bölgesindeki tebaalar Kânun-i Esasî'nin bahş edeceği bütün haklardan ve garantilerden faydalanacaklardır.

İstanbul Konferansı

17 Ocak 1877'de kongre, Haliç'teki Tersane Saray-ı Hümâyûnu'nda toplanır. Açılış celsesinde Hâriciye Vekili Safvet Paşa, padişah tarafından bahşedilen Kanûn-i Esasî'yi okur. Bir taraftan da hadiseyi tespit için toplar atılacaktır. Nazikâne birkaç cümle teati

edildikten sonra, konferans gündeme geçer. Tartışmalar üç hafta devam eder, bütün delegelerin katıldığı on bir celse akdedilir. Ve konferans aşağıdaki kararları alır: Tuna ve Bosna-Hersek hükümetlerinde bir nevî mahallî idare tesis edilecektir. Müslüman olmayan bir vali, Avrupa devletlerinin teklifi üzerine, Babıâli tarafından tâyin edilecektir. Memurlar yerliler arasından seçilecektir... Mahallî bir milis kurulacaktır. Vergilerin üçte ikisi toplandıkları bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak için harcanacaktır. Hususî bir heyet, bu ıslahatın nasıl tatbik edildiğini, idarenin nasıl işlediğini yerinde tahkik için Konser tarafından görevlendirilecektir.

Babıâli haklı olarak, bu gibi tedbirlerin hükümranlık haklarıyla bağdaşmayacağını ileri sürer. Konferans hiçbir netice alınmadan dağılır. Avrupa devletleri, Osmanlıların tutumlarını tasvip etmediklerini belirtmek için sefirlerini geri çekerler, artık İstanbul'da tek temsilcileri maslahatgüzarlardır.

İstanbul'da coşkun bir vatanperverlik havası esmekteydi ve tabiatıyla müzakereler bu gergin hava içinde cereyan ediyordu. Zincirden boşanmıştı intelijansiya. Midhat Paşa bir millî muhafız ordusu kurmaya kalkıştı. O zamana kadar çok yumuşak davranan yeni hükümdar bu küstahlık karşısında şahlandı ve 2 Şubat'ta Midhat'ı Avrupa'ya sürdü. Ne var ki, bu sürgün hamasî coşkunluğu teskin edemedi. Padişah şimdi de eski sadrazam yandaşlarının boyuna körüklediği heyecanı hesaba katmak zorundaydı. Yeni sadrazam da fazla soğukkanlı davranamazdı, çünkü Ethem Paşa Rum asıllıydı ve aşırı vatanperverlik gösterisi yapmak zorundaydı. Ethem Paşa'nın siyasî yardımcıları, Hariciye Vekâleti'nde müsteşar olan

Karatodori Paşa[15] ile, uzun zamandır Londra'da Bâbıâli'yi temsil eden başka bir Fenerli Rum, Musurus Paşadır.[16]

Türkiye'nin İstanbul Konferansı kararlarını reddetmesi önceleri meş'um bir netice vermedi. Kaldı ki, bu red keyfiyetinin akabinde Türk elçileri Avrupa hariciyelerine bir muhtıra takdim etmiş, Konferansın teklif ettiği her reformun yapılacağına söz vermişlerdi. Yalnız valilerin tâyininde, muhtar kalmak istiyorduk. Ayrıca ıslâhatın icrasını tahkike memur yabancı bir heyet kurulmasına ihtiyaç yoktu. Bu, tâvizler yolunda oldukça ileriye gitmekti. Hariciye vekâletlerini Türkiye üzerinde ortak bir baskı yapmaya çağıran Rusya, zemini çok müsait buldu. Mart ayı boyunca gizli pazarlıklar sürdü gitti. İngiliz hariciyesi Türkiye'yi tutuyor, Rus taleplerini engelliyordu. Britanya basını da Türkiye'nin yanındadır. "Bulgarya Mezalimi" neredeyse unutulmuştu artık. İstanbul'a bir İngiliz mebusu gelir ve Türkler lehine sansasyonel bir beyanatta bulunur. Ethem Paşa ile arkadaşları İngiliz dostluğuna lüzumundan fazla güvenmektedirler. Londra'da Lord Derby ile Disraeli'nin Musurus Paşa'ya verdikleri dostça beyanat da onları bir kat daha yüreklendirir.

[15] Karatodori Paşa (1833 - 1906). Sisam Bey'i, Osmanlı devlet adamı. Ali Paşa'nın yardımcısı olarak dışişlerinde çalıştı. Berlin Kongre'sine (1878) pâdişâhın temsilcisi olarak katıldı. Dışişlerini yönetti (1878 – 1879). Sonra Girit Valisi oldu ve ayaklanmada (1896) istifa etti.

[16] Musurus Paşa (1807 – 1891), Osmanlı hariciyesi Sisam adasında güvenliği sağlamak için görevlendirildi (1892) çalışmalarıyla Bab-ı Ali'nin güvenini kazandı. Viyana (1840) ve Forino (1850) murahhaslığına getirildi. 1851–1856 yıllarında Londra'da orta elçi ve büyük elçi oldu. 1864'te vezirlik payesi verildi. Paris'te (1859) ve Londra'da (1871) toplanan konferanslarda görev aldı. 1871 – 1883 arasında, Londra'da elçidir. Elçilerin en eskisi olduğundan kendisine «Şeyhüssüfera» denirdi. Dante'nin "İlahi Komedi"sini Yunancaya çevirmiştir.

Kırım savaşından önceki Viyana Konferansı'nın hatırası da aldatmaktadır onları.

O konferans da —belli bir ölçüde de olsa— Türk teşebbü yüzünden akamete uğramıştı. Ama şimdi durum bambaşkaydı... Babıâli İngilizlerin büyük bir cömertlikle sarf ettiği nazikâne sözleri pek ciddiye aldı. Oysa aynı İngiliz hariciyesinin ihtiyat tavsiyelerine kulak asmadı. Zannetti ki, İngiltere kendisinin de karışmak zorunda kalacağı bir ihtilafın çıkmasını istememektedir.

Hâlbuki hiç de böyle değildi. İngiltere savaştan korkmaktadır. Bir harb çıktığı takdirde kavgaya katılmaya niyetli değildir. Dostça lâkırdılara, teşviklere gelince... Bunun da sebebi açık: Türkler ümitsizliğe düşüp İngiltere'den ayrılmasın, Rusların kucağına atılmasın. İstanbul Konferansı'ndan sonra ülkelerine çağrılan sefirlerin ayrılması Türkleri büsbütün söz dinlemez hale getirmiştir. İstanbul'da savaşçı gösteriler birbirini kovalıyor. Malûm ya İstanbul halkı askere alınmadığı için bir kat daha savaşçıdır.

Mart'da Rusların ısrarı üzerine Londra'da yeni bir konferans toplanıyor. Müzakereler cereyan ederken Çar II. Aleksandre'nin pek de savaş yanlısı olmadığını gösteren bir hadiseye şahit oluyoruz. Filhakika Çar, halim selim bir zat, bir Batılıdır adeta. Ne babası gibi haşin, ne oğlu ve halefi III Aleksandre gibi katı. Evet, Çar, sırdaşı ve Londra Sefiri kont Shuvalof'u bir mesajını tebliğ için Musurus Paşa'ya yollar. Mesaj şudur: Türkiye St. Petersburg'a fevkalade bir murahhas yollamaya razı olursa, bir anlaşma zemini bulabilir. Böylece Basarabya'daki Rus askerlerini de, Tuna'ya yığılan Türk kuvvetlerini de terhis etmek imkânı doğacaktır.

Musurus, mesajı Babıâli'ye aktarırken şunları da ekliyor: Bana kalırsa bu, İngilizleri tedirgin etmek ve soğutmak için bir manevradır.

Belki de amaç: bizi Rusların karşısında yalnız bırakmak. Shuvalof'un daha ısrarlı ve daha vaatkâr yeni bir teşebbüsüne de kulak asılmıyor. Hâlbuki Hariciye Vekili Safvet Paşa mesajı aldığı zaman Musurus gibi düşünmemiş, haberi Zat-ı Şahaneye götürmek için pürneşe arabasına atlamıştı. Padişaha: "Harp tehlikesini atlattık çok şükür" diyecekti. Paşa, padişaha bu müjdeyi veremedi. "Dayatmalıyız" tavsiyeleri ağır bastı.

20 Nisan'da Londra Konferansı, kararını tespit etti. İstanbul Konferansı başarısızlığa uğrayınca, Devlet-i Aliye bir takım reformlar yapacağını taahhüt etmişti ya... Büyük devletler bu vaatleri geçerli sayıyordu. Yâni Londra Konferansı için mühim olan Babıâli'nin zorlanmadan yaptığı bu beyanattı. Islahatın şartları üzerinde ısrar edilmiyordu. Türkiye kendi valilerini kendisi tâyin edecekti. Sadece büyük devletlerin murahhasları bu reformların yerine getirilmesine nezaret edeceklerdi.

Demek ki özel bir tahkik heyeti sözkonusu değildi.

Denetim elçiliklere ve konsolosluklara bırakılmıştı. Elçiliklerin müdahalesine uzun zamandan beri alışmış bulunan kapitüler bir devlet için hiç de şeref kırıcı bir kayıt değildi bu. Kaldı ki, İstanbul Konferansı akabinde Babıâli'nin yaptığı tekliflerle Londra Konferansı'nın kararları arasındaki farklar teferruat kabilindendi. Şüphe yok ki kabul edilmeleri lâzımdı. Ve yine şüphe yok ki, Babiâli intelijansiya tarafından taciz edilmemiş, intelijansiyanın demagojik öfkelerinden korkmamış olsaydı, kabul edecekti de. Padişah henüz gençti ve toydu. "Yabancılara direnemedi, yumuşakmış" denilmesinden korkuyordu; İntelijansiyanın "Tahtta Sultan Murad olsa daha büyük bir celadet gösterirdi" diye propagandaya girişmesinden korkuyordu.

Şimdi Midhat yoktu ama onun yerine geçen nazırlar, en az Midhat kadar vatanperver, Midhat kadar cesur görünmek istiyorlardı. Türkiye, Londra protokolünün mukarreratını reddedince Çar 30 Nisan 1877'de Devlet-i Aliye'ye harb ilan etti.

Türk - Rus Harbi

1877–78 Türk - Rus harbi çetin geçti. Osmanlı ordularının, sayıca çok üstün Rus kuvvetlerine karşı direnişi dâsitanî oldu. Plevne Muharebesi, Süleyman Paşa kıtaları tarafından Şipka Geçidinde Rus siperlerine yapılan cansiperane hücumlar; Ahmet Muhtar'ın Allahu Ekber dağlarındaki muzafferiyatı muhteşem birer kahramanlık menkibesi. Kumandanlar büyük ustalık gösterdiler. Hele Türk askerinin yiğitliğine diyecek yoktu. Batı Avrupa büyük bir hayranlık duydu. Bir kaç yıl sonra Fransız generali Marki dö Galifet'ye "Size göre dünyanın ideal ordusu nasıl kurulur?" diye sormuşlar; şu cevabı vermiş general; "Prusya subaylarından ve Türk askerlerinden kurulur." Fakat Batı yardım elini çekmişti ve ardı arkası kesilmeyen Rus akınlarına karşı koyamayan o kahraman askerler yenildiler. Çaresiz kalan padişah, Ayastefanos Muahedesi'ni kabul etmek zorunda kaldı.

Bu muahedeye göre Moskova'nın başımıza sardığı Bulgaristan'ın hudutları Ege Denizi'ne dayanıyordu. İngiltere ancak o zaman işe karıştı. O İngiltere ki, bütün savaş boyunca Türkler, boşuna yardım edeceğini ummuş ve istemişlerdi. Şimdi de İngiltere, Türklerin imdadına koşuyor değildi, tek amacı Hindistan yolunu korumaktı. Berlin'de yeni bir kongre toplandı. Başkan: Demir Başvekil (Bismark) Türkiye Avrupası, Ayastefanos Antlaşması'na kıyasla, bu kongreden daha az zararlı çıktı ama yine de en iyi eyaletlerini kaybetti. Üstelik Bosna-Hersek'in

Avusturyalılar tarafından işgaline de eyvallah demek zorunda kaldı. Tuna ile Sava arasında kalan ve o güne kadar Avrupa Türkiyesi diye tanınan muhteşem topraklar. Karadeniz ve Marmara'dan Adriyatik'e kadar uzanan ve en dar yerleri 10-12 fersahı aşmayan bir kara şeridi olup çıktı. Şunu da söylemeliyiz ki: İngiltere "hizmet"ini pahalıya ödetti. Ayastefanos'un ferdasında, şaşkına dönen padişahtan Asyâ-yı Türkî'yi korumak bahanesiyle Kıbrıs Adası'nı kopardı. Oxford'dan yetişen liberal tarihçiler, bu vakadan pek söz etmezler. İngiltere artık hiçbir kurtuluş çaresi kalmadığı anda mağdurun imdadına koşuyor ve topraklarından bir parçasını koparmak suretiyle hân-ı yağmaya katılıyordu. Kaldı ki, garanti vaadi de tutulmadı. Çünkü Berlin Antlaşması, Devlet-i Aliye'yi Asya'daki topraklarının kuzey eyaletlerini Ruslara bırakmaya zorladı. Londra'ya dönen Disraeli «I bring you peace with Cyprus» dese daha yerinde olurdu.

Notlar

Sedad Zeki tarihimizin büyük felaketlerle dolu bu bir kaç yılını çok kısa geçmiş. Belli ki, muhatabı, milletlerarası münasebetleri çok iyi biliyor. Bugünün hafızası perişan, dikkati gevşek, okuyucularına bazı hatırlatmalar yapmak lüzumunu duyuyoruz. Önce şurasını belirtelim: Türkiye'nin Tanzimat'tan bu yana bir buçuk asırlık tarihi henüz yazılmamıştır. Tarihi Cevdet, Encümen-i Dâniş kararıyla Hammer'i tamamlamak için kaleme alınmıştı, yani, 1776 ila 1826 arasında cereyan eden vukuatı tespit ve izah edecekti. Lütfi Tarihi, Cevdet Paşa tarihini devam ettirecekti. Lütfi Efendi, Cevdet Paşa'ya kıyasla, çok sığ bir vakanüvis, üstelik tarihinin bütünü hala bastırılmamıştır. Cevdet Paşa'nın Lütfi Efendi'ye yolladığı tezkerelerle Saray için yazdığı Mâruzât çok şükür elimizdedir. Devrin çehresini, kalın çizgilerle de olsa, Paşa'nın günü gününe kaleme aldığı o nefis hatıralar

sayesinde takip edebiliyoruz. Evet, arayıcıların tecessüsüne açık yüzlerce kitap var, ayıklanmamış, değerlendirilmemiş, bazen kinle, bazen sevgiyle dolu bu vesikalar ancak tarih şuuruna sahip tenkit ve tahkik metodlarına aşina üç beş münevvere hitap ediyor. Yakın maziyi tanımak isteyen okuyucuların istifadesine açık tek eser İbnül Emin Mahmud Kemal Bey'in "Son Sadrazamlar"ı ile Pakalın'ın "Son Sadrazamlar ve Başvekiller"i. Son Sadrazamlar eşsiz bir hazine. Mahmud Kemal o çağa ait bütün vesikaları incelemiş, okuyucuya çok iyi hazırlanmış dosyalar sunuyor, ne var ki üstadın dilini anlayacak, üslubunu sökecek çağdaşlarımızın sayısı onlar hanesini aşmaz. Tarihçi tarafsız kalmaya çok özenmiştir, leh ve aleyhdeki bütün delilleri taramış, şahitleri konuşturmuş; bazen kesin hükümlere varmış, bazen de, ihtiyatı elden bırakmayarak, davayı askıda bırakmıştır. Elbette ki hiç bir tarihçi devrinin peşin hükümlerinden büsbütün kurtulamaz. İnsan ilimlerini ideolofik cüruflarından sıyırmak hiç bir kula nasip olmamıştır henüz, bununla beraber, çeşitli dillerde kaleme alınan tarihî hatıralar içinde "Son Sadrazamlar" kadar insaflısına rastlamak da hemen hemen kabil değildir. Okuyucu Sedad Zeki'nin dokunup geçtiği vakalar hakkında esaslı bir bilgi edinmek isterse o büyük kaynaktan geniş ölçüde faydalanabilir. Ansiklopedik mahiyette malumat için elimizde Yılmaz Öztuna'nın ondört ciltlik "Türk Tarihi" var. "Huz ma sefa, da'ma keder" (hoşuna gideni al, gitmeyeni bırak). Unutulmasın ki bu notlar sadece hafızaları tazelemek amacıyla yazılmıştır.

III. SELİM'DEN ABDÜLAZİZ'E

İnkılaplar Tarihi

Devlet yeterli malî kaynaklardan mahrum bırakılmıştı. Şimdi de bu duruma nasıl gelindiğini anlatalım.

Ne garip tezat... Rusya ile hemhudud devletler, sözde hükümran; hakikatte bu hükümranlık bir takım mükellefiyetlerden ibaret. Bu mükellefiyetler nasıl yerine getirilecek? Yetkiler ellerinden alınmış. Devleti yabancı ülkelerde temsil gibi pahalı bir işi, asayişi, bilhassa millî müdafaayı, ordu ve donanmanın iaşesini sağlamak zorunda bu devletler... Türkiye ezelden beri askerî bir devlet. Orduyu ayakta tutmak ne muazzam yük! XIX. asrın son çeyreği ile XX. asrın başlarında hazine gelirinin yüzde sekseni bu işe harcanmaktadır (14 milyonun 9 milyonu). Dahası da var, giderek her çeşit esliha ve mühimmatın tekeli, sanayileşmiş Avrupa'nın eline geçmektedir. XIX. asrın başlarında, bir Asya devleti kendi gemilerini inşa edebilir, top dökümhaneleri kurabilirdi. 1860'dan sonra ahşap gemilerin yerini zırhlılar almıştır. Bunlara sahip olmak isteyen, Avrupa'ya ısmarlamak zorundadır. Top ve tüfekleri de Avrupa'dan getirtmek lâzım. Sevsinler böyle hükümranlığı...

Tezadlar bitti mi? Hayır. Liberal Avrupa efkâr-ı umûmîyesi, Türkiye'de idarî ve adlî ıslâhat istiyor, "yoksa seni desteklemem, dostluğumu kazanamazsın" diyordu.

İyi ama bu işi nasıl yapacaktık? İdarî çarkları çoğaltmak, modern mahkemeler kurmak, mektepler açmak. Ve o zamana kadar geçimlerini erbab-ı mesalih'den temin eden memurları maaşa geçirmek... Hem de bütün bunları keseye davranmadan başarmak. Hazine tamtakır... Tek çözüm yolu, ya idare-i maslahat, yahut tefecilerden, ödünç almak. Devlet bocalarken, Avrupa karşımıza geçmiş, "beceremiyorsunuz; ne ayıp, ne ayıp" diyordu. İktisadî sefaletimizi diline doluyor, hazinenin haliyle alay ediyordu. Kamu hizmetlerinden mahrum bir ülkeydik, ona göre.

Kapitülasyonların kazaî ve siyasî yönleri de var. Ama iktisadî hükümler olmasa, bunlar o kadar tehlikeli olmayabilirdi. Evet, bu hükümler yabancıya imtiyaz sağlıyordu. Yabancı, artık vergiden muaf, adalet karşısında ayrıcalıklı ve çok kere misafir bulunduğu ülkenin idare âmirlerini ve zabıtasını takmayan bir imtiyazlı. Elbette ki, böyle bir imtiyaz dırıltılara yol açacaktı ve açtı da. intelijansiya iktidardan koptu ve devrimci bir güç haline geldi. Ne var ki, kapitülasyonlarda gümrük ve iktisada ait hükümler olmasa, bu imtiyazlar devlet maliyesini altüst edemez, çok çok bir izzet-i nefs yarası olarak kalırdı.

İşte, Rusya ile hemhudud devletlerin "Batılılaşma" yahut "inkılâplar" tarihi böyle bir sefalet, böyle bir perişanlık zemini üzerinde cereyan etmiştir ve etmektedir.

III. Selim'le çevresindeki bir avuç insan, Devlet-i Aliye'yi bekleyen feci akıbetten endişelenip orduyu Batı Avrupa modeline göre yenibaştan kurmayı düşündüler.

Ruslar, Osmanlı Ordusu'nun ne kadar yetersiz olduğunu ispat etmişlerdi. Oysa Ruslar, 125 yıldan beri Batı'yı taklit etmektedirler. Yeniçeriler çağdaşlaşmaya yanaşmamaktadırlar. Padişah, onların yanında yeni bir askerî teşkilât (milis) kurdu. Sayıca küçük bir teşkilât, çünkü devletin parası yoktur. Mevcud para da yeniçerilerin iaşesine harcanmaktaydı.

1808'de ayaklanan yeniçeriler, yeni teşkilâtı da ıslahatçı padişahı da sildi süpürdü. Bunu takib eden 18 yıl boyunca, Osmanlı ülkesinde hiçbir ıslahat teşebbüsü görülmez.

II. Mahmud sabırsızlık içindedir, yeniçeri baskısından kurtulmaya can atar, ama kolay mı? Mehmet Ali Paşa, Bonaparte'ın Mısır seferinden sonra, 1805'de Memlûkları boğazlayarak, Mısır valisi olmuştur. 1811'de Mısır'ın tek sahibidir artık. Napoleon'un eski subaylarını, bilhassa Albay Selves'i hizmetine alır. Selves, Süleyman Paşa olur ve Mısır ordusunu kurar. Arabistan yeniden ele geçirilir, Sudan fethedilir.

II. Mahmud tarafından çağrılan İbrahim Paşa, Mora isyanını bastırmaya yardım eder. Mısır'dan gelen kıtalar, bu işde çok faydalı olur. Navarin ve Edirne bozgunları Mehmet Ali'nin itibarını zedelemez. II. Mahmud'a gelince... Padişah 1826 da yeniçerileri tepelemiştir(*). Ama kurduğu yeni ordu

Vakâ-i Hayriye ve Cevdet Paşa

Cevdet Paşa, ağırbaşlı, dürüst bir medreseli. Batı'ya âşık, fakat Doğudan kopamıyor. Geleneğin adamı. Coşmaktan, ölçüyü kaçırmaktan utanıyor gibi. Şiirlerinde kendisi yok. Hayatında iki facia var. Biri yabancı dil öğrenmemiş olması...

Medresenin ciddî disiplininden geçen, bu çalışkan, bu ağırbaşlı devlet adamı, yerden biten mantarlar gibi çevresini saran zıpçıktı intelijansiyadan nefret eder. Merhaleleri birer birer geçmemiş, her basamağın çilesini çekmemişlerdir, fakat bağırıp çağıran ve küçük dağları biz yarattık diye haykıran onlardır. Paşanın içine şüphe düşmüştür. Kendi değerinden şüphe, takdis ettiği değerlerden şüphe.

Paşayı can evinden yaralayan ikinci facia da şu: Encümen-i Dâniş tarafından Hammer tarihini tamamlamağa yani 1776'den 1825'lere kadar Osmanlı tarihini yazmağa memur edilmiştir. Bu hayırlı işe bütün gücü ile sarılan Cevdet, yüklendiği vazifenin ne çetin, ne mesuliyetli bir teşebbüs olduğunu çok geç anlamıştır.

Evet, kendisinden beklenilen, tarafsız bir vak'anüvislik değil, Tanzimatın müdafaasıdır. Tanzimatın temeli, yeniçeriliğin ilgası. Paşa, bu asırlık ocağın imhasını nasıl alkışlıyabilir? Tarih-i Cevdet, ilk cildinden son cildine kadar, 1826 katliamını mucip sebeplere dayamak endişesini güder. Paşa böyle bir müdafaanâmeyi tam bir gönül huzuru içinde kaleme alamazdı. Nitekim Sadullah Paşa'ya yazdığı mektupta zamirini ifşa etmektedir. (Bkz. Tezâkir, IV, s. 218).

Kısaca, Paşanın trajedisi -kişi olarak- takdis ettiği değerlerden kuşkulanmak zorunda kalması; tarihçi olarak, (ömrünün en büyük eserinin temeli olan) yeniçeri katliâmının isabet ve hakkaniyetine itimat etmez olmasıdır.

Tarihimizde mukaddes sayılan bazı olaylar var. Üzerlerinde tartışma açılmaz. Yazarların vazifesi kalıplaşmış hükümleri nesilden nesile aktarmak. Petro'nun ıslahatı neden başarıya ulaştı? II. Mahmud'un teşebbüsleri niçin umulan neticeyi vermedi? Cevdet Paşa'yı dinleyelim:

Yeniçerilerin ilgası strelitz askerinin ilgasına bazı yönleri ile benzer ama birçok yönleriyle de farklıdır. Şöyle ki, devlet denen içtimaî bütün esas olarak üç tabakaya ayrılır: Padişah ve saray "vücuh ve eşraf-ı millet" halk. Bu üç sınıf arasında denge varsa cemiyet akenk içindedir. Yoksa ahenk bozulur. Bozuk sözler, buruk sesler işitilir. Son bu üç sınıftan hangisi önce davranıp ahengi düzeltirse cemiyet çok defa onun havasını çalar ve hükümet o perdeden dem vurur.

İngiltere'de ilk davranan asilzadeler olmuş. Islahata onlar kalkışmış önce. Bu itibarla onların isteğine uygun meşrutî bir hükümet kurulmuş. Fransa'da yüksek ve orta tabakalar davranamamış, işin başına aşağı tabaka geçmiş ve Cumhuriyet yoluna gidilmiştir. Rusya'da ise ıslahata tabaka-yı ülyadan başlandı. En kavi bir hükümet-i mutlaka kuruldu. Bizde de ıslahata başlayan padişah oldu, bu bakımdan yeniçerinin ilgası strelitz askerinin ilgasına benzer. Lâkin yeniçeri Devlet-i Aliye'nin kalbinde bir kanser gibiydi. Strelitz askeri ise Rusya'nın omzunda bir ur idi. Yeniçerilik Osmanlıların iliğine işlemiş ve ocaklar "asabiyet-i milliye" yerine geçmiş, devletin bütün dairelerini sarmıştı. Neredeyse devletin kendisiydi yeniçerilik. Yeniçeriler kaldırılınca İslâm'ın kuvve-yi asabiyesine zaaf geldi. Açılan yerler nizamî askerlerle doldurulamadı, pek çok ıslahat-ı dâhiliye icrası lâzım geldi, oysa

devletimiz adem-i merkeziyet ile yönetilen bir ülke idi, eyaletin biri diğerine benzemezdi, idareleri de başka başkaydı. Bu farkları dikkate alarak ıslahatı ona göre yapmak gerekiyordu. Strelitz askeri yeniçeri gibi Rusya'nın ne canıydı ne kanı.

Kavmiyet ve milliyetin ayrılmaz bir parçası değildi. Strelitz askeri kaldırılınca yalnız orduda boşluklar açıldı, bu boşluklar da nizamî askerlerle dolup taştı. Rusya'nın içte karşılaştığı güçlükler bizim müşkilâtımızla kıyas edilemezdi. Petro bir yandan orduyu ıslah ederken bir yandan da lüzumlu olan diğer ıslahatı yapıverdi. Biz de bir takım teşebbüslerde bulunduk ama bu teşebbüsler hikmete ve memleketin icab-ı haline uymuyordu. Bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak için üç şey lâzım: İlim, irade ve kudret. Bu üç vasıf Petro'da toplanmıştı. Strelitz ocağını ilga ile gücünü artırdı, lüzumlu ıslahatı derhal yaptı, sanayi ve ticaretin ilerlemesi için lüzumlu tedbirleri aldı, körü körüne taklit yoluna gitmedi.

Mehmet Ali Paşa'nın hali ona biraz benzer. Çünkü Mısır'da ıslahata mani olan Kölemenler bigâne bir kavim olup ahaliden değillerdi. Onlar ortadan kalkınca memleket her türlü ıslahata açılmış oldu. Kavalalı sefahat yolunda Avrupa'yı taklit etmedi, sadece ilerleme yollarını aradı ve batının usullerini benimsedi. Gerek askerce gerek mülkçe bilgili kimseler yetiştirdi ve Mısır'da kısa zamanda kuvvetli bir hükümet kurdu.

Sultan Mahmud da azimkar ve iradeli idi, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı. Yalnız Petro gibi Avrupa'ya gitmemişti, gidemezdi de. Dâhilen ve haricen lâzım olan bilgiyi elde etmek, devletin beyni olan vekillere ait idi; işbaşında gerekli ıslahatı başaracak güçlü insanlara ihtiyaç vardı. Oysa o dönemde iş başında olanlar değersiz kimselerdi. Hüsrev Paşa olmasa belki de nizamiye askerleri bile tertip ve tanzim olunamazdı. Vaka-i Hayriye'den sonra devlet gemisinin dümenini eline alan Pertev Paşa tekke şeyhlerinin sözüyle hareket ederek Edirne Antlaşması'yla sonuçlanan meş'um seferin açılmasına ve sonra da Cezayir'in elden gitmesine sebeb oldu. Hayli müddet dâhilî ıslahat yerine iç savaşlarla uğraşıldı. Memleket harab oldu. Devlet bitab oldu. Sonra da sırf taklit yoluna gidildi. Bunda da ifrat edildi. Binanın temeline ve duvarlarına bakılmadı, nakısına özenildi. (Sadullah Paşa'nın mektubuna cevap)

120

1828-29'da Nikola'nın Rusları tarafından mağlup edilir. Ve bu yüzden, sultanın itibarı sarsılır... Mehmet Ali durur mu? Bir yolunu bulup hır çıkarır. Akkâ'ya el koyar. Suriye ve Anadolu'yu aşarak İstanbul kapılarına kadar dayanır. Suriye ile Kilikya'yı Mehmet Ali'ye kazandıran Kütahya Barış antlaşması, Mısır valisinin zaferini belgeler... Fransa destekler paşayı ve bütün Avrupa alkışlar. Türk Doğu'nun ağırlık merkezi, İstanbul'dan Kahire'ye kaymış gibidir. 1839'da iki rakip arasında yeni bir savaş patlak verir. Bu defa kavgayı çıkaran II. Mahmud'dur. Muhasamat, düvel-i muazzamanın araya girmesiyle durdurulur. Mahmud ölür, tahta 16 yaşındaki Abdülmecid geçer. Gülhane Hatt-ı Hümayunu... Padişah, bu fermanla, ülkesine yeni bir düzen vermeyi, örfî (keyfî) davranışları sona erdirmeyi taahhüd etmekle kalmaz, Sanayi ve Ticâret Avrupa'sının ekmeğine yağ süren 1838 Ticâret Antlaşması'nı da tasdik ve teyid eder. Eh, "Liberalizm", çömezinin ülkesine girmiştir. Avrupa tercihlerini neden saklasın artık? Mehmet Ali Mısır'a çekilmeye ve oradan çıkmamaya zorlanır. Tekrar "Osmanlı ağılı"na girer Kavalalı, üstelik eski mükellefiyetlerine yenileri de eklenir.[17]

121

[17] Gerek Selim ve Mahmud, gerekse Mehmet Ali anlamıştı ki, Müslüman Avrupa'nın idarî ve siyasî alanda gerçek bir teceddüd yapması için zafere ihtiyaç vardı. Bir zafer kazanılırsa, yeni bir kalkınma başlatılabilirdi belki. Rusya'da öyle olmamış mıydı? Büyük Petro'yu unutmamışlardı: Çar, eski giyim kuşam âdetlerini kökünden değiştirmiş, uysal bir idare kurmuş, küstah ve edepsiz bir orduyu yok etmiş, Avrupa usulünce tâlim görmüş bir ordu teşkil etmişti. Eğer Petro, Poltava'da XII. Charles'ın İsveçlilerini yenilgiye uğratmasa, bu teşebbüslerin hiçbiri başarılı olamazdı. II. Mahmud, Navarin'de, Edirne'de, Nizip'de yenildi. Hedefine daha çok yaklaşan Mehmet Ali bozguna uğradı sonunda. Türkiye'deki ıslahat hareketinin başlıca talihsizliği bu.

1841'den itibaren, Tanzimat uygulanmaya başlanır; ordunun yeni baştan teşkilatlanması, mekteplerin, mahkemelerin kurulması, idarede koyu bir merkeziyetçilik ve az sonra yeni bir adlî teşkilat ile Fransa'nın tıpkısı bir usul-i muhakemât... Avrupa'dan müşavirler, hocalar getirtilir. Yabancı diller ve daha da çok Fransızca okutulur. Batı mektep ve üniversitelerine talebeler yollanır. Merkezî hükümetin eyâletler üzerindeki hâkimiyeti güçlenir. Orduya gelince... Kuvvetini sabırlı, itaatkâr, cesur ve daima savaşa koşmaya hazır bir milletten alan bu müessese kendini toplar. Bab-ı Âli'ye Batılılaşmış devlet adamları ve vekiller doldurulur, Reşid, Âli, Fuad Paşalar gibi.

Ama daha önce de söylemiştik. Ciddî olarak, ıslâhat yapabilmek için gelişen bir ekonomiye ihtiyaç vardır. Devletin yeteri kadar geliri olması şart. Oysa 1850'de toprakça çok geniş ve nüfusça kalabalık olan devletin bütün geliri 200 milyon altın frankı aşmamaktadır. 1854 – 55'te Moskova'nın eski rüyasını gerçekleştirmek isteyen Çar I. Nikola, Bizans'ı fethetmeye kalkışır. Ve karşısında, İngiliz - Fransız koalisyonunu bulur. İngiltere en verimli sömürgesini, Hindistan yolunu müdafaa etmektedir. III. Napolyon ise, I. Aleksandre'ın kardeşinden, amcasının öcünü aldığı için mutludur. Rusya güçbelâ yenilmiştir ama Türkiye hiç de zafer kazanmış değildir. Çünkü ordusu, savaşta ikinci planda kalmıştır. Bununla beraber, 1856 Paris Kongresi'nde "Avrupa Ailesi" içine daha ciddî olarak ithâl edilmiş gibi davranılır. Padişah'a artık "şevketlû, azametlû" (Sa hautesse) denmeyecektir, daha şatafatlı bir unvan kullanılacaktır: "Haşmetmeab hazretleri" (Votre majeste).

Buna mukabil, zât-ı şâhâne yeni bir Hatt-ı Hümayûn'la asrîleşme yolunda sebat edeceğini taahhüt eyler. Ahvâl ve şerait icabı Paris ve Londra pazarları Osmanlı'ya açılmış oluyordu. O zamandan başlayarak, yirmi yıl boyunca,

yabancı istikraz Osmanlı bütçesi için vazgeçilmez bir kaynak olur. Fuad Paşa "Devlet istikrarsız yaşayamaz" der. Ne yazık ki, deva illetten daha vahimdir. 1861'de, 1839'un delikanlı padişahı Abdülmecid ölür ve yerine kardeşi Abdülaziz tahta çıkar. Havai ve gösterişe düşkün bir padişah. Padişahlık vazifesini yapmaz. Ateş pahasına zırhlı bir filo satın alarak malî sıkıntıyı bir kat daha artırır. 1870'e kadar iktisadî ve malî durum gitgide ağırlaşır. Ne var ki, milletlerarası plânda Kırım Savaşı'ndaki müttefikleri tarafından desteklenen devlet, dış tehlikelere karşı güven altındadır. Şaşaalı bir inhitat devresi.

Yeni bir güç: İntelijansiya

Yazımızın burasında, 1855-1856'dan sonraki siyasî gelişmede son derece mühim olan bir gerçeğe işaret edelim: Batılılaşmış bir intelijansiyanın teşekkülü.[18] Bu zümrenin üyeleri daha çok zabit ve memur adayları; ayrıca avukatlar, hekimler ve yazarlar. İntelijansiyayı yaratan âmilleri şöyle sıralayabiliriz: Batı ile daha sıkı temaslar (bilhassa Avrupa'ya yollanan talebeler), modernleşen mektepler, o zamana kadar bilinmeyen Avrupa dillerinin yayılması. Coşkun birer vatanperver olan bu intelijansiya, resmî neşriyatın Tanzimat'ı övmek için kullandığı şatafatlı düsturları lüzumundan fazla ciddiye almıştır. Yıllar geçtikçe bu düsturların kofluğu ortaya çıkar imparatorluk eski şevketine kavuşmak şöyle dursun, küstah ve müstehzi yabancıların oyuncağı ve alay mevzuu hâline gelir, intelijansiyanın öfkesi de artar. Saray ile Bab-ı Âli'nin temsil ettiği an'anevî iktidarla intelijansiya arasındaki uçurum derinleşir. 1841'den beri intelijansiyaya öncülük eden iktidar,

[18] İntelijansiya: Bakınız Cemil Meriç, Mağaradakiler "İntelijansiya yahut Rusya'da Aydın" not. 6 (XIX. asırda Rusya.

şimdi maceracılıktan kaçıyor, dış tehlikelerden çekiniyor, ayakta durmak için büyük devletlerin rekabetinden faydalanmaya, zaman kazanmaya, saman altından su yürütmeye bakıyordu. II. Mahmud'un akıbeti unutulmamıştı henüz. 1828'de Navarin'in ferdasında Nikola'nın ordusuna meydan okuyan padişah Edirne"de yüz kızartıcı bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştı. Yeni iktidar aynı hataya düşmek istemiyordu. Filhakika, 1841'den 1918'e kadar uzanan devrede, an'anevî iktidar dizginleri elinde tuttuğu müddetçe, memleket maceraya sürüklenmemiş, inhitat şaşaalı olmakta devam etmiştir. Ama intelijansiya sözünü geçirmeye (1876–78) veya iktidarı ele almaya (1908-18) muvaffak olunca buhran baş göstermiştir, şiddetli bir buhran. İkincisi öldürücü olmuştur bu buhranların.[19]

Evet, iktidar bu hırçın ve batılılaşmış intelijansiya ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Avrupa'da yaygın olan kanaatin aksine, gerici cereyanlar, dinî taassup vs. hiç bir zaman gerçekten tehlikeli olmamıştır.

1908 – 1918 BUHRANI İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

Amca ile Yeğen

1908'deyiz. Abdülhamid 30 yıldan beri imparatorluğun başındadır. Ve bütün devre damgasını vurmuştur. Ayırıcı vasfı: Mahmud'dan ve 1841'den beri yeni bir düzene sokulan ananevi iktidar tarafından takip edilen siyasetin klasik bir temsilcisi olmak. Kazaya rıza politikası diyeceksiniz. Belki, ama bir hayatını sürdürme, bir direnme politikası da. Padişah başka ne yapabilirdi? İdarenin gemlerini bir an elinden kaçırdığı için devlet bu hallere düşmüştü. Manzara ortadaydı. Midhat Paşa ve yandaşlarından nefret ediyordu dik başlı ve maceracıydılar. "Siyasi intelijensiya" ne bahasına olursa olsun "zafer" diyordu. Padişah bu intelijansiyanın arzularına karşı koyamadığı, onu dizginlemeye cesaret edemediği için kendi kendine kızıyordu. "Böyle yapmamalıydım" dedikçe kini bir kat daha alevleniyordu. Gerçek şu ki, "Kânun-i Esasi'nin babası" diye adlandırılan Midhat Paşaya beslediği düşmanlığın asıl kaynağı hukuk-u şahaneyi sınırlamaya yeltenmesinden fazla kendi cesaretsizliği. Evet, Mithat iki padişahı tahttan indirmişti ama Abdülhamid'in bir türlü sönmeyen kini alaşağı edilme endişesinden ziyade kendi kendini suçlamasından ileri geliyordu. Filhakika, Murad rızasıyla halledilmişti ve bundan yararlanan da kendi olmuştu. Ama bu hatıralardan da rahatsız olmuyor değildi. Bilhassa amcası Abdülaziz'i unutamıyordu bir türlü.

[19] Evet, bu intelijansiya iktidardaki ıslâhat teşebbüsünün mahsûlü, ama bu ihtilalci intelijansiyanın ortaya çıkışı an'anevî iktidar için öldürücü olmuştur. Başka bir deyişle, iktidar, mezar kazıcısını kendi yaratmıştır. Kaldı ki bu olay yalnız Türkiye'ye münhasır da değildir. İran'da Şah Kaçar'ın, Çin'de Gökün Oğlu'nun (on bin yılın sultanı) sukutu, buna benzer bir gelişmenin sonucudur. Batılılar tarafından şiddetle tartaklanan Japonya'daki Soğun Toku Gaba'nın düşmesini de (1858–1868) aynı sebebe bağlıyabiliriz. Bütün bu durumlarda altın yumurtlayan tavuğu Avrupa öldürmüş; kendisi için biçilmiş kaftan olan rejimlerin kanına Avrupa girmiştir. Avrupa için hükümdarlar insan sürülerinin ömür boyu itaat edecekleri birer çobandı. Onları tebaalarının gözünde iki paralık etmek için her kabalığı, her hakareti reva gördü. İşte Batı'nın affedilmez hatası.

“Adamsendeciliğinin”, nazırlarına körü körüne itaat etmesinin kurbanı olmuştu.

Esasen Abdülhamid, mizaç bakımından amcasının taban tabana zıddıdır. Evvela vücutça: Abdülaziz uzun boylu, şişman, gözleri parlak, alnı dar, kanlı canlı bir zat; Abdülhamid, aşağı yukarı kısa boylu, sıska ve biraz kambur. Teni esmere yakın, kocaman bir burun, derin göz çukurlarında kaybolan gözler. Amca zevklerinde aşırı, yeğen kanaatkâr ve nefsine hâkim. Manevi bakımdan da tam bir zıddiyet: Abdülaziz padişahlık görevini ihmal etmişti. Abdülhamid lüzumundan fazla padişahtı. Yegâne karar mercii kendisiydi. Bütün işler Yıldız Sarayı’nda çözümlenir, bütün pazarlıklar orada yapılırdı. Bitmez muhabereler yüzünden kendini de tüketir, kâtiplerin de canına okurdu. Abdülaziz, deminde söyledik, herkese güvenirdi. Abdülhamid’in kimseye itimadı yoktu. Baş başa verip kazan kaynatmasınlar, fesat çıkarmasınlar diye nazırlarını gözünün önünden ayırmaz, onları sadık birer bende haline getirmek isterdi. Abdülaziz sabırsızdı. Devlet işlerinden söz açan başvekilini sonuna kadar dinlemez, hiçbir şeyi nihayetine kadar okumazdı, hatta methiyeleri bile. Abdülhamid her şeyi okurdu: Bütün mektupları, bütün jurnalleri, liberal Avrupa basınının aleyhinde döktürdüğü en zehirli hicivlere varıncaya kadar eline geçen her şeyi, hem de tek satır atlamadan okurdu. Vatanperverlerin yazlıkları da caba. Yüzde yüz inanmıştı ki, devlet ellerine tevdi edilen mukaddes bir emanettir. Başlıca vazifesi: emaneti olduğu gibi muhafaza etmek ve gelecek nesillere hesap vermektir. Bu görevi yerine getirirken milletin de yardımcı olmasını istiyor, ama nasıl yardım edeceğini kendi tayin etmeli. Unutmak mümkün müydü? Türk intelijansiyası başıboş bırakılınca gemi azıya almış, vatanperverliği yüzünden ihtiyatsızlığa sürüklenmiş, memleketi de felakete atmıştı. Üstelik Abdülhamid sessizliğe de âşıktı, her patırdıya,

her gürültülü nümayişe düşmandı, adeta marazi bir düşmanlık. Bu ruh haleti yüzünden liberal metotları, meşrutiyetçiliği büsbütün sevimsiz buluyordu.

Kısaca, dahilde mutlak otorite peşindeydi. Yıllarla daha da güçlenen bir tutku. Matbuata intişardan önce sansür konacak, gazeteler zamanla resmi haberlerin yayıcısı olacak, Zât-ı Şahane ile hükümetini övücüsü durumuna düşecektir. Roman, tiyatro, dış dünyadan haberler, her şey sansürden geçirilmekte, rejim aleyhinde yorumlanabilecek en küçük bir imaya izin verilmemektedir. Toplantılar yasak, demekler kontrole tabi İstanbul’u hafiyeler sarmış. Saraya jurnaller yağıyor. Hepsi de, birbirinden daha endişe verici haberlerle dolu.

Şahane Münzevi

Saltanat yılları uzadıkça hükümdar. Yıldız Köşkü’ne daha çok kapanıyor. Bir tepede kâin olan bu saray, selefinin oturduğu Dolma Bahçe’den daha kolay korunabilir. Nadiren çıkıyor saraydan, sonraları aşağı yukarı hiç çıkmıyor. Cuma namazlarını Saray-ı Hümayun’a 300 metre ötede bir camide kılmaya başlıyor. Namaza arabayla gitmektedir. Önünde askerler, çevresinde muhafızlar ve saray erkânı.

Bu ihtiyarî inziva, şahane münzeviyi bir nevi umacı, bir nevi korkuluk haline sokmuştur. Evet, insanî zaaflarını gizlemiştir ama meziyetlerine, kabiliyetlerine de gölge düşürmüştür. Kendi kendime sormuşumdur: “Acaba bu davranış korku kadar bir hesaba da mı dayanıyordu? Samimiyet hiçbir ülkede doğuda olduğu kadar saygısızlığı körüklemez. Hiçbir ülkede sükût bilgelik alâmeti sayılamaz.

Nezaket Doğu'daki kadar kısır, babacanlık, Doğu'daki kadar tehlikeli değildir. Orada hükümdar, milletine serbestçe ve sık sık gösteremez kendini; meğerki sert, hatta insafsız davransın. En küçük vesilelerle izhar-ı zulm etmekten çekinmesin. Yoksa tebaasının itaat ve saygısını çabucak kaybeder."

Oysa Abdülhamid katiyen zalim değildi. Adına ve hatırasına eklenen "Kızıl Sultan" lâkabı tarihin en büyük yalanı. Boğdurulup yok edilen devrimci talebeler masalı yalan, çuvallara dikilip Boğaz'ın sularına atılan saraylı kadınlar hikâyesi yalan! Tam tersine... Abdülhamid şiddetten nefret ederdi. Tahammül edemezdi kan akmasına, maddî eza duyardı. Nefret ederdi darağacından. Affetme salahiyetini her vesileyle kullanırdı. Hatta suiistimal ederdi. Nizamî muhakeme tarafından verilen idam hükümlerinin hemen hepsi otomatik olarak sürgüne tahvil edilirdi. Siyasî hasımlarına karşı başlıca silahı sürgündü. Ustaca derecelendirilmiş bir sürgün: Yemen veya Fizan'da gözaltında bulundurulmaktan tutunda Payitaht'tan az veya çok uzak vilayet veya kazalarda valilik veya kaymakamlığa kadar. Sürgüne yollanılan maaş alır, iaşe ve ibatesi temin edilir ve daima Payitaht'a dönmek ümidini muhafaza ederdi. Çok defa efendi olarak gidilir, bey olarak dönülür, paşa olarak dönülürdü. Belki bu da bir hesaba dayanıyordu.

Abdülhamid'in ayırıcı vasfı trimetrik (düzenleyici) olmaktır, kombinezonlara bayılır, kesin çözümlemelerden hoşlanmaz. Hiçbir bağlılığı önceden reddetmez, sönmez bir kin tutuşturmak istemez. Şiarı: korksunlar ama nefret etmesinler. Bir kelimeyle faydacı ve şüpheci. Ne var ki, bu vasıflarının altında hakşinas ve âdil bir hükümdar saklıdır. Tebaalarının -siyasî olması da- medenî haklarına saygılı herkesin mülkiyet hukukuna riayetkâr bir padişah.

Uzun süren saltanatı boyunca, makamından faydalanarak meşru olmayan bir kazanç elde etmeğe kalkıştığı veya birinin rızası hilafına ve kanunî bir tazminat ödemeden malını gasp ettiği görülmemiştir. Demek ki, munsif ve âdil oluşunu sadece hesaba ve sadece politikaya atfetmek doğru olmaz.

Avrupa Konseri

Bir kere buhran atlatılıp da gereken fedakârlıklar yapılınca, padişah "Avrupa Konseri" denilen teşekkülün ne menem şey olduğunu ve ona karşı nasıl davranmak lazım geldiğini anlamakta gecikmedi. Üyeler arasında düşünce birliği olmadıkça bir devletler topluluğu iş göremez. Cemiyet-i Akvam'ın başlıca üyeleri, Fransa ile İngiltere iken, Fransa ile İngiltere'nin ittifak halinde oldukları bütün konular da hakim-i mutlaktı bu cemiyet. Birleşmiş Milletler ise ABD ve SSCB hiç bir meselede anlaşmadığı için iş görememektedir. Onların öncüsü olan "Avrupa Konseri" de hiç bir noktada birleşemiyordu. Avrupa Konseri dünya hâkimiyetini ele geçirmek emelindeydi. Her devlet bu amacı takip ederken, öteki devletleri mümkün olduğu kadar tedirgin etmemeye, önüne geçilmez ihtilaflara yol açmamaya çalışıyordu. Hepsi de toprak arzularını sınırlamak kararındaydı. Bu karar Rusya ile hemhudud ülkeler ve bilhassa Çin ve Türkiye için daha da geçerliydi. Bıktırıncaya kadar tekrarlanan meşhur "statüko", "tamamiyet-i mülkiye" tekerlemelerinin mânâsı buydu. Devletlerin üzerinde anlaştıkları tek nokta, ticaret ve sanayiye açık kapı bırakmak, Türkiye'de ve İran'da "kapitüler" rejimi, Çin'de ise "imtiyazlar" rejimini sürdürmekti. Bu devletler, eski rakiplerin yerini alarak, kendilerini Avrupa Türkiyesi'nden kalan toprakların tabiî varisi saydıkları zaman durum gerçekten vahamet kazandı.

Avrupa topluluğunun ayakta durduğu XIX. asrın son 25 yılı yerinden oynamayan bu kaypak zeminde Abdülhamid devlet gemisini büyük bir ustalıkla yönetti. İtle dalaşmaktansa çalıyı dolaşmayı tercih etti. Daima uzlaşıcı, daima mümkün olan tavizleri vermeye hazırdı... Ancak tamamiyet-i mülkiye tehlikeye düşünce karşı koyar gibi davrandı. 1885'de Bulgar Prensliği Şarkî Romanya adı verilen Filipoli Eyaleti'ni ilhak edince müdahale etmedi. Berlin Muahedesi'nden beri zaten İstanbul'a bağlı değildi burası. Aynı yıl, Sırplar Bulgaristan'a savaş açıp yenilince yine ses çıkarmadı. Yalnızca bir kere, 1898'de, Avrupa'nın şımarık çocuğu Yunanistan, Girit'i' ilhak etmeye kalkışınca kınından çıkardı kılıcını: Teselya Savaşı, Türk Ordusu zafer kazandı ve sultan geçici bir zaman için halkın sevgisiyle kuşatıldı.

Abdülhamid Olmasaydı...

1877–1878 Savaşı Abdülhamid'i vahim bir durumla gerçek bir çöküşle karşı karşıya getirmiştir; yeni baştan derlenip toparlanmak, iktidarı ayakta tutmak için büyük bir cesarete, azimkârlığa ve dirayete ihtiyaç vardı. İngiliz tarihçisi Medlicott, "Berlin Kongresi ve Sonrası" adlı eserinde şöyle yazar: O kadar zeki ve hamiyetli genç bir padişaha sahip olmasaydı, Devlet-i Aliye büyük bir ihtimalle param parça olurdu. Toprakları insafsızca elinden alınmıştı, Rus askerlerinin ve onların kışkırttığı Slav halkının zulmünden kaçan bir sürü Müslüman muhacir akın etmişti İstanbul'a. Bu felaketler yetmiyormuş gibi malî buhran gittikçe korkunçlaşıyordu. Hemen hemen boş olan devlet hazinesine Berlin Muahedesi, Rusya'ya tazminat-ı harbiye ödemek gibi bir mecburiyet yüklemişti Nisbi bir denge sağlamak için yıllarca zamana ihtiyaç vardı. Padişah bu işe adadı kendini, adadı ama gayretleri iki taarruzla engellendi. Şark buhranının bir nevi harman sonu ganimeti: Fransa 1882'de Tunus'u gasp etti.

130

İngiltere Mısır'ı işgal etti.

Bu "kibarca" davranışları mümkün kılan, Tunus'un da, Mısır'ın da merkezden uzak olması; Rusya bana da yok mu diyemeyecekti. Allah için şurasını da söyleyelim: Berlin Kongresi'nde Türkiye çıkarları fazla gözetilmemiş de olsa Rusya'nın çok kârlı çıkmamasına dikkat edilmişti.

Avrupa Türkiye'sinde bağımsız veya yarı-bağımsız kalan devletler zinciri (Romanya, Bulgaristan, Sırbistan) yaratmak, Rusya'nın açık denize ve İstanbul'a ilerlemesini durduracak bir engel yaratmak demekti. Nitekim Ruslar da kızmış, faka bastıklarını anlamışlardı. Bir Alman prensinin vesayetine terk edilen Bulgarlar bu vesayetten kurtulmaya can atıyor. Batı devletleriyle Avusturya'nın kendilerine destek olmasını istiyorlardı. Sırbistan ve Karadağ, daha çok Rusya'ya bağlı idi. Ne var ki, coğrafi bakımdan Bizans'a giden yol üzerinde değillerdi. Romanya ise siyasi bakımdan Almanya'nın parçasıydı, kültür bakımından Fransa'nın. Bölge diplomasisinin bütün imkânlarını sunuyordu bu ülkeler. Padişah bu imkânlardan ustaca faydalanacaktı. 26 sene büyük devletlerle oynayacağı kumar da koz olarak kullanacaktı onları. Balkan devletleri, o zamanlar Avrupa Türkiyesi denilen kara parçasının merkezine yani Makedonya'ya hep birden göz dikinceye kadar padişahın işine yaramıştı.

Kaleyi İçten Fethetmek

Çetin ve sıkıntılı bir politika, karşıdakiler ikiyüzlü, içten pazarlıklı ve netice olarak ne yapacağı belirsiz kimseler. Demin de arz ettik, devletler paylaşmaktan vazgeçmişlerdir şimdilik. Ama "Konser"in hasbî çabalarına rağmen imparatorluğu paylaşmak zaruri ve kabil-i tatbik olursa, hepsi de o gün için silâhlı olmak, müsaid durumda bulunmak istemektedir.

131

Hepsi de bir yolunu bulup işe karışmak kararında. Bunun için de, imparatorluk topraklarında "kendine bağlı" adamlar peyda etmeye çalışıyor. Bu niyet tabii olarak endişeler, karışıklıklar, sürtüşmeler yaratacaktı. Devletler suret-i haktan görünüp "medeniyet ve barış" adına bu çatışmaları önlemek istiyorlar güya. Avusturya Katolik Arnavutların arkasında, Fransa Lübnan Marunilerinin ve bir parça da doğu Katoliklerinin. İngiltere, şeyhleri ve daha ılımlı olarak Dürzîleri destekliyor. Ruslar, Ermenilerin koruyucusu. Çünkü artık Ortodokslarla uğraşmak gibi bir bahaneleri kalmamış. Bağımsız bir Yunan Devleti kurulmuş, başına Danimarkalı bir kral geçmiştir. Şu veya bu topluluğa arka çıkmayan tek devlet galiba Almanya. Osmanlı ricaline şirin görünmesi bundan. Padişah nezdindeki itibarını da bununla izah edebiliriz. Herkesin ağzında bir "ıslahat" teranesi, hem de tek değil birçok ıslahat söz konusu.

Hiçbir zaman bu kadar ıslahat lafı edilmemiştir. Bilen de bilmeyen de "böyle yapmamalıydınız" diyor; herkesin reçetesi elinde. İstiyor ki padişah yalnız kendi reçetesini kabul etsin ve uygulasın. Ne var ki, bütün bu hayır sahiplerinin unuttukları bir nokta var: Devlet-i Aliye bu reçeteleri tatbik edemez. Edemez çünkü daha önce mahallî sanayiinin verimini arttırmak, iktisadî bir altyapı kurmak, mübadeleyi kolaylaştıracak yolları inşa etmek ve böylece hem, refahı, hem de huzuru sağlamak lazım.

Servet artacak, sürtüşmeler azalacak, idare kolaylaşacaktı. Oysa yukarda da anlattım: ekonomi her gün biraz daha bozuluyor, vergi sistemi idarenin gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak, memurların maaşını ödeyecek, orduyu besleyecek parayı bile sağlamaktan âciz. Devlet-i Aliye (Rusya ile hemhudud ülkelerin hepsi de ona benzer ya...) Avrupa ticaret ve sanayiinin "özel bir avlanma yeri"

haline gelmiştir. Türklere düşen iş de "saydıgâh"'ın bekçiliğini ve jandarmalığını yapmak. Kalkmış ona "görevini yapmıyorsun" diyorlar, ama daha iyi yapması için gereken imkânları sağladıkları yok. Belki de, günün birinde, "Bunun meşru sahibi benim diye hak iddia etmeye kalkmasından korkmaktadırlar. Hazine tamtakır, maaşlar ödenmiyor... Yüzüstü bırakılan gemiler Haliç'de çürümektedir. O canım ordunun üstü başı perişan, yalnız Yıldız'da vazifeli birkaç alayın üniformaları şaşaalı. Teçhizat kifayetsiz.

İstikrazlar

Bir Heyet-i Vükela toplantısında tutulan zabıt (ki sadrazam Said Paşa'nın hatıralarında yer almıştır) ülkenin malî durumunu keskin bir ışıkla aydınlatmaktadır. Toplantı 1902'de vuku bulmuştur. Gayesi: bütçenin yürekler acısı haline bir çare bulmak için alınması gereken tedbirleri müzakere etmek. Vekillerin ileri sürdüğü mütalaalar birer ehliyetsizlik şaheseri. Birçokları "Ben anlamam bu işten" deyip çıkıyor, ötekiler beylik bir iki lakırdı kekeliyor. Yalnız Hariciye Nazırı ile Evkaf Nazırı, çekine çekine, dış istikraza başvurmaktan söz ediyor. Çünkü herkes padişahın bu çareden hoşlanmayacağını bilmektedir.

Abdülaziz'in zaman-ı saltanatından aldığı bir ders de bu, Abdülhamid'in. Filhakika tahta çıktığı zaman, Devlet-i Aliye yabancı ülkelere 300 milyon Sterling'e yakın bir borç altındaydı. Gerçi bu paranın yalnız yarısını almıştık ama vadesi olan borçları ödemek için devlet gelirlerinin bütününü bu işe ayırmak lazım gelecekti... Tam bir rezalet... Dürüst bir insan olan yeni padişah, tekrar böyle bir vaziyetin tahaddüs etmesini istemiyor, istikrazdan vebadan korkar gibi korkuyordu. Çünkü 1882'de senet hamilleriyle bir anlaşmaya varılmıştı. Yılda 25 milyon sterlin ödeyecekti. Ne var ki bu şartları kabul ettirmek için yeni bir ipoteğe rıza göstermek lazımdı,

devletin hükümdarlığını daha da zedeleyen bir ipoteğe, Payitaht'ta yabancı bir idare (Düyun-u Umumiye) kuruluyordu, bütün eyaletlere dal budak saran bir idare. Belli resimleri o toplayacak, topladığı parayı hak sahiplerine o dağıtacaktı, insaflı olmak için şurasını da ekleyelim, idarenin gerek memlekete gerek devlete bazı faydaları oldu: Balıkçılığı, ipek böcekçiliğini geliştirdi, şark tütünlerinin ihracını kolaylaştırdı. Ödemelerindeki intizam mevcudiyetinden doğan garantiyle devlete yeniden itibar kazandırdı. Ama sağlanan bu istikraz imkanlarından, padişah ancak zaruret hasıl olunca ve aşırı bir ihtiyatla faydalanmaya karar vermişti.

1882'den tahttan indiriliş tarihi olan 1908'e kadar gecen 26 sene zarfında ülke nice siyasi buhranlara, hudud eyaletlerinde ayaklanmalara, bir çok kısmı seferberliklere, bir gerçek savaşa şahid olmuşken, borçlar cüz'i bir artış kaydetmiş, 130 milyondan 150 milyona çıkmıştır. İdarenin illallah dedirten sonu gelmez mali güçlükleri düşünülürse, sadece yabancı ipoteği biraz daha ağırlaştırmamak için daima elinin altında bulunan bir kaynaktan faydalanmayı reddeden, aleyhinde o kadar atılmış-tutulmuş bir padişahın gösterdiği hamiyeti takdir etmemek mümkün değildir. Bundan, büyük bir feragat, bundan yüce bir vatanperverlik düşünülebilir mi? Padişah, kişi olarak da kendini kıt kanaat yaşamaya mahkûm etti. Saltanatı boyunca tek pahalı, tek debdebeli saray kurulmadı. Boğaziçi'nin bütün ihtişamlı saraylarını selefleri inşa ettiler. Abdülhamid bunlara, bina olarak, Yıldız çevresinde bir kaç boyalı baraka ile deniz kenarında bir kac köşk ilave etti, o kadar. Bu köşkleri kızları ve damatları için yaptırıyordu. Oysa zaman-ı saltanatında gerek İstanbul'da gerekse taşrada adını taşıyan nice hastaneler, nice mektepler inşa edildi.

Batılaşma Hızlanıyor

XIX. asrın başlarından itibaren, Doğu'da ve bilhassa Müslüman Doğu'da kendini hissettiren Batı tesirinin bu dönemde inkıta'a uğradığını sanmak büyük hatâ olur. Tam tersine, bu tesirin iktisadî tepkileri günden güne artmıştır Yabancı sermaye artık devlet istikrazı şeklinde değil, diplomasinin himaye ettiği özel yatırımlar halinde ülkeyi işgal etmiş, mübadele genişlemiş ve mahallî ekonomiyi felce uğratmıştır. Beyoğlu ve Galata'da İzmir'in Frenk mahallesinde küçük küçük Şanghay'lar gelişmiştir zamanla... Buralardaki Hıristiyan ve yabancı burjuvazi her gecen gün biraz daha zenginleşmiştir. Avrupa tesirinin bir başka tecellisi olan idarî ıslahat başka bir deyişle "Tanzimat" vetiresine gelince o da yavaşlamamış, hatta hızlanmıştır. Padişah, idare cihazını sadeleştirmek gibi bir politikaya yanaşmamıştı hiç. Saltanatı boyunca mevzuatın "laikleşmesi" Avrupalılaşması devam eder. "Mecelle"nin son kitapları tatbik mevkiine girmiş, hukuk mahkemelerinin sayısı da salahiyeti de artmış, seri mahkemelerin salahiyetleri ise bir kat daha kısıtlanmıştır. Yeni mektepler açılmış, gerek talebelerin gerekse mezunların sayısı çoğalmıştır. Mekteb-i Harbiye'nin talebe mevcudu büyük artış kaydetmiştir: Abdülhamid saltanatının başlarında 50 zabit mezun olurken, son on yılında 700 zabit mezun olmaya başlamıştır. İdare cihazı -bilhassa yabancı müdahalenin kendini şiddetle hissettirdiği bazı vilayetlerde- giriftleşmekte ve gelişmektedir. Memur ve personel sayısı kabardıkça kabarmaktadır. Hür düşünceye, serbest münakaşaya muhalif olduğu halde, Abdülhamid idaresi ilme ve Batı metodlarına itibar etmekten geri kalmamıştır: Anlamıştır ki -hiç değilse politika alanında- ilim demek, şer'i ilimler demek değilse artık. İlim din dışıdır ve Batı kaynaklıdır. Okumak demek, Batılılaşmak demek...

Abdülhamid, gerek merkezdeki gerek eyaletlerdeki idare cihazını ıslah etmek için, Avrupa ilimlerine sürtünmüş, Avrupa metodlarını uygulayacak ehliyette tebaalar yetiştirecek mekteplere ihtiyacı olduğunu bilmektedir. Ama okuyanlar Halife'ye karşı sadakatlerini de muhafaza etmeliydiler. Bunun için mekteplerde İslam akaidi de telkin edilmeli yani dini ibadetler unutulmamalıdır... Abdülhamid idarede teokrasinin dış şekillerini muhafaza etmeğe çalışır. Polisin görevi dinin emirlerine riayet edilmesini sağlamak. Ama bu meselenin halli de, yukarda bahsettiğimiz mali meselelerin halli gibi, hemen hemen imkansız. Memur ve zabit çevrelerinde, intelijansiyaya Tanzimat'ın başlarından beri öylesine bir şüphecilik, öylesine bir kayıtsızlık gelişmiştir ki padişahın derpiş ettiği tedbirler ciddi bir netice sağlayamamaktadır. Abdülhamid'in büyük meblağlar harcayarak ayakta tuttuğu mekteplerden çıkanlar, niçin saklamalı büyük çoğunluk bu mektepleri ayakta tutan ve çok defa bizzat kuran hükümdara düşmandırlar. Şunu da unutmamalıyız, bu nesil İttihad ve Terakki'nin parlamentoda çevireceği dolapları nasıl bilebilirdi. Onun için Mithad'ın Anayasası'na inanıyordu, o anayasa ki melun eller tarafından daha tomurcukken boğulmamış olsa altın meyveler verecekti. İntelijansiya nesli için Meşrutiyet bir devayı küldür, Anayasa, bütün güçlükleri yok edecek, bütün tehlikeleri aştıracak bir tılsım.

Yabancı ülkelerde ikametin bendelerinin sadakati için ne kadar tehlikeli olduğunu bilen padişah, seyahatleri yasak eder, hiç değilse engeller çıkarır. Avrupa'ya talebe gönderilmez olur. Böylece 1883'den beri süregelen bir gelenek inkıta'a uğrar. Ama bu tedbir büyük bir işe yaramaz; Batı düşünceleriyle temas etmek için Avrupa'ya gitmek şart değildir. Batı düşüncesi günden güne artan bir hızla dalga dalga yayılır ülkeye. Yabancı dillerin öğretilmesi de bu istilayı kolaylaştırır.

(Abdülhamid'in saltanatı zamanında daha çok Fransızca rağbettedir.)

Mürebbiyeler

Filhakika bu devir aynı zamanda bir mürebbiyeler saltanatı devridir. Ayda 600 (veya daha fazla) frank geliri olan her memur, bu paranın birkaç altınını ayırıp, evinde yabancı bir mürebbiye bulundurmayı vazife sayar.

(Fransız, İsviçreli, bazen Alman ve çok nadir olarak İngiliz bir ilk mektep muallimesi). Mürebbiyeler üşüşür memlekete, gerçek bir istiladır bu. "Öğretmen hanımlarımız" in bilgileri kıttır, öğretme kabiliyeti dersen hak getire. Çok defa yaptıkları iş öğrencilerine ana dillerini o da şöyle böyle öğretmekten ibaret. O dönemin İstanbul'unda umumiyetle bu dil Fransızcadır. Çünkü yukarda da işaret ettik. İstila ordusunun en büyük bölümünü Fransızlar ve Fransızca konuşan İsviçreliler teşkil ediyordu. Gerçi yabancı mektepler de bir hayli boldu ama pek etkili olmadılar. Umumiyetle Türkler devam etmiyordu bu okullara.

Liberal Basın

Devir o devirdi ki, Avrupa'da burjuva sınıfları tarafından yönetilen ve düzenlenen meşrutî hükümetler iktidarlarının zirvesine ulaşmışlardı. İktisadî liberalizm parlak zaferlerini yaşıyor; liberal ve Fran-mason bütün bir edebiyat bu başarıları dünyaya örnek diye sunuyor, düşüncelerini yaymak için hakiki bir haçlı savaşı açıyordu. Fransız basını ve edebiyatı bu savaşın en müessir kuvvetleri, çünkü Fransa, ölümsüz prensiplerin, insan ve vatandaş hakları beyannamesinin vatanıdır. Felakete bakın ki, talihsiz padişahın ülkesinde en yaygın dil de Fransızca. Bu edebiyat; yabancı postalar kanalıyla dalga dalga boşalır Türkiye'ye. Yabancı postaların dokunmazlığı vardır, yerli polis kontrol edemez.

Yabancı neşriyat yaydığı haberlerle, Şark Meselesi üzerine döktürdüğü makalelerle (bu makaleler hemen hemen daima aleyhimizdeydi) padişahı küçük düşürüyor. Türk okuyucuları nezdinde itibarını zedeliyordu. Sonunda hükümdarın memur ve zabitleri, efendilerini, Avrupa efkârı umumiyesinin düşmanca gözleriyle görmeğe başladılar. Padişah 1883'de ihdas edilen sansürle yerli basının ağzını sıkı sıkıya kapamıştı. Şimdi bu tedbir kendi aleyhine dönüyordu. Abdülhamid sessizliğe aşıktı, gürültü, patırdıdan, nümayişten nefret ederdi, adeta marazî bir nefret. Ama dışardan gelen bozguncu sesleri de susturamıyordu. Oysa insiyakî nefretini dizginlemesi lazımdı. Davasını müdafaa etmek, Avrupa'nın ithamlarında ne kadar haksız, iddialarında ne kadar mesnetsiz olduğunu ispat etmek (bu onun için gayet kolaydı) ülkesinin çıkarlarını korumak amacıyla nasıl didindiğini, ne cansiperane gayretler harcadığını göstermek için kendi basının sütunlarından faydalanabilirdi.

İntelijansiyanın Kaygısı

Bir bedbinlik havası esiyordu ülkede. Padişah, düşmanlarının yarattığı bu havayı maâkul bir nikbinliğe çevirmeğe, gönül ve kafaya seslenen delillerle temellendirilmiş bir güven havasıyla yok etmeye çalışmalıydı. Heyhat... Besleme kalemşörlerin yavan, basmakalıp methiyeleriyle yetinmek gafletinde bulundu. Oysa bu yaveler okuyucuyu zerre kadar etkilemiyordu, hem de hitap ettiği kitle Bab-ı Ali bendegânı, memurlar, zabitler gibi hepsi de intelijansiyanın üyesi yani aydınlar, çeyrek aydınlar olduğu halde, Yabancı basının, yabancı neşriyatın hücumları cevapsız kalıyordu İntelijansiya, itiraz edilmediğini görerek, sonunda, Batının ileri sürdüğü bütün tenkitleri benimsedi; padişah, ülkesinin içinde bulunduğu tehlikelere milletin sefaletine aldırmıyordu demek. Demek ki canını kurtarmaktan

sarayını düşünmekten başka kaygusu yoktu. Yaygınlaşan böyle bir kanaatin ülke için ne zararlı neticeler doğuracağını tahmin etmek güç değildir. Otoriter bir rejim sadece polis baskısıyla, sadece idarî zorlamalarla ayakta duramaz. Güveni sağlayacak, yöneticilere sevgi telkin edecek bir propagandaya da ihtiyacı vardır. Rejimin sağlamlığını yapan da bu ölçü, daha doğrusu nisbet (dozaj). Ne yazık ki rejim bu dozaj işini hiç de iyi ayarlamamıştır. Başka bir deyişle Abdülhamid o devirde "münevver" Türklerin büyük ekseriyetini teşkil eden saray bendegânına, kendileri taşıyan güven duygusunu telkin edememiştir. Bir kelimeyle bendegân, mevkiinden ve şahsî avantajlarından emin değildir. Endişeleri sadece hamiyetlerinden ileri gelmiyor, ekmek kapıları olan sarayın yıkılmasından da korkuyorlar; ya artık maaş alamazlarsa... Bu huzursuzluğun sorumlusu, padişahın siyasetidir onlara göre. Rejim için çok tehlikeli bir inanç, hele idarenin dizginlerini elinde tutan ordunun kadrosunu teşkil eden bütün bir sınıf bu inancı paylaşırsa, yarattığı tepkiler büsbütün korkunç olabilir. Bir sonraki nesil, Kemalist rejimi kuran nesil, Kemalist rejimin dış dünyadaki itibarına bakarak, idarenin sağlamlığına inanacak ve böyle bir tehlikeyi mühimsemeyecektir.

Müslüman Halk

Biz Abdülhamid devrine dönelim, bendegânın endişesi de, öfkesi de gün geçtikçe çoğala dursun, Müslüman halk, yani saray tarafından beslenmeyen, sarayı besleyen Müslüman halk, hiç de bendegân gibi düşünmüyordu... Onlar hükümdarın şahsına bağlıydılar hep. Halifeye sadakatleri sonsuzdu dünya işlerinden habersiz oldukları için, İslâm dünyasının karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri göremiyorlardı. Tahtın babadan kalma ihtişamı, şaşaalı merasimler, Halife'nin fazilet ve azametini sergileyen Cuma ve Bayram namazları, her zamanki gibi büyülüyordu

onları. Münevver Türkler, saray bendegânı, Hıristiyan Batı'nın inkâr kabul etmez üstünlüğü önünde apışıp kalmış, küçüklük duygusuna kapılmışlardı. Halk yabancıydı bu duyguya, cedlerinin gururu yaşıyordu onda. İnanıyordu ki, İslâmiyet Müslümanlara, gayrimüslim tebaaya kıyasla sonsuz bir üstünlük bahsetmiştir. Kaldı ki, yoksulluğu da, yan tutan bir basın ve yayının diline doladığı kadar ağır değildir hakikatte. İstanbullular askere alınmaz. İstanbul'da hayat kolaydır. Çünkü orada da başka büyük şehirlerde olduğu gibi, padişah hayat pahalılığını önlemeye çalışır. Taşrada ve köylerde askerlik bir felaket, ama vergiler kal-u belâdan beri hep aynı vergiler, halk bunlara alışık ve zaten çok ağır da değiller. Netice olarak, Abdülhamid'in sükûtunu hazırlayan ve önüne geçilmez hale getiren, halkın memnuniyetsizliğinden çok bendegânın endişesi olmuştur.

Balkan Gailesi

Abdülhamid saltanatının son yılları yeni bir olayla büsbütün içinden çıkılmaz hâle gelir. Bu olay şudur: Berlin muahedesi ile gerçekleşen Avrupa Türkiyesi'nin paylaşılması sonunda Balkan devletleri sahneye çıkmış veya güç kazanmışlardır sadece. Bu devletler Avrupa Türkiyesi'nde kalan topraklar üzerinde hak iddia etmektedirler. Göz diktikleri, daha çok, Makedonya. (Rumeli'nin merkezî kısmı olan bu bölgenin ahalisi çeşitli kavimlerdendir: Türkler, Bulgarlar, Rumlar, Sırplar). Bunun içinde Yunanistan da, Bulgaristan da, Sırbistan da, Makedonya da karışıklık çıkarmakta içeriye soktukları silâhlı çeteler vasıtasıyla Türk köylerini haraca kesmektedirler. Bu çeteler, kendi soylarından köylüler tarafından korunmaktadır. Bu köylere dehşet salmakta, Osmanlı jandarması ve askeri ile savaşmaktadırlar. Bu eylemleri destekleyen yoğun bir propaganda da var: bu propagandaya göre (ahalinin en az üçte birini teşkil eden Türkler) insafsız, zalim Hıristiyan katili kimselerdir, medeniyet ve insanlık namına bir an önce temizlenmeleri gerektir. Liberal Avrupa matbuatının büyük bir kısmı da bu propagandayı ve sloganları yaymakta ve desteklemektedir. Avrupa Konseri işe karışmalı ve bu rezalete son vermelidir artık.

Malî sıkıntılar içinde kıvranan padişah, elinden geleni yapıyor. Ama isyanı bastırması için şiddete başvurması lazım.

Oysa ateş püsküren "Avrupa Konseri" hareket serbestîsini önlemektedir. İhtiyatlı davranmak umumi af ilan etmek lazımdı. Bu mecburi müsamaha Balkanlardaki ayaklanmayı azdırır. 1903 den 1908'e kadar Avrupa Konseri Yıldız Sarayı üzerindeki sürekli baskılarıyla padişahı Makedonya'yı teşkil eden üç vilayete ayrı bir statü vermeye zorlar.

Önce idarî bir denetimi ve yabancı jandarma ve zabitlerini, sonra da kazaî bir denetimi, nihayet malî denetimi kabul etmek gerekecektir.

Hemen söyleyelim... Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını açıkça tehdid ettiği için Türkiye'yi rahatsız eden ve kızdıran bu tedbirler Balkan devletlerini de memnun etmez. Çünkü bu devletler iddia ettikleri gibi ırkdaşlarının durumunu iyileştirmek peşinde değil, yeni topraklar ve yeni tebaalar kazanmak emelindedirler.

Nitekim baskı ile müşterek notalarla, donanma gösterileriyle padişahtan zorla koparılan bütün bu düzenlemelere ve ıslahata rağmen çetelerin faaliyeti katiyen durmamıştır.

Bu önlemler tek işe yaramıştır: Abdülhamid rejimine son darbeyi indirmek.

Filhakika, intelijansiyanın endişesini ve öfkesini körüklemiştir. İntelijansiya yapılanları yeni bir çözülme alâmeti olarak görmüş ve bu çözülüşün suçunu ve mesuliyetini padişaha yüklemiştir. Bu tedbirler hazineyi tamtakır etmiş. Devlet üç eyaletine hizmet götüreceğim diye elindekini avucundakini harcamış, yoksulluğu büsbütün artırmış,

askeri imkanları kurumuştur. Üstelik isyanların sonu da gelmiştir. Oysa Avrupa, ıslahat yaparsanız isyan biter diyordu. (3) Avrupa, 1906 da Devlet-i Aliye'nin gümrük resminin %11'den %13'e çıkmasına izin verdi. Bu %2, üç vilayetin bütçe açığını kapatmaya yarayacaktı, ama bu lütfün zararları da oldu: Filhakika Makedonya'da bulunan memurların ve bilhassa ordu mensuplarının maaşı muntazaman ödeniyordu artık. Gelgelelim, bu ülkenin diğer bölgelerinde bilhassa payitahta görev alan zabitlerin öfkesini artırıyordu. Artırıyordu çünkü onlar zamanında maaş olamıyorlardı.

Jön Türkler Sahnede

Kaldık Makedonya bölgesindeki askeri ve mülki erkân da durumdan şikâyetçiydiler. Evet maaşlarını tıkır tıkır alıyorlardı ama bozguncu telkinlere daha açıktılar. Propaganda, Abdülhamid'i devlet ve millet düşmanı ilan ediyordu. Padişah olmasa imparatorluk kurtulacaktı.

Bu propagandanın kaynağı Avrupa'ya ve daha çok Paris'e kaçan ve "Jön Türk" adını alan ihtilalciler. Jön Türkler, Avrupa'nın ve bilhassa Fransa'nın bazı liberal çevrelerinde himaye görüyordu.

Makedonya'da ihtilalci bir cemiyet kurulmuştu. Türk subay ve memurlarından teşekkül eden bir cemiyetin gayrimüslim üyeleri de vardı. Cemiyet, Fran-masonlar (bilhassa Yahudi Fran-masonlar) tarafından destekleniyordu. Amacı, padişahı bir "Anayasa" ilanına zorlamaktı.

1908 Haziranı'nda, propagandanın ustaca istismar ettiği siyasi bir olay, gerginliği büsbütün artırdı. Anlatalım: birden bire bir şayia dolaşmaya başladı. Çıkarı olan herkes şayiayı tekrarlıyordu. Efendim, İngiltere Kralı VI Edward ile Rus Çarı II. Nikola Reval'de buluşmuşlar da, bu buluşma sonunda

Makedonya'nın taksimi kararlaştırılmış. Şayia asılsızdı, tahminler abes. Çünkü Rusya ile İngiltere tek başlarına böyle bir karar veremezlerdi. Ama arz ettik, intelijansiya inanmıştı bir kere, daha doğrusu inanmış görünüyordu. Saat 11'i çalmıştı. Devlet kurtulacaksa daha fazla beklemezdi.

1908 Temmuzu'nda ihtilal patlak verdi. İttihat ve Terakki'ye bağlı zabitler Makedonya'da birlikleriyle dağa çıktılar.

Postahaneler işgal edildi. Saraya telgraflar yağmaya başladı. Bu telgraflarda padişaha deniliyordu ki: "Midhat Paşa'nın Kânun-i Esasi'sini tatbik mevkiine koymazsan, 100 bin asker payitahta yürüyecek. Sonunu sen düşün." Padişahın ayaklanmayı bastıracağına güvendiği bir paşa suikaste kurban gitti. İzmir'den getirilen bir kaç bölük asker de işe yaramadı. Büsbütün telaşlanan padişah taleplere baş eğdi. Kânun-i Esasî'nin meriyete konulacağını ilân etti. Ömür boyu bu kelimenin korkusu içinde yaşamıştı ve bu tehditlerle devrildi. Gerçi bu baş eğiş sayesinde bir zaman tahtını muhafaza etti ama otoritesini kaybetti. Artık onun yerine intelijansiya saltanat sürecektir.

İntelijansiya ve temsilcilerinin (başlangıçta İttihat ve Terakki komitesi) saltanatı bir hamlede ve topyekûn kurulmadı. İmparatorluğun bütün şehirlerinde ihtilalciler lehine bir heyecan dalgası yükselmişti ama ihtilalciler kumanda mevkilerini hemen ele geçiremediler. Bunun iki sebebi var:

1 — Hükümet İstanbul'daydı, komitenin merkezi ise Selanik'tedir. Yani, lahzada iş baş. yapamaz. Kendi adamlarını ve kendi tercihlerini kabul ettiremez. Babâli'nin bütün nüfuz ve salahiyetini Yıldız Sarayı'na aktarmak isteyen padişaha karşı halktan gelen bir tepkiye benzemektedir, ayaklanma.

Esasen:

2 — İhtilalcilere karşı duyduğu bütün hayranlığa rağmen halkın sağ duygusu aldanmamıştır. İhtilalciler, devlet gemisini, milletlerarası politikanın kayalıkları arasında yürütecek tecrübe ve ihtiyattan mahrumdular.

Yeni hükümetin üyeleri Bab-ı Ali'nin eski paşalarıdır yine. Abdülhamid'in vekilleri veya vekil olabilecekleri daha çok, şu veya bu sebepten dolayı, Padişah'ın iş başından uzaklaştırdığı veya iş başına getirmediği yarı menkuplar.

Bununla beraber, komite payitahta taşınmış, orada mühim bir merkez kurmuş, hükümetin yürüyüşünde daha etkin olmaya başlamıştır.

İhtilâlin bir neticesi de matbuata verilen hudutsuz hürriyet. Matbuat, önceleri ağırdan alır, mutlakıyet rejimine ve o rejimin yardakçılarına (yani padişahın bazı adamlarına ve hadiselerin akışıyla halkın husumetini çekmiş bir kaç eski vekile) atar tutar sadece. Ama haftalar ve aylar geçtikçe baştaki hükümete de veryansın eden hücumlara girişir. 1875 Kânun-i Esasi'sine uygun olarak yapılan iki dereceli bir intihapla bir millet meclisi kurulur: padişahlık yıkılıncaya kadar serbest seçimle iş başına gelen tek meclis. Meclisin teşekkülü Osmanlı müntahiplerinin aklıselimini ispat eder mahiyettedir. Aklı başında, mutedil, dürüst çok iyi niyetli kimseler. Mecliste İttihat ve Terakki komitesi de temsil edilir. Bu da gayet tabiidir, çünkü memleketin her tarafında kurtarıcı olarak tanınmaktadır. Ama komiteye bağlı olmayan mebuslar da yok değil.

1909 Ocağında, Meclisle Sadrazam Kâmil Paşa arasında bir ihtilaf çıkar. İttihat ve Terakki de bu ihtiyar devlet adamından kurtulmaya can atmaktadır. Kâmil Paşa otorite aşıkıdır -günümüzün hırçın ve devrimci intelijansiyasına benzeyen- komitenin

iktidara geçmesini istememektedir. Kâmil düşürülür, onun yerine komitenin kendine daha yakın bulduğu bir sadrazam geçer.

İki Dış Politika

Gerçi her iki halde de maddî bir kayıp söz konusu değildi. Bununla beraber, bu davranışlar millî gururu şiddetle zedeledi ve gürültülü nümayişlere yol açtı. Yol açtı ama ister istemez de sineye çekildi. Ve Yunanistan da, çekine çekine Girit'i ilhak etmekten söz ediyordu. Girit, 1901'den beri bil kuvve bağımsızdır. Helen Hanedanı'na mensup bir Girit hükümdarı tarafından idare ediliyordu. Osmanlı "hâkimiyeti"nin tek alâmeti, kadîm Lon Sude'ün köhne bir kalesinde dalgalanan bir Türk bayrağından ibaretti. Ver yansın edildi Yunanistan'a bütün İstanbul matbuatı ateş püskürdü. O dönemin gazetelerini okumak ve basında bol bol çıkan karikatürlere bir göz atmak, "Batılaşmış" intelijansiyanın yönettiği yeni Türkiye'nin nasıl bir zihniyet İçin de olduğunu göstermeye kâfidir.

1840'dan bu yana Osmanlı siyasetinin değişmez bir temeli vardı. Abdülhamid bu gerçeği kavramıştı. İntelijansiyanın vatanperver coşkunluğu hakikati görmesine engel oldu. Başka bir deyişle, 1840'dan beri Devlet-i Aliye'nin başlıca problemi Avrupa Türkiyesi'ydi. Oysa Avrupa Türkiyesi artık Avrupa devletlerinin tehdidi altında değildi. Şimdi bu bölgeye göz diken, XIX. asır Osmanlı parçalanışı yüzünden ortaya çıkmış Balkan devletleriydi. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan.

Bu devletler hatırı sayılır bir güç kuramamışlardı. Teker teker Devlet-i Aliye için bir tehlike teşkil etmiyorlardı: Teselya Muharebesi bunu ispat etmişti. Ama birleşmeleri imparatorluk için öldürücü olabilirdi. Abdülhamid bunu pek iyi anlamış ve Balkanlardaki diplomasisini ona göre

ayarlamıştı. Jön Türkler gerçek durumdan habersizdiler. Onlara öyle geliyordu ki, 1908–1909 ihtilali yalnız içte muzaffer olmalarını sağlamamış Ruh-ül Kudüs'ün esrarengiz bir müdahalesiyle kuvvetler dengesini de alt üst etmişti. Ve Türkiye aşağı yukarı herhangi bir Avrupa devleti kadar güçlüydü artık. Batı'nın liberal basını da iltifatlarını esirgemiyordu, Allah için. Kısa bir müddet sürecek olan bu pohpohlayıcı yazılar inançlarını bir kat daha perçinliyordu. Balkan devletleri de kim oluyordu? Hadi bazılarını kızdırıp bazılarını da okşasan ya. Ne gezer. Oysa Osmanlı diplomasisi artık o sınırlı bölgede iş görecekti, dostlar ve sempatizanlar yaratmak lâzım geliyordu. Jön Türkler, Balkan devletlerinin topunu birden küstürdüler ve karşılarına aldılar. Bu abes ve küstah politika bir felaketle sona erecek yani dört devleti tek cephe halinde birleştirecek ve Avrupa Türkiye'sinin kaybedilmesine sebep olacaktı.

Liberal Batı ve...

Türkiyecin büyük devletler karşısındaki davranışlarına gelince, bu alanda da bir yön değişikliğine şahid olmaktayız. Abdülhamid, geçirdiği son diplomatik buhranlar esnasında Almanya'ya dayanmıştı hep. Milletlerarası sahnede nice oyunlar oynayan imparator Wilhelm, İslâm hâmisi rolüne de özenmişti. Filhakika, Almanya'nın Türkiye ile ortak sınırı olmadığından, Türkiye'nin paylaşılması en az onun işine geliyordu. Çünkü bundan bir kazancı olmayacaktı. Büyük bir hızla gelişen sanayii için mahreçler aramak zorundaydı. Bu itibarla, babadan kalma Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesinin başlıca müdafii idi. Abdülhamid'in mahremi Alman elçisiydi. İki rejim arasındaki benzerlikler de Abdülhamid'in Almanya'ya karşı sevgisini güçlendirecek mâhiyetteydi. Padişah, Fransız ve İngiliz basınının hürriyetçi havasından ve "insaniyetçi" taleplerinden fena halde rahatsız oluyordu. "Jön Türkler" için en isabetli yol,

eski rejim ne yaptıysa tersini uygulamaktı. Padişahın temayüllerine aykırı olsun diye İngiltere ve Fransa'ya dostluk nümayişinde bulunuldu ve Almanya'ya karşı daha soğuk davranıldı.

Avusturya, Almanya'nın müttefikiydi. "Bosna Hersek"in Avusturya tarafından ilhak teşebbüsü Alman aleyhtarlığını bir kat daha arttırdı.

Bununla beraber kamuoyunun bu istikâmetteki gelişmesini önleyen iki husus vardı.

1 — Liberal Britanya basınının "Liberal" Jön Türkler ihtilali için gösterdiği coşkun alâkaya White Hall katılmıyordu pek. Osmanlı İmparatorluğu'nun lehinde olan ve ona -Rusya'ya karşı- Batı devletlerinin müzâheretini sağlayan 1854 ittifakının 1877-78'de Türkiye'nin nasıl aleyhine döndüğünü anlatmıştık. 1855'de, Fransa ile el ele veren İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmıştı. 1877–78 de ise, çok daha gevşek olan İngiliz müdahalesi, imparatorluğun topyekûn yok olmasını önlemişti sadece. 1908 den sonra White Hall'un işi başından aşkındır, hududlu da olsa Türkiye'yi destekleyemez. Filhakika İngiltere için başlıca düşman Almanya'dır artık, Almanya'ya karşı Türklerin ezelî düşmanı olan Rusya ile ittifak kurmaya çalışır. Demek ki, Türklerin İngiltere'den ciddi bir müzaheret, siyasî bir işbirliği beklemeleri abestir.

2 — İç politikaya gelince, intelijansiyanın anti-liberal temayülleri güçlendikçe, otoriter devletlere karşı muhabbeti de artar, Almanya Kara Avrupası'nda başlıca otoriter devlettir. Kaldı ki, Almanya da onların sevgilerini kazanmaya çalışmakta, hem malî alanda hem yeni idarecilerin çok önem verdiği ordunun ıslahı konusunda yardımcı olmak istemektedir. Böylece, Almanya ile bir yakınlaşma başlar ve çok geçmeden aradaki bağlar pekiştirilir. Liberal Batı ile Jön Türkler'in "balayı" pek kısa sürer.

148

Devralınan Miras

1909–10 yıllarında ilerici intelijansiyanın aşırı kanadını temsil eden "İttihat ve Terakki" Komitesi'nin hâkimiyeti günden güne artmaktadır. 31 Mart 1909 ayaklanması gözdağı olarak kullanılmış, muhalefet susturulmuştur. Komite hükümetinin otoritesini tahkim eden bir başka husus da Maliye Nazırı Cavid Bey'in bütçeyi dengelemek, Osmanlı bütçesinin müzmin derdi olan açığı kapatmak için bir dizi istikraz teşebbüsüne girişmesidir. Maaşlar tıkır tıkır ödenmekte, yabancı ülkelere savaş gemileri ısmarlanmakta, ordu manevralar yapmaktadır. Ordunun teçhizatını da tamamlamak lazım ama, söylediğim gibi, alınan paralar daha çok maaş ve ücretlerin muntazaman ödenmesine, büyük bir yekûn tutan borç taksitlerinin tesviyesine harcanmaktadır.

Şurasını da söyleyelim ki, bu istikraz siyasetini kolaylaştıran da Abdülhamid olmuştur. Padişah, Avrupa pazarlarına mümkün olduğu kadar başvurmamış ve bu tutumlu idaresi sayesinde devletin malî itibarını sağlamıştır. "Kızıl Sultan"ın yerine geçenler iki mirasa konmuşlardır: Sakıt padişahın politika alanındaki kötü şöhreti ve mali işlerde çok cimri, çok tedbirli davranışı. Tepe tepe kullanılan iki değerli miras, bilhassa ikincisi. Kapitüler bağlar yüzünden vergilendirme yoluyla para elde edemeyen Jön Türkler, malî sıkıntıdan bu sayede kurtulabilmişlerdir. Hazinedeki bolluk yeni rejimin halk tarafından benimsenmesine geniş ölçüde yardım etmiştir. İttihat ve Terakki komitesi bütçelerindeki intizamla övünür. İntizama diyecek yok, fakat açlıktan ne haber... İstikraz siyaseti ancak üretime yönelik ve üretimi arttıracak yatırımlar söz konusu olunca isabetlidir. Oysa 1908'den 1914'e kadar yeni hükümetin elde ettiği bütün istikrazlar tüketim içindir.

149

Siyasî mirasa gelince, o da Jön Türklere esaslı bir şöhret sağlar: Liberalizm şöhreti. Öyle ya... yüzde yüz mutlakıyetçi bir rejimin muzaffer düşmanları, elbette ki liberal olacaktı. Unutulmasın ki, o devirde, siyasî dönüşler moda olmamıştı henüz. Mefhumlar bugünkü kadar yaygın değildi. Etiketlerden kuşkulanmak âdet olmamıştı.

Böylece Jön Türkler intelijansiyası rejimi Batı'da, oldukça uzun bir zaman liberal sanılmakta devam edecektir. Tekrar edelim, 31 Mart Askeri Ayaklanması bu alanda çok işi ne yaramıştı. Demek ki komitenin "yobazlıktan" başka düşmanı yoktu. Onu eleştirenlerin hepsi de kılık değiştirmiş birer mürteci idi. Bu zehabın yayılması Jön Türklerin liberalizm şöhretini perçinledi. Hakikatte ise, "Jön Türkler İhtilali"nin hiç de liberal bir mahiyeti yoktu. Başka türlü olabilir miydi ki? Sosyal yapısı icabı, Türk intelijansiyası devletle kader birliği içindedir.

Kim Bu İntelijansiya?

Kim bu intelijansiya? Yüzde doksan devletten maaş alan veya maaş bekleyen memur ve subay. Mülga saltanat rejimine düşmanlıkları, devletin "keyfi ve gayri meşru davranışlarıdır" ileri gelmiyordu pek. Düşmanlığın başlıca kaynağı, devletin yabancıya baş eğdiğini görmekten, batının üstünlüğünü ses çıkarmadan bir müteârife olarak kabul etmesine şahid olmaktan mütevellid öfkeydi. Zayıf olduğumuz doğruydu belki. Belki boyun eğmek zorundaydık da. Ama yine de padişahın siyasetini mazur göremiyordu intelijansiya, çünkü idarî, iktisadî ve diplomatik hataları yüzünden bu duruma düşmüştük. Yeni devlet bu hatalara düşmeyecek, ecdad devrindeki şevketi, satveti tekrar tesis edecekti. Parlamentarizm demek sistemli ve kamu önünde bir tenkid demekti. Hükümet icraatıyla böyle bir tenkidi lüzumsuz kılabilirdi, hatta tenkid zararlı da olabilirdi.

150

Kaldı ki hesaba katılması gereken başka bir şey daha vardır: Türk içtimaî heyeti, devletin beslediği aydınlardan ve devleti besleyen ümmilerden (köylü kitlesi) müteşekkildi. Aydınlar aşağı yukarı devletin parçasıydılar, efendilerine karşı ayaklanmaları düşünülemezdi. İsyan etmek, köylü isyanı aklından bile geçirmiyordu, çünkü şuursuzdu. Burjuvazi yani bağımsız şehir ve kasaba ahalisi, bilhassa büyük liman şehirlerinde ya yabancıydı yahut gayrimüslim tebaa, Rumlar Ermeniler gibi. Bunlar o zamana kadar, heyet-i siyasiyenin bilcümle haklarına sahip birer üyesi sayılmazlardı. Oysa dünyanın bütün ülkelerinde meşrutî taleplerin başlıca muharriki ve "burjuva" hürriyetlerinin savunucusu bağımsız orta sınıf yani burjuvazi olmuştur. Kaldı ki Türk olmayan (bilhassa Hıristiyan) bir azınlığın mevcudiyeti, intelijansiyayı haklı veya haksız yeni devletle kader birliği yapmağa zorluyordu. Sanılıyordu ki, bu azınlıklar, devletin otoritesi hatta ülkenin bütünlüğü için tehlikeli emeller gütmektedir.

Ayrıca aydın Türkler arasında da herhangi bir muhalefet belirmediğini sanmak yanlış olur. Bilhassa İstanbul'da, Avrupa düşünceleriyle beslenmiş ve çok defa komitenin gadrine uğramış hatırı sayılır Türk aydınları vardı. Bunlar gittikçe sesini yükselten ciddi bir muhalefet oluşturdular: "Hürriyet ve İtilaf." Bu liberal fırkanın üyeleri, emlak sahipleri, avukatlar edebiyatçılar serbest meslekten kimselerdi. Bu partiyi tutanlar, bir yandan gayrimüslim intelijansiya (gölge düşürücü bir destek) bir yandan da Türkiye'de çok kalabalık olan Arnavutlardı (Arnavutlar ya çorak dağlarını, kısmetlerini başka yerde aramak için terk etmiş, ya Arnavutluk'taki çiftliklerini bırakıp Türkiye'ye gelmişlerdi). Arnavutlar umumiyetle girişken, gözünü budaktan esirgemez insanlardı. Aralarında birçok memurlar, zabitler vardı. Abdülhamid onlara daima iyi davranmıştır.

151

ALİ PAŞA'NIN VASİYETNAMESİ

İstikbalimizin emniyeti için Avrupa devletler muvazenesinin mâbihilhayâtı bizim muhâfaza-i istikbâlimiz olduğunu dermeyân ediyorsunuz. Benim şanlı ve saâdetli gördüğüm istikbâl bu değildir, beyim... Vaktiyle kılıcımıza baş eğdirdiğimiz kimselerin sâye-i lûtfunda yaşayıp gideceksek, yâni saâdet-i âtiyemiz bundan ibaret kalacaksa ben o saadeti istemem. Çünki maksadım Avrupa devletler muvâzenesini muhafaza değildir. Osmanlılık sânını muhafaza etmek ve... Vaktiyle birinci François'in yazmış olduğu gibi istirhamnâmeler yazıldığını (belki hayâtım yetmeyeceği cihetle) hiç olmazsa mezarımın içinde seyredip orada müftehir olmaktır. Ya böyle olsun, ya hiç olmasın!

Ahmed Midhat, "Nâmık Kemâl'e Cevap" (Bedir gazetesi, 1872)

La Bruyere, Richelieu'nün siyâsî vasiyetnamesini göklere çıkarır. Bu kadar erkekçe, bu kadar sağlam düşünen bir adam elbette ki başarıdan başarıya koşacaktı, der... O çapta biri ya hiç yazmaz, ya da böyle yazar.

Voltaire'e göre bir bayağılıklar sergisidir vasiyetname. Richelieu'nün kaleminden çıktığı çok şüphelidir. Büyük Frederik de, Voltaire gibi düşünür: "En parlak zekâların karardığı oluyor: Richelieu vasiyetnameyi yazıyor, Newton Vahiy Kitabı'nı."

Sainte-Beuve; vasiyetnamenin hayranıdır; üslûbunu, yer yer Shakespeare'le, Schiller'le karşılaştırır. Kitap, Kardinal'in bütün siyâsî tecrübesini özetler; "devlet

adamının el kitabı"dır. (Bk. Causeries de Lundi, cilt VII, 224-265).

Bir başka araştırıcı, Leon Noel için vasiyetname "aklın, tecrübenin, realizmin şaheseri... Fransız politika san'atının zirvesi ve bir bakıma mecellesi"dir.

Vasiyetname bir filozofun değil, bir hareket adamının eseri. Yazar, hikmet-i hükümete ahlâk cübbesi giydirir. Aristokrasiye, derebeylik artıklarına, din savaşlarına düşmandır. Halka âşık olduğu da söylenemez: "Avamın okuyup yazmasına ne lüzum var? Eğitim Fransa'yı boşboğazlarla doldurur. Hiçbir işe yaramaz bunlar. Aileleri felâkete sürükler, halkın huzurunu bozarlar. Kitap avamın kafasında şüpheler yaratır." Başka bir yerde; "Bütün politikacılar bilir ki, der, halk refaha kavuşunca zapt edilmez olur. Katıra benzer avam, yük altında uysaldır, fazla dinlenince azar." Büyük Richelieu'nün ölümsüz vasiyetnamesi böyle hizmetlerle dolu.

Âli Paşa'yı düşünüyorum; Genç Osmanlılardın "vur abalıya"sı Âli Paşa'yı. Abdülaziz Han'ın vezîr-i âzami Richelieu'den çok daha talihsiz, ama çok daha dürüst, çok daha insan. O büyük devlet adamı, bir asır önce (7 Eylül 1871) bütün siyâsî hayâtını kırk sayfada özetlemiş, pâdişâh-ı cihân'a, ölümünden sonra izlenmesi gereken yolu göstermişti.

Vasiyetname, karşılaştığımız güçlükleri anlatmayacağım, diye başlıyor. "Onbeş uzun yıl mücâdele ettik. Düşmanlarımız zorluydular. Ayakta durmak, bölünmemek, parçalanmamak lâzımdı. Üstelik kalkınacaktık da. Hatâlarımız olmuştur, ama imparatorluk aşağı yukarı hasar görmemiş durumda. Fuad ve ben iktidara geldiğimiz zaman Devlet-i Aliye uçurumun kenarındaydı.

Vaterlo'da sona eren kanlı devreyi uzun barış yılları takip etti. Milletler teşkilâtlandı, kuvvetlendi; ihtirasları gelişti. Nüfuzlarını arttırmak, sanayilerine pazar bulmak için ya silâha sarılacak, yahut da diplomatik konferanslara

baş vuracaklardı. Bütün bu barışçı veya savaşçı iştihalar karşısında hemen hemen bakir, adetâ işlenmemiş, aşağı yukarı meçhul kalmış bir ülke olan Türkiye, Eldorado'dan farksızdı. 'Tebaa-i şâhâne', komşularının fikrî ve maddî ilerlemelerine kıyasla geri kalmıştı.

Ülkemize göz dikenler anlaşmazlık içindeydiler. Bâzıları topraklarımızı ele geçirmek istiyordu, bâzıları bizi sömürerek sanayi ve ticâretlerini geliştirmek. Birinciler gizli niyetlerini şairane sözlerle maskeliyorlardı: acı çeken insanlığı rahata kavuşturacak, din kardeşlerini kurtaracak, ezilen kavimlerin zincirlerini kıracaklardı. Bu kutsal emeller uğrunda ülkemize gireceklerdi. İkinciler, olmaz! diyorlardı, olmaz ve olmamalıdır! Osmanlı ülkesinin bütünlüğü Avrupa'nın dengesi için şarttır. Aynı iki yüzlülük. İzleyeceğimiz politika meydandaydı. Bâzı devletlerin saldırı gücüne karşı ötekinin müdâfaa gücünü kullanacaktık. Bu arada tebaamızın bir kısmı uyuşukluktan kurtuluyordu. Âdetlerde değişiklikler oluyor, yeni ihtiyaçlar çıkıyordu sahneye. Ama ithâl edilen bir medeniyetti bu, ağır ve kaçınılmaz bîr "olgunlaşmanın" meyvesi değildi. Böyle olduğu için, Avrupa'nın faziletlerinden çok rezaletlerini aldık.

... Elimizdeki imkânlar çok sınırlıydı. Memurlarımız umumiyetle ehliyetsizdi. Askerimiz vardı, ama ordumuz yoktu; memlekette yol olmadığından memurların suiistimallerinden, tahrikçilerin fesatlarından zamanında haberdâr olamıyorduk. İdare tarzımız kararsız ve düzensizdi. Kanun ve nizâmlardan mahrumduk; her memur kendi başına bırakılmıştı; mes'uliyetten kaçıyor, aylak yaşıyordu. Önce dış münâsebetlerimizi düzene koymak zorundaydık. Hayât hakkımızı tanıtmak, Avrupa Konseri'ne girmek istiyorduk; başardık bunu. Sınırlarımızı tesbit ederken bâzı fedakârlıklara katlanmak gerekti. Bunlar zahirî tâvizlerdi: Belgrad kalesi gibi. Fiilî durumları kanunîleştirdik, o kadar. Aksini yapıp binlerce insanın kanını mı dökmeliydik?

Bu arada Avrupa milletleri neler kaybetmediler? Biz, askerle dövüşmedik, diplomasi yolunu seçtik, diplomatik notalarımızla başarı kazandık.

Dış mes'eleleri hal yoluna koyarken iç mes'eleleri de ihmâl edemezdik. Ana dâvamız halkın arzularını tanımak, ihtiyâçlarını sezmek, fikrî gelişmesini izlemekti. Nankör bir dâva. Avrupa bizi bir tuzağa itiyordu; Avrupa, bâzı ütopyacılar ve birtakım kısa görüşlü diplomatlar. Bunlara göre, hiçbir hazırlıkta bulunmadan hemen Avrupa örf ve âdetlerini memlekete sokmak ve Avrupaî bir hükümet kurmak lâzımdı. Bu taleplerden yerinde bulduklarımızı uyguluyorduk, ama iyice ölçüp biçtikten sonra; sarsıntıları önleyerek; önce yurt menfaatlerini düşünüyorduk. Avrupa'nın her istediğini yapar gibi görünüyorduk. Bu teklifler umumiyetle caziptiler, ama bizim için değil, kendileri için. Bunların hepsini kabul etsek mahvolurduk; ama bunu Avrupa'ya anlatmak güçtü ve ihtiyatsızlık olurdu.[20]

[20] Paşa'nın ölümünden dört yıl önce bir Fransız ziyâretçisiyle yaptığı konuşmayı hatırlıyorum: "Fransa'da, İngiltere'de seçkin temsilciler yolluyor buraya. Seçkin ama mütehakkim. Ellerindeki bütün kuvveti düşüncelerinin emrine veriyorlar. Ama Paris'in veya Londra'nın düşüncesi İstanbul'dakilerle uyuşamıyor. Elçileri aydınlatmaya çalışıyoruz, ama boşuna. Ne yapabiliriz? Zaman kazanmak zorundayız. Siz buna sözünde durmamak diyorsunuz, biz felâketten kaçmak. Kapitülâsyonlar elimizi bağlamış; elçiler memlekete bizden daha fazla hâkim. Banka açmalıymışız, Fransız mektebi, Fransız lisesi kurmalıymışız. Ne işimize yarayacak bütün bu müesseseler? Yabancılara mülkiyet hakkı tanımalıymışız. İngiltere'den daha liberal olmamız isteniyor... Bunları kabul etmek, Türkiye'yi parçalamak demek. Tereddüt gösterince suiniyet sahibisiniz diyorlar, intihar etmek istemiyoruz, o kadar. Türkiye değişmeli, âmenna... Ama bu değişiklik kendi eserimiz olmalı, ağır ağır gerçekleşmeli. Yürümeliyiz, kabul. Acele etmeliyiz, dogru. Ama sür'al in de bir hududu var. Kazanları patlatmamalıyız." (Challemel La Cour Revue des deux Mondes, 1867)

Ülkenin kalkınması Batı ile olan münâsebetlerimize bağlı. Eyaletlerdeki kargaşalıkların kökü dışarıda. En büyük dertlerimizden biri de kapitülâsyonlar. Bu bağları gevşetmenin tek yolu Avrupa devletleriyle anlaşmalar yapmaktır. Yabancı devletlerle temaslarımızın onda dokuzu iç meselelerimizle ilgili.

Yepyeni bir teşkilât kurduk. İltimasla mücâdele ettik. Anlattık ki, memurlar herhangi bir ferdin, her hangi bir zümrenin değil, memleketin emrindedir. Yalnız ehliyetsizliği sabit memurlara yol verdik. Çalışanların istikbâllerinden emîn olmaları gerekti. Nizâmnâmelerimizin hepsi uygulanmadıysa bu bizim hatâmız değildir... Maaşlar kifayetsiz. Herkes en yüksek makama kadar yükselebilmektedir.

Bizim de kusurlarımız olmuştu. Aydınlatılmağa ihtiyâcımız vardı. Öğütlere dâima kulak verdik. Bizden farklı düşünenlere saygı gösterdik. Tenkidlerde iki şey aradık: terbiye ve samimiyet. Âdettir, biz öldükten sonra aleyhimizde bulunacaklar. Sağlığımızda da bâzı hayalperestlerin saldırılarına uğradık. Birinciler, biz hayatta iken kusurlarımızı söylemeğe, fikirlerini belirtmeğe cesaret edemediler, ikincileri ise iş başına getirmekten korktuk, tecrübesiz ve ataktılar.

Ülkenin birçok bölgelerinde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında kargaşalıklar çıktı. Bunları yatıştırmak geçici bir tedbirdi. Mes'ele fethedenlerle fethedilenler arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmaktı. Adem-i merkeziyet gerçekleştirilmesi düşünülen bir tedbir. Ülkeyi vilâyetlere ayırdık. Devlet şûrasını, adalet divânını, istinaf mahkemesini kurduk. Galatasaray sultanîsi, rasathane de bizim eserimizdir... İdarenin her kolu için müfettişlikler ihdas etmek istiyorduk. Vergilerin matrahını değiştirmek gerekiyordu. Yeni kanunlar sayesinde mülkiyetin intikali kolaylaştırıldı.

Payitahtla vilâyetleri birbirine bağlamağa çalıştık. Birçok imtiyaz kaldırıldı. Ticarî anlaşmalar yeniden gözden geçirildi. Gümrük resimleri arttırıldı (maalesef istediğimiz kadar değil). Hükümet mâmûl ve hammaddelerimizin ihrâcını kolaylaştırman ve yabancı malların yurda girmesini mümkün olduğu kadar önlemelidir. Biz yolu açtık.

...Şiddetli hücumlara mâruzduk, kendimizi nasıl koruyacaktık? Sözle. Haklarımızı nasıl kabul ettirecektik? Diplomatik delillerle. Meselâ "Avrupa muvâzenesinin devamı Devlet-i Aliye'nin yaşamasına bağlıdır" diyecektik, îtirâf edelim ki çürük bir temeldi bu; bugün için olmasa bile yarın için çürük. Avrupa muvâzenesi bizim zararımıza bozulabilir. Avrupa ile aramızda daha sağlam bağlar yaratmalıydık. Onun maddî menfaatleriyle bizimkiler aynı olmalıydı. Ancak o zaman imparatorluğun tamamiyet-i mülkiyesi bir gerçek olabilirdi. Türkiye aleyhindeki birçok teşebbüsler Avrupa sayesinde önlendi. (Rusya'yı kastediyor).

Demiryolları gibi büyük yatırımları kendimiz yapamıyorduk. Yerli sermâyeye başvurmak da tehlikeliydi; hemen netice almak isteyen, büyük kârlara alışmış bîr sermâyeydi bu. Yabancı şirketlere başvurduk."

Sonra Paşa, yerini alacaklara neler yapılması gerektiğini anlatıyor:

"Hiçbir beşeri güç, milliyetler prensibi ve sosyalizmin ortaya çıkardığı olayların gelişmesine engel olamaz." [21]

---

[21] Paşa'nın 1871 olayları münâsebetiyle yolladığı tamim: "Mâlûm-u vâlâları olduğu üzere şu içinde bulunduğumuz vakt ü zaman maârif-i maddiye cihetiyle tefevvuknümây-ı âsâr-ı eslâf olduğu müstağnî-i delil ve bürhân ise de cemiyet-i insâniyenin asıl mâye-i kıvam ve devamı ve medâr-ı emn ü emanı olan âdab ve ahlâk-ı umûmiye ve şâir kuyûd-u ma'neviyyeye hayfâ ki, çendan atf-ı enzâr-ı dikkat ve ihtimam olunmamakta olmasının netâyic-i vahîmesinden olmak üzere gürûh-u faale ve amelenin sermâye ve mâldârân ile servet ve fevâidçe tesâvîsi zımnında emvâl-i mevcûdeyi mukaseme eyleme ve belki hüküm ve hükümetçe anlarla müşterek olmak efkâr-ı muzirresi binsekiz yüz altmış ve altmışbir târihlerinde seberâverde-i âlem-i kevn ü fesâd olarak şu dokuz-on sene zarfında mânend-i ervâh-ı habise Avrupa'nın her tarafına carî ve sâri olmuş ve bu efkâr eshâbından terekküb ve teşekkül eden cemiyet-i cesîmeye Enternasyonal nâmı verilmiş ve Londra'da bir merkez ve Amerika'da kâin NewYork şehriyle İsviçre'de şubeler peyda ederek bunun âzâ ve efradı ve sermâyesi hayliden teaddüd ve tekessür etmiş olup nezd-i hakaayık âşinây-ı vezîrânelerinde muhtâc-ı tavzih ve beyân olmadığı veçhile bu kârgâh-ı âlemin kanûn-u bedî-i halk ve tertibine muhalif olan işbu efkâr-ı vehâmetâsârın

161

Hüdânegerde hayyiz-i husule vusulü envâ-ı ihtilâlât ve ihtilâfatın tehaddüs ve tekevvününü icâb eyliyeceğinden ve bunlara hem efkâr olan Komün takımının Paris şehr-i şehîrini giriftar eyledikleri hâl-i mesâibiş-tîmâl dahi meydanda bulunduğundan maada cemiyyet-i be-şeriyyeyi bir hâl-i vahşet ve behâmiyete irca ve idhâl eylemek adetâ haydutluk fiil-i fazîhini bir kaide ve tertib altına alarak ibâhe eylemek demek olmağa ve bu hey'et-i muzirrenin dâire-i mefsedetini memâlik-i mahrûsa-i şahaneye kadar tevsîe çalışması baîd anilihtimâl olmamağla eğerçi bu taraf ehâlisinin emzice ve ahlâk-ı umûmiyelerine nazaran efkâr-ı meşrûhanın buraca Avrupa'daki gibi tesîrât-ı serîa ve kayiyyesi olamayacağı memûl ise de mâmaafih bunun hudûd-u memleket-i fesîha-i Osmâniye'nin içersuna hulul ve duhûl idememesi esbabının istihsâli ve bu fikr-i fâsid erbabının tervîc-i mekaasıd ve âmâl etmelerine kafa fırsat ve ruhsat bulmamaları içün tekayyüdât-ı lâzimenin icrası mütehattem-i zimmet-i hükümet olduğuna ve keyfiyyet vilâyat-ı sâireye de bildirilmiş idüğine binâen bu babta taraf-ı devletlerinden dahi îcâb edenlere îtây-ı vesâya ve talimat buyurulması tavsiyesiyle şukka-i mahsûsa-i senâverî terkîm olundu efendim."
(Emirnâme-i Sami'nin târihi: 25 Temmuz 1871, Âli Paşa'nın ölümü: 18 Eylül 1871.)

Coğrafî durum bakımından kaderimiz Avrupa'ninkine bağlı. Avrupa son yıllarda bütün servet kaynaklarını silâhlanma uğrunda seferber etti. Türkiye ile sınaî ve ticarî münâsebetleri eskisinden farklı. Yirmi yıldan beri durumumuz oldukça düzeldi. Bizi sömürmenin o kadar kolay olmadığını anladılar. Avrupa'nın saygısını kazandık. Avrupa Konseyi'nde hatırı sayılır bir yerimiz var. Sözde mağdur tebaamız olan Hıristiyanlara karşı Avrupa'nın merhametini kışkırtmak geçerli olmaktan çıktı.

Düşmanlarımız onları yalancı vâidlerle ayaklandırmıyor artık. Bizimle menfaat birliği yapmak istiyorlar. Ama bu iyi niyetin devam etmesi için gerekli ıslâhatı yapmak zorundayız. Ülkemiz için en büyük felâket yerimize ehliyetsiz bir sadrâzamın geçmesi, eserimizi yanlış anlaması ve takip ettiğimiz yolu terketmesi.[22]

Haşmetmeâb, sadâret makaamını sık sık yeni ellere tevdî etmeyin. Gelecek zâtın belli bir programı olmalı ve onu uygulamalı. Mes'uliyetlerin hudutlandırılması lâzım. Halk zât-ı şahanenizle ve sadrâzamla temas kurabilmeli. Yoksa memleketin durumunu kavrayamazsınız. Ecdâd-ı izamınız tebdîl-i kıyafet ederek tebaanın arasına karışırlardı... İnfirad politikasından kaçınınız. Bilinmeyen bir düşman, bilinen on düşmandan daha tehlikelidir. Komşularımızda neler olup bittiğini dikkatle izlemelisiniz. Tebaanız komşu ülkelerdeki halkların yaşayışını kıskanmamalı.

Uzak memleketlerle münâsebetiniz ticarî ve sınaî münâsebetlerdir. Bizi güç duruma sokmak işlerine gelmez. Onların öğütlerine kulak vermeli, hattâ yardımlarını istemeliyiz. Kendi çıkarlarını düşünürken bizimkilerini de düşüneceklerdir.

162

[22] Paşa'ya tevcih edilen en haklı tenkid bir hayr-ül-halef yetiştirmemiş olmasıdır.

... Bâzı müesseseler kurduk, bâzı tedbirler aldık; bunlar, masrafı muciptir bahanesiyle yıkılmamalı.

Çeşitli tebaalar arasında ırk ve menfaat ayrılıkları var. Bu er geç bizden ayıracak onları. Devlet, eğitim aracılığıyla menfaatleri birleştirmeğe, ülkenin parçalanmasını önlemeğe çalışmalıdır. İnsanlar refah ve emniyet peşindedirler, vatan bu iki ihtiyâcın sağlandığı yerdir.

... Çeşitli cemâatlerin elde ettiği imtiyazlar, görevler arasındaki farklılıktan gelmektedir. Büyük bir mahzur. Müslüman tebaanın başlıca işi devlet hizmetidir, öteki tebaalar para kazanmakla meşgul. Bu sayede üstün durumdadırlar. Üstelik savaşta ölen de yalnız Müslümanlar, bu yüzden Müslüman ahâlinin sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Böyle giderse azınlık hâline geleceğiz. Târih, mağlûpların istimsâl ettiği fâtihlerin hikayeleriyle dolu. On yıl kışlalarda ömür tükettikten sonra köyüne dönen bir erkek ne işe yarar? Müslümanlar da Hıristiyanlar gibi zirâatle, san'atla, ticâretle uğraşmalı. Tek devamlı sermâye emektir. Kurtuluş çalışmakla mümkündür. Müslümanlar, Hıristiyanların inhisârındaki mesleklere el atmalı, Hıristiyanlar da nüfusları nisbetinde devlete asker, subay, memur vermelidirler.

... Her iktidara geçen, kendinden önce yapılanları bozmakla işe başlıyor. Maiyetindeki memurları değiştiriyor. Yükselebilen ancak dalkavuklar. Herkes devletin sırtından refah elde etmek peşinde. Emeğin hakkını vermek, memurları oradan oraya nakletmemek, halk nazarındaki itibarlarını yükseltmek lâzım... Ehliyetli memurlar kullanmak suretiyle memur sayısını bugünkünün dörtte birine indirebiliriz.

Bütün ağırlık köylünün sırtında. Vergi servetle mütenâsip olmalı. Cibâyet sistemi sakat. Memleketin kadastrosu yapılmalı,

istatistiğe önem verilmelidir. Bunları başlattık, fakat istediğimiz neticeyi alamadık: maaşlar kifayetsiz, ehliyetli insan az. Demirbaş defteri, yevmiye defteri, kasa defteri olmayan tüccara benziyoruz.

Mülkiyet hürriyete kavuşmalı, açık ve aydınlık kanunlarla düzenlenmeli. Mülkiyet rejimi sermayedarı ürkütüyor; faiz haddi yüzde yirmiden yüzde elliye kadar çıkmaktadır. Kredi bulmak imkânsız.

Avrupalı göçmenler Amerika'ya, Avustralya'ya gideceklerine bize gelsinler. Memleketimizde boş arazi uçsuz bucaksız. Alman veya İsviçreli göçmenler Amerika'da nasıl Amerikalı olup çıkıyorlarsa, bizde de Osmanlı olup çıkarlar. Avrupalı birçok memurlarımız bizden çok Osmanlı değil mi? Köylüyü toprağa bağlamak lâzım, toprağımız geniş ve bereketli. Köylüyü tefeciden kurtarmalı, a'şârı kaldırmalıyız. Zirâat bankaları kurulmalı.

Âli Paşa devlet çiftliklerinin aleyhindedir. Bu çiftlikleri idare edecek olanlar işi ucundan tutacaklardır. Öteki müesseelerimize benzeyecektir bu çiftlikler. Devlet fabrikalarından da vazgeçiniz. Bunlar çok masraflı ve faydasız; özel teşebbüsü boğmaktadırlar. Oysa yalnız özel teşebbüs güçlenip gelişebilir. Devlet fabrikaları özel şirketlere devredilmelidir. Hükümet sâdece hissedar olmalıdır bu fabrikalara.

Taşraya genel komiserler göndermelisiniz; dürüst, tecrübeli, bilgili komiserler. Memleketin hâlini onlar inceleyip hükümete arzetmelidrler. Eyâlet İstanbul'a ehliyetli temsilciler yollayamaz.

... Zırhlılarınız boğaz içinde nazlı nazlı dolaşıyor. Yabancı tersanelerde îmâl ettirilen bu gemiler ticâret filolarını yerini almakta, onların gelişmesine engel olmaktadır. Avrupa'nın durumu başka, onun sömürgeleri var. Savunulacak uzak menfaatleri

söz konusu. Bâzı devletler de mâden sanayilerini geliştirmek için zırhlı yapıyorlar. Savaşta asker taşıyacak gemiler ticâret gemileridir. Bize küçük ve süratli gemiler lâzım. Devamlı ve büyük bir ordu da lüzumsuz. Stratejik notalarda istihkâmlar kurmak daha faydalı."

Ali Paşa'nın bizim için en dikkate değer taraflarından biri de basın hürriyetine verdiği önemdir. Kendisini dinleyelim:

"Basın hürriyeti ancak hatâlarını düzeltmek istemeyen hükümetler için bir tehlikedir. Sizin hükümetiniz yurdun iyiliğinden başka bir şey düşünmüyor, o hâlde böyle bir hürriyet onun için bir nîmettir. Bir milletin düşüncesini baskı altında tutmak, onu birtakım gizli yollar aramağa zorlar, eninde sonunda bulur bu yolları. Hürriyetsizlik her türlü fesadı kolaylaştırır. Devletin güveni tehlikeye girer, zora başvurmak gerekir. Basın hürriyeti kötülükle savaşmak ve faydalı olmak isteyen her hükümetin tabiî müttefikidir. Bugünkü idarede basın, Osmanlılar arasında zayıf bir bağ kurabiliyor. Amme menfaati, bilhassa taşrada meşhul; tek kaygı: özel çıkar. Basına ve genel olarak her nevi yayına geniş bir hürriyet verilmeli ki,

Osmanlıları birbirine bağlayan bağ kuvvetlensin. Basın siyâsî mes'elelerle uğraşacak, hükümetin yaptıklarını değerlendirecek ve ülkenin ihtiyaçlarını belirtecek, ihdasını istediğimiz genel komiserlerin işini kolaylaştıracaktır. Basın, millet meclisi kuruluncaya kadar bu meclisin yerini tutacaktır.[23] Memleketi tanımayanlar boyuna

millet meclisinden söz ediyorlar. Devlet işlerini tartışacak, denetleyecekmiş bu meclis. Eyâletlerden, hattâ payitaht ahâlisinden kurulacak böyle bir topluluk çok geçmeden acınacak bir acz içine düşer. Acele etmemeliyiz. Yapılacak ilk iş, basını bütün engellerden kurtarmak ve tam bir hürriyete kavuşturmaktır.

Hükümet de büyük bir gazete kurmalıdır. Bu gazete yerli ve yabancı basının makaalelerine cevap vermelidir. Hükümetin ve yurdun gerçek menfatlerini müdâfaa etmelidir. Kanunları, nizâmnâmeleri, buyrukları yayımlayacak, halka hükümetin aldığı tedbirleri îzâh edecek, gerekçelerini anlatacaktır bu büyük gazete; kötü niyetleri zararsız hâle getirecektir. Gazetenin yöneticileri hiçbir dalkavukluğa tenezzül etmeyecektir. Halk müdâhaneden iğrenir. Ona göre müdâhane en acı hakikatten daha çirkindir. Bu gazetenin şiarı hakîkat ve samîmiyet olacaktır."

Paşa'nın sözleri burada bitiyor. Vasiyetname Türkiye'de yayımlanmış mı? Bilen yok. Gaalib, Âli ve Fuad Paşaların vasiyetnamelerinden söz etmekte, fakat bunların ne zaman, hangi dilde yazıldıklarını kaydetmemektedir (Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 1329, s.70). Tanzîmât'ın yüzüncü yıldönümü münâsebetiyle yayımlanan Tanzîmât adlı kitabın 892. sahifesinde Vasiyetnamenin adına rastlıyoruz: Walter Wright, Âli Paşa'nın bir nevî siyâsî vasiyetname bıraktığını, bunun da Türkçe olarak yayımlandığını söylerken, Birge böyle bir eserin basılmamış olduğunu ileri sürüyor.

Ben vasiyetnamenin iki nüshasını gördüm, her ikisi de Fransızca. Birinci nüsha yazma: Edebiyat Fakültesi Kitaplığı'na Fransız Sefareti'nden gelmiş. Schneider'in bir önsözünü muhtevî ve onun tarafından kaleme alınmış. Yıldız evrakı arasında rastladığımız bir vesikadan Bianchi'nin kayın biraderi olduğunu ve Âli Paşa'nın kâtipliğinden ayrıldıktan sonra

[23] Âli Paşa da Fuad Paşa gibi millet meclisi için hazırlıklı olmadığımıza kaanîdir. 1867'de Mithad Paşa'nın meşrutî rejimi bütün fenalıkları önleyecek bir tedbir sayması Fuad Paşa'yı gülümsetir, "Bu zâta öğretemedik ki, der, politikada "şâh-dârû"ların (panacee) yeri yoktur."

Rus casusluğu yaptığını öğrendiğimiz Schneider şöyle diyor: "... Vasiyetname ya Abdülaziz'e takdim edilecekti, ya matbuata. Paşa'nın ölümünden az sonra Schneider Efendi zamanın hükümetinden vesikayı neşretmemek emrini aldı. Bununla beraber 1871 Aralık'ında, yâni Paşa'nın ölümünden üç ay sonra Schneider Efendi tarafından bâzı ricâl-i devlete vasiyetnameden bir çok nüshalar tevdî edildi. İktisardaki rical vesikayı büyük bir ihtimamla sakladılar. Schneider Efendi de tehditlerden korkarak izini kaybetti. Halbuki okusalar ne büyük dersler bulacaklardı. Devlet-i Aliye ne büyük gailelerden kurtulacaktı. Birkaç ay önce vesikanın enzâr-ı umûmiyeye vaz'ı bizzat pâdişâh tarafından yasak edildi. Bugün, yâni yazılışından 24 yıl sonra vasiyetnamenin büyük ehemmiyeti her tehlikeyi göze alarak neşrini gerektiriyor."

İkinci nüshada önsöz yok. Fransızca Revue de Paris tarafından 1910'da ayrı baskı olarak yayımlanmış. Kırk sayfalık bir risale. Metinler aynı. Bütün bir çağa ışık serpen bu çok değerli vesikanın mevsûkiyetinden şüpheetmek için hiçbir ciddî sebeb yok.

167

__________________SON_______________

FİHRİST

T

V

W

X

Y

Z